KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

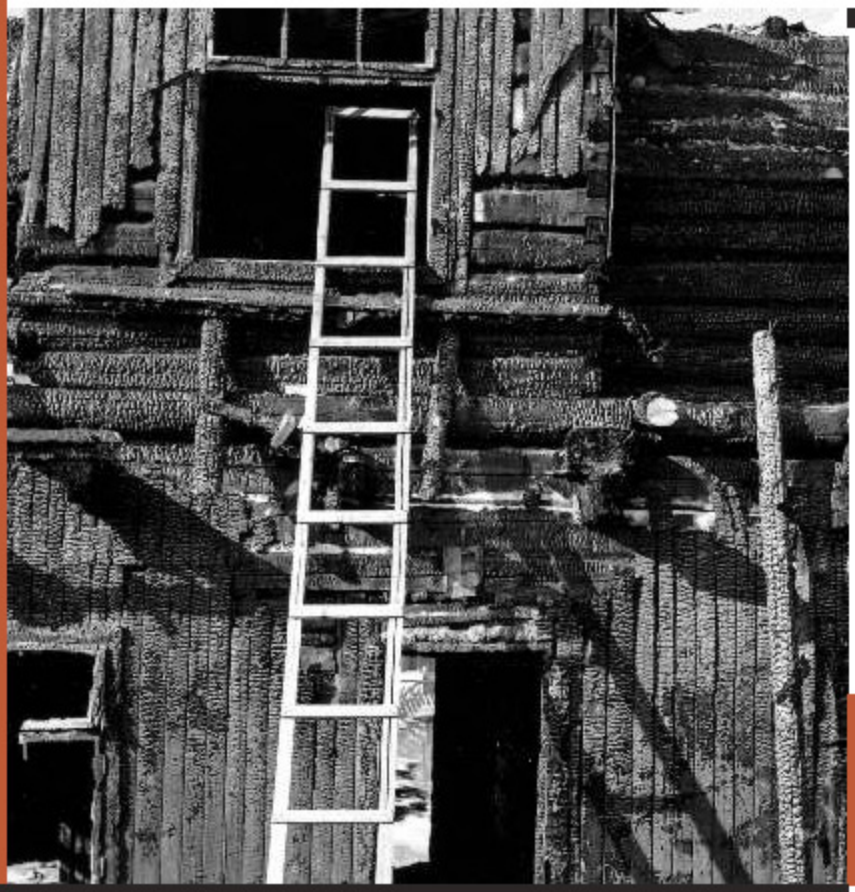

CHRISTOPHE ANDRÉ
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BERÉNYI DÉNES
IOAN DRĂGAN
FORGÁCS ATTILA
GALÁNTAI LÁSZLÓ
JAKAB ANDRÁS
KÁNTOR LÁSZLÓ
KESZEG ANNA
KOVÁCS ZOLTÁN
LÁNG ORSOLYA
AURORA LIICEANU
GILLES LIPOVETSKY
PLÉH CSABA
SÁRKÁNY PÉTER
SELYEM ZSUZSA
SZÉKELY ÖRS
ZALÁN TIBOR
ZSIGMOND ADÉL

8

KORTÁRS NARCIZMUSOK

III. FOLYAM
2011.
AUGUSZTUS

KORUNK
FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY
HARMADIK FOLYAM • XXII/8. • 2011. AUGUSZTUS

TARTALOM

KESZEG ANNA • Neonárcisz. Önszeretet vagy önismeret? 3
GILLES LIPOVETSKY • Nárcisz avagy az űr stratégiája (*K. A. fordítása*) 6
PLÉH CSABA • A webvilág kognitív következményei, avagy fényesít vagy butít-e az internet 9
ZALÁN TIBOR • Fáradt kadenciák 6 (*vers*) 20
CHRISTOPHE ANDRÉ • Éberségmeditáció (*Székely Melinda fordítása*) 22
SÁRKÁNY PÉTER • Értelemközpontú egzisztenciaanalízis és szociális munka 29
KOVÁCS ZOLTÁN• A tudatos tanulás mint az értelmes lét megalapozásának feltétele 36
FORGÁCS ATTILA • „Étterem az egész világ” 42
AURORA LIICEANU • Cătălina átváltozása (*K. A. fordítása*) 50
LÁNG ORSOLYA • Személyiségteszt, Családbarát, Kérdezz-felelek, Hogyan dolgozzuk fel a gyászt?, Gyorsteszt a kapcsolatról (*próza*) 55
SELYEM ZSUZSA • Habostorta (*próza*) 60
GALÁNTAI LÁSZLÓ • „A régi csibészek nem ismernek engem meg” 65

ÚTBAN KELETNEK (Bodor Kinga, Borcsa Imola, Fischer Botond, Mihály Zsombor, Posztuly Tünde, Rácz Tímea, Veres Anna írásai) 70

■ **HISTÓRIA**
IOAN DRĂGAN • Az erdélyi román nemesség a 16–18. században (II.) (*Rigán Lóránd fordítása*) 81

■ **MŰ ÉS VILÁGA**
SZÉKELY ÖRS • Átjárások zenéből testbe Csehy Zoltán *Homokvihar*ában 91
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Tízmondatosok 100

■ **KÖZELKÉP**
KÁNTOR LÁSZLÓ • A nehezebbik utat választani (*Kérdezett Balázs Imre József*) 105

■ **TÉKA**

ZSIGMOND ADÉL • Nem-limitált kiadás (*Mozgó könyv*) 112
JAKAB ANDRÁS • Oidipusz-szindróma 114
PÉTER MÓNIKA • Az interkulturalitás mint közöttiség problémája 118
BERÉNYI DÉNES • Három új könyv a határon túli
magyar tudományossággal foglalkozó akadémiai elnöki bizottság kiadásában 120
KRAJNIK-NAGY KÁROLY • Gondolatok a tanári hivatásról 123
A Korunk könyvajánlata (*Keszeg Anna ajánlja*) 125

■ **TALLÓ**

B. I. J. • Fordításokban a saját arc 126

■ **ABSTRACTS** 127

■ **KÉP**

IOAN HORVATH BUGNARIU

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök**: KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök**: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ **A szerkesztőség tagjai**: CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető**: MÁRTON LEVENTE ATTILA
■ **Grafikai arculat**: KÖNCZEY ELEMÉR ■ **Titkárság**: BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ A **Korunk – Budapesti Porta grémiuma**: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ **Állandó munkatársak**: EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Román Művelődésügyi és Örökségvédelmi Minisztérium, és az Új Budapest Filmstúdió.
■ A bukaresti Oktatási és Kutatási Minisztérium Országos Akkreditációs Tanácsa (CNCSIS) által (B) tudományosnak minősített folyóirat. ■ **SZERKESZTŐSÉG**: Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52. Telefon: 0264-375-035; 0264-432-154; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM**: 400304 Cluj, c.p. 273, Románia; Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ **NYOMDA**: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii şi Patrimoniului Naţional şi Administraţiei Fondului Cultural Naţional
■ Revistă editată de Asociaţia de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284). ■ **ISSN: 1222-8338**

KESZEG ANNA

NEONÁRCISZ. ÖNSZERETET VAGY ÖNISMERET?

■ Az önnevelő irodalom, a hétköznapi pszichológia annyira amerikainak, *self-made man*re szabottnak tekintett műfaja az elmúlt két-három évben az erdélyi könyvesboltok polcait is megtöltötte. A Vasile Dem. Zamfirescu professzor által alapított, pszichológiai irodalomra szakosodott Trei kiadó a kilencvenes évek második fele óta létezik, s 2007-ben két – szintén szakirányú – kiadói vállalkozással bővült. Vállaltan, titokban sokan olvasnak/olvasunk e címszó alá tartozó irodalmat. A következő jelenetek pedig nagyon sok hollywoodi produkcióból ismerősek: az első megcsalás tapasztalatát átélt nő a boltban szégyenkezve pakolja tele kosarát a „megcsaltak, hogyan tovább?" jellegű kiadványokkal, a Carolyn Burnham-replikák önszuggesztiós hanganyagokkal szedik össze napi önbizalom-adagjukat, a bonyodalom legtöbbször csoportterápiás beszélgetésen indul, sok stand-upos tematizálja az „egy psziché – több pszichológus" problémát, a mitikus sztárpszichológust pedig minden celeb-öngyilkosságnál ismételten előrángatják. Az Egyesült Államok sikeres rétegsorozata, a *Mad Men* árnyalt narratívát gyárt arra vonatkozóan, hogyan kezdődött el mindez, milyen rétegre jellemző, és – az amerikai társadalomban legalábbis – miért mindig nők a folyamatos lelki válságban szenvedők, illetve és pontosabban azok, akik ilyen helyzetben szakember segítségét veszik igénybe.

A hétköznapi beszélgetésekben is egyre gyakrabban tűnik fel a még akár tíz évvel korábban is teljesen mellőzött szolgáltatásbiztosító: a pszichológus. Ismeretségi körünk függvényében – egyre többen siránkoznak azon, hogy a közbeszédbe nem kerül be a média pszichológiai hatásainak

Mennyire nehezíti, akadályozza az egyén önismereti stratégiáit az elmaradó társadalmi önismeret?

tematizálása, a rossz közérzet különböző formáinak szociális okairól való beszéd, a kollektív múlt egyéni feldolgozásának, a közösségi, családi egyéni trauma kezelésének szükségessége. Az egyelőre még mindig mostohán kezelt pszichológia (tudjuk ugyanis, lelki betegségek márpedig nincsenek) a kanonikus emancipációs folyamatot megkerülve, oldalazva kezd egyre nagyobb szerepet játszani életünkben. Mert a hatékonyság társadalmában a lelki béke hatékony megvalósításának is helye van.

Elkezdi lassan ez a társadalom is a narcisztikus önimádásnak az Egyesült Államokban a hetvenes,[1] Nyugat-Európában a nyolcvanas években[2] diagnosztizált útját járni? (Nézzék el nekem, hogy mindkét használt fogalom ezúttal a kritika oldaláról érkezik – a jelenségre való globális reflexió ugyanis a pozitív vonatkozásokat a kritika előrebocsátásával tárgyalja.) Vagy az elmúlt években érzékelhető érdeklődés kudarca újabb tünetként fog eltűnni a magunkat Balkánként, sajátos képződményként leíró diagnózisokban? A közösségi hálózatok terjedése a narcizmus kritikájával társulva a hiperfogyasztói társadalmakban e jelenség újratematizálását s valamelyes visszaszorulását, korrekcióját idézte elő: amennyire belátni lehet, e társadalmak éppen az egyéniségkultúra késői korszakát vannak lezáróban.

Az előző bekezdés zárójeléhez az is hozzátartozik, hogy az individualizmus és pszichológiai érdekeltség Nárcisz-mítoszhoz kapcsolása eleve a kritikus olvasat elsőbbségét jelzi. Teljesen pozitívvá, követendő példává avanzsált Nárcisz-ábrázolásról nincs tudomásom: a jelenség leírására használt fogalom félrevezető. Olyan kontextualizációt enged meg, mint ez a korai *Korunk*ból kiragadott példa: „A narcizmus az egyéni önös érdekre épített kapitalista gazdálkodásnak pszichológiai együttjárója. Freud itt is biológiai eredetet lát, de a narcizmus kitenyésztő faktora a szocietás. Előreláthatóan kollektív közületekben a narcisztikus kultusz — az önszeretet — pszichológiai előfeltételei megszűnnek, mivel az önös én-re irányított energiák kisugározódnak a kollektív munka altruisztikus lendületébe."[3] A fogalmi dualizmust (realitás/neurózis; narcizmus/altruizmus) azóta a posztstrukturalista megközelítések megfelelően árnyalták, az önmagára vágyó Nárcisz rehabilitációja viszont nem történt meg. Valószínűleg további történetelemekre lenne szükségünk hozzá. Tagadhatatlan az is, hogy a narcizmus jelensége és a kapitalista termelési formák közötti összefüggés megértésének erőfeszítését nem lehet megspórolni. S az, hogy a pszichologizálós önértelmezés kitermelte a maga túlzásait, nem lehet jogosan alkalmazott érv a nálunk is születőben levő intimitáskultúra visszakézből történő elutasításában. Ismételten ott vagyunk a „túl későn – túl korán" jellegű gondolatmenetek dilemmájánál. Elgondolkodtató lehet a narcisztikus társadalom történetietlenségének Lipovetskynél erőteljesen megjelenő hipotézise: az elmúlt években felerősödő nemzeti kultuszigény, a történelem mint olyan előtérbe kerülése mintha abba az irányba mutatna, a hipotézis mégiscsak elvetendő. Érdemes azonban azon is elgondolkodni, hogy ezek a kultuszok vajon nem valamilyen traumafeldolgozó igényt függönyöznek el, elfojtási gyakorlatot szolgálnak ki. Hiszen mind a történeti érzék hiánya, mind a kultikus, árnyalatok nélküli történelembálványozás a biztonságigény és a fenyegető jövőképre adott reakció. Összefüggésben azzal is, hogy az énre való koncentrálással értékét vesztő politikai szféra önmaga is látványként, az elvárásokhoz igazodó előadásként alakul.[4] Az ezekre való koncentrálás mellett (de helyett is) az árnyalatokra való odafigyelést ajánlom.

A jelenség – futurológiai horderejétől függetlenül – most mindenképpen érdekes. A pozitív/negatív előjeleknél, a megjelenése feletti vagy viszonylagos elmaradása miatti siránkozásnál érdekesebb kérdés lehet, hogy milyen szerepet játszhat a körülöttünk zajló folyamatok megértésében. Miért azonosulnak környezetünkben olyan sokan olyan könnyen az áldozat szerepével, miért tartják elfogadhatónak, hogy teljes életet leéljenek negatív testképpel, eleve veszteségként, kudarcra ítéltként értelmezzék

önmagukat, miért érzik szégyellnivalónak vagy éppen különlegességük bizonyítékának a depressziót, miért képtelenek a tekintélyelvűség, az arrogancia feladására? Vagy másik oldaláról nézve a kérdést: miért válik valaki a fentebb jelzett problémák beismerésével megbélyegzetté? Illetve hogy az elfogadás eseteiben hogyan tehetünk különbséget a hiteles és nem hiteles források, munkák között, hogyan igazodjunk el sajátos értelemben vett fogyasztóként a belső egyensúlyunkat garantálni akaró szolgáltatások piacán? Az önnevelés, az alkalmazott pszichológia területe ugyanis a szakmai kompetencia sokféle értelmezését veti fel: a sikerszerzőtől, a praxisban edzetté vált szakembertől a laboratóriumi kísérletekben eredményeket felmutató kutatóig, a klinikai pszichiáterig.

Jelen lapszámot e szociálpszichológiai jelenség terjedése inspirálta: a traumák feldolgozása, a személyiségtípusunk, karakterünk megértése, az egyensúlyi állapot megtalálása, az önismeret a sikeres karrierépítéssel kísérletezőkkel és egyáltalán az érvényesülést keresőkkel szemben elvárássá vált. S ezt az utat a kontinentális filozófiai hagyomány, a keleti meditációs tanok nyugati pszichiátriai gyakorlattal való kombinációja és a többi szerint egyaránt be lehet járni. A másik irányvonal pedig a kollektív traumákat, a társadalmi pszichózist, az egészségtelen emlékezetpolitikát érinti: az egyéni traumák társadalmi beágyazottsága a kérdés következő szintjét nyitja meg. Mennyire nehezíti, akadályozza az egyén önismereti stratégiáit az elmaradó társadalmi önismeret? Milyen esélyekkel indul a pszichológus akkor, amikor a szakmával szembeni előítéletek kezelése az első teendője? A lapszám olyan írásokat is közöl, melyek amellett érvelnek, hogy a szépirodalomnak, a fikciónak, a történetmondásnak bevált eszközei vannak az egyéni és társadalmi pszichózisok kezelésére.

Kezdődhet tehát a személyre szabott John Malkovich-menet!

■ JEGYZETEK

1. Christopher Lash: The Culture of Narcissim. Warner Books, New York, 1979.
2. Gilles Lipovetsky: L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain. Gallimard, Paris, 1983.
3. Neufeld Béla: A társadalmi realitás és a neurózisok. Korunk 1931. június. http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1931&honap=6&cikk=5506 (2011. 07. 01.)
4. Lásd R. G. Schwartzenberg: L' État spectacle. Flammarion, Paris, 1977.

GILLES LIPOVETSKY

NÁRCISZ AVAGY AZ ŐR STRATÉGIÁJA

Minden generáció kiválasztja a maga mitológiai alakját, akivel azonosulni tud, akiben megtalálja identitását, s akit a pillanatnyi problémák szerint értelmez: Oidipusz egyetemes embléma, Prométheusz, Faust vagy Sziszüphosz a modern létállapot tükrei. Ma Narkisszosz az, aki több, főként amerikai kutató meglátása szerint, a jelent szimbolizálja: „A narcizmus az amerikai kultúra egyik központi témája lett."[1] Richard Senett[2] kötetét, *A közéleti ember bukásá*t frissen fordították franciára, a *The Culture of the Narcissism* pedig a teljes amerikai kontinensen sikerkönyv lett. A fogalom divatján, illetve a neonarcizmus karikaturisztikus ábrázolásain túl, a társadalomtudomány színpadán való megjelenése központi jelentőségű, arra kényszerít, hogy teljes radikalitásában ismerjük fel azt az antropológiai *mutációt,* mely a szemünk előtt zajlik, s melyet mindannyian érzékelünk – még ha csak felületesen is. Az individualizmus új stádiuma jelenik meg: a narcizmus az egyén saját magához és testéhez, a másikhoz, a világhoz és a térhez való viszonya új profiljának kialakulását jelzi abban a pillanatban, amikor a tekintélyelvű „kapitalizmus" a hedonista és megengedő kapitalizmusnak adja át a helyét. A gazdasági szempontból versengő, a családi szempontból szentimentális,[3] a politikai és művészeti szempontból forradalmi individualizmusnak vége, a tiszta individualizmus bontakozik ki, s megszabadít a *homo oeconomicus* dicsőséges uralmának utolsó társadalmi és erkölcsi értékeitől, a családtól, a forradalomtól és a művészettől; transz-

...a narcizmus [...] a világgal szembeni epidermisz szintjén megjelenő érzékenység, s egyúttal a világgal szembeni totális érzéketlenség...

Részlet a szerző L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain című kötetéből (Gallimard, Paris, 1983. 70–76.).

cendentális kötöttségeitől függetlenül a privát szféra jelentése megváltozik, s mindössze az egyének változó vágyainak lesz kiszolgáltatva. S amennyiben a modernitást a vállalkozói szellemmel, a futurista reménnyel azonosítjuk, világos, hogy a narcizmus – történeti közömbössége által – a posztmodernt, a *homo aequalis* utolsó fázisát vezeti be.

Mértéktelen Nárcisz

■ A hatvanas évek politikai és kulturális forrongása után, mely a közügyekbe vetett kollektív hitként értelmezhető, a társadalmi szférában tüntetően bontakozik ki az általánossá vált érdektelenség, melynek következménye a tisztán személyes érdeklődés dagálya – a gazdasági válságoktól függetlenül. A politikával, a szindikalizmussal szembeni érdektelenség korábban ismeretlen méreteket ölt, a forradalmi remény és a diákos lázadás eltűnt, az ellenkultúra kifáradt, kevés olyan ügy van, mely hosszú időre képes mozgásba hozni az energiákat. A *res publica* élettelen, a nagy „filozófiai", gazdasági, politikai vagy katonai kérdések ugyanazt a fesztelen érdeklődést váltják ki, mint bármely színes hír, minden „eszmény" összeomlik lassan, hiszen a társadalmi semlegesítés és bagatellizálás kiterjedt műveleteibe kell integrálódnia. Mindössze a privát szféra látszik győzedelmesen fennmaradni az apátia áradását követően; vigyázni egészségünkre, fenntartani gazdasági helyzetünket, megszabadulni a „komplexusainktól", várni a vakációt: ideálok, transzcendentális célok nélkül élni lehetségessé vált. Woody Allen filmjei és azok sikere a privát szférába való túlzott befektetés szimbólumai lehetnek; ahogyan ő maga jelentette ki: „political solutions don't work / a politikai megoldások nem működnek" (idézi Lasch: i. m. 30.). Ez a kijelentés több szempontból fejezi ki az új korszellemet, a politikától való elpártolásból születő neornarcizmust. A *homo politicus* vége, a *homo psychologicus* születése – léte és jóléte biztosítása érdekében.

A jelenben és csakis a jelenben, a múlttól és a jelentől teljesen függetlenül való létezés, a „történeti folytonosság értelmének elvesztése" (Lasch: i. m. 30.), a „múltban gyökerező és a jövőbe tartó generációk egymást követő rendjébe" tartozás érzésének megszűnése az, ami Christopher Lasch szerint a narcisztikus társadalmat jellemzi, s ez vezet el megjelenéséhez is. Ma önmagunkért élünk, nem érdekelnek hagyományaink és az utánunk következő nemzedékek: a történeti érzék ugyanúgy érdektelen, mint a társadalmi értékek és intézmények. A vietnami vereség, a Watergate-botrány, a nemzetközi terrorizmus, a gazdasági válság, az erőforrások végessége, az ökológiai katasztrófák (Lasch: i. m. 17, 28.) a politikai vezetőkkel szembeni bizalom válságát idézték elő, a pesszimizmus és az elkerülhetetlen katasztrófa hangulatát, mely a „túlélés" fizikai és pszichikai egészséget ígérő narcisztikus stratégiáinak a kialakulását hozta magával. Amikor a jövő fenyegetőnek és bizonytalannak tűnik, a jelenbe temetkezés lehetősége marad, nem szűnünk meg védelmezni, berendezni és újrahasznosítani a jelent – végtelen ifjúságában. A jövő zárójelezésével párhuzamosan a rendszer a „múlt elértéktelenedését" termeli ki, s türelmetlenül szabadul meg az ősi szokásoktól és térképzetektől, átlátszó és kötelék nélküli társadalmat hozva létre; a történetiséggel szembeni közöny által alakul ki a „kollektív narcizmus", a jövő reménytelenségét folyamatosan beismerő polgári társadalmak általánosuló válságtünete.

A modernitás védelme alatt vajon nem éppen a lényeg csúszik ki a kezünkből? S vajon ha a szakrális-szent marxista tradíciónak megfelelve a narcizmust a rendszer összeomlásának számlájára akarjuk írni, s az „erkölcstelenség" jegyében akarjuk értelmezni, nem fogjuk a „tudatosítás", a konjunkturális helyzet pártját? Valójában a kortárs narcizmus a tragikus nihilizmus teljes hiányában bontakozik ki; frivol apátiával társulva mutatkozik – a médiában tárgyalt és kiteregetett katasztrofális valóság ellenében. Az ökológusokat leszámítva ki az, aki folyamatosan együtt tud élni az apokaliptikus korszaktudattal? A „tanatokrácia" kialakulóban van, az ökológiai katasztrófák pedig úgy sokasodnak, hogy nem idézik elő a

„világvége” tragikus érzetét. Úgy szokunk hozzá a médiának köszönhetően folyamatosan fogyasztott „borzalmas” érzéséhez, hogy nem esünk szét; sátrat verünk a válságban, mely – úgy tűnik – nem csökkenti a jólét és a szórakozás vágyát. A gazdasági és ökológiai fenyegetésnek nem sikerült a kortárs érdektelen tudatot áthatnia. Hozzá kell szoknunk a gondolathoz, a narcizmus egyáltalán nem a nyugati „dekadencia” által varázstalanított Én utolsó nyúlványa, mely elveszett testtel vetné magát az egoista élvezetbe. Sem a „szórakozás” új változata, sem elidegenedés – az információramlás még sosem volt ennyire fejlett –, a narcizmus megszünteti a tragédiát, és úgy jelenik meg mint az apátia egy korábban ismeretlen formája: a világgal szembeni epidermisz szintjén megjelenő érzékenység, s egyúttal a világgal szembeni totális érzéketlenség: ez a paradoxon magyarázza részben azt az információvirágzást, mellyel naponta szembesülünk, a gyorsaságot, mellyel a bulvárosított események követik egymást, s minden tartós érzést ellehetetlenítenek.

Másrészt viszont a narcizmust sosem magyarázhatjuk konjunkturális drámák és események felhalmozódásával: ha a narcizmus – ahogyan Christopher Lasch állítja – nem más, mint egy radikálisan új tudatosság, mint a posztmodern személyiség alapszerkezete, úgy kell megértenünk, mint a társadalmi működést uraló globális folyamat következményét. Az egyén új, koherens alakzataként a narcizmus nem különálló események széttagolt konstellációjában érthető meg, melyet mágikus „öntudatra ébredés” követett volna. Sokkal inkább a társadalmi értékek és célok általános s erőteljes személyessé válással meghosszabbított folyamata az, amiből a narcizmus kialakult. A nagy értelemadó rendszerek elévülése és az Énbe való hiperbefektetés kéz a kézben járnak: az „emberarcú” rendszerekben, melyek az élvezet, a jólét, a sztenderd elleni lázadás érdekében működnek, minden a tiszta, pszichológiai, tömeges kötöttségeitől megszabadult és a személyiség általános értékesítésére hajló individualizmust terjeszti. Az egyéneket finoman atomizálva, a társadalmi célokat pedig lassanként megfosztva mély jelentéseiktől, a szükségletek forradalma és azok hedonista etikája lehetővé tette, hogy a pszichológiai diskurzus elfedje a társadalmi diskurzust, s hogy ezáltal új tömegethosszá váljék. Paradox módon a bőség társadalmainak felfokozott „materializmusa” idézte elő a szubjektivitás expanziójára koncentráló kultúra kivirágzását – nem ellenreakcióként vagy „lélektöbbletként”, hanem megrendelt elszigeteltségként. A pszichikai és testi „emberi potenciál” hulláma utolsó mozzanata a diszciplináris rendhez ragaszkodó társadalomnak, mely beteljesíti a konzumerizmus korszaka által már működésbe hozott rendszeres privatizációt. S minthogy semmi köze a varázstalanított „öntudatra ébredéshez”, a narcizmus egy individualista, a tárgyak és a jelek univerzumának nyomására hedonista társadalmi logika és a 19. századi pszichopatológiai diskurzus hatása alatt kidolgozott terapeuta és pszichológiai logika kialakulásának eredménye.

K. A. fordítása

■ JEGYZETEK

1. Christopher Lasch: The Culture of Narcissism. Wagner Books, New York, 1979. A narcizmus témája kapcsán Richard Sennett munkáit leszámítva Lasch a következőket idézi: Jim Hougan: Decadence: Radical Nostalgia, Narcissism and Decline in the Seventies. Morrow, New York, 1975; Peter Marin: The New Narcissism. Harper's 1975. október; Edwin Schur: The Awareness Trap: Self-Absorption instead of Social Change. Quadrangle, New York Times, New York, 1976, illetve több pszichológiai inspirációjú művet: P. L. Giovachinni: Psychoanalysis of Character Disorders. Jason Aronson, New York, 1975; H. Kohut: The Analysis of the Self. International Universities Press, New York, 1971; O. F. Kernberg: Borderline Conditions and Pathological Narcissism. Jason Aronson, New York, 1975. E kötet megírása óta Christopher Lasch könyvét franciául is kiadta a Laffont kiadó 1980-ban Le Complexe de Narcisse cím alatt. A továbbiakban szereplő évszámok az amerikai kiadásra vonatkoznak. Magyar kiadása: Christopher Lasch: Az önimádat társadalma. (Ford. Békés Pál) Európa, Bp., 1984.
2. Richard Sennett: Les Tyrannies de l'intimité. (Trad. par Antoine Berman – Rebecca Folkman) Seuil, Paris, 1979. Angol eredeti: Richard Sennett: The Fall of Public Man. Alfred A. Knopf, New York, 1977. Magyar fordítás: Richard Sennett: A közéleti ember bukása. (Ford. Hortobágyi József) Helikon, Bp., 1998.
3. Edward Schorter: Naissance de la famille moderne. Seuil, Paris, 1977. Angol kiadása: Edward Schorter: The Making of the Modern Family. Basic Books, New York, 1975.

PLÉH CSABA

A WEBVILÁG KOGNITÍV KÖVETKEZMÉNYEI, AVAGY FÉNYESÍT VAGY BUTÍT-E AZ INTERNET

Dolgozatomban azt próbálom megmutatni, hogy milyen általános átalakulást eredményez az emberi gondolkodásban az állandó webhasználat. Próbálom értelmezni, hogy e tekintetben milyen eltérő perspektívákat vehetünk fel. Történelmi perspektívákat, melyek által megmutatjuk, hogy itt egy újabb kommunikációs architektúra és emberi gondolkodás-illesztésről van szó, illetve kritikai perspektívákat, amelyekben megnézzük, hogy milyen szerepe van az e-világnak az ember felületessé válásában, a túl könnyed, túl gyors döntésekben, milyen problémákat jelent a többszörös feladatvégzés általánossá válása, s hogy mindez tükröz-e valami egyetemes evolúciós tendenciát is.

Emberek, gépek és architektúrák

■ Az európai gondolkodás történetében három különböző elvontsági szinten jelenik meg emberek és gépek viszonyának értelmezése. Vannak felfogások, amelyek szerint a gépek átalakítják életünket. A gőzgép megjelenésével, az első ipari forradalommal radikálisan megváltozott energiaháztartásunk és helyváltoztatásunk. A távíró, majd a rádió megjelenésével a kommunikáció legyőzte a távolságot, és ez alapvetően megváltoztatta életünket. A másik felfogás metaforikus

...az olcsó szöveg korában nagy feladatunk [...] a szöveg és az ember viszonyának elemzése.

A dolgozat három előadáson alapul, amelyeket 2010 őszén tartottam. Az egyiket Csepeli György doktori szemináriumán az ELTE-n, a másikat a Szegedi Tudományegyetem diákrendezvényén, Szegeden, a harmadikat pedig a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Kommunikáció és közkapcsolatok szakának magyar tagozatán, Péntek Imre vendégeként. Sokat tanultam a visszajelzésekből, különösen Kolozsvárott.

mozzanatokat hangsúlyoz. A gépek egyben átalakítják azt a módot is, ahogyan magunkról gondolkozunk. A telefonközpont-metafora például a telefonközpont tényleges kialakítása után igen korán megjelenik az idegrendszer modellálásában, sőt Wolfgang Köhler (1929) már az 1920-as években kritizálja használatát mint téves metaforáét, s egy dinamikusabb, az energetikai folyamatokat előtérbe helyező képpel javasolja felváltani azt. Végül a gépek megjelenése instrumentális váltást is eredményezett. A gépek maguk új tudásokat testesítenek meg, és ezáltal kibontakoztatják az emberi képességeket. Közismertek ebben a vonatkozásban a különböző munkaelméleti metaforák, amelyek az emberré válás folyamatában, de az emberi viselkedés későbbi fejlődésében is a szerszámok használatának szerepét hangsúlyozzák (Kardos 1958, 1959), mondjuk, a kulturált étkezés és az eszközök közötti átfolyó viszonyt tételezik fel, ahogy például a kanalak, kések, villák meghatározzák – akárcsak a kínaiaknál a pálcikák –, hogy hogyan is eszünk: az eszközben mintegy kódolva van egy tudás és egy viselkedésmód. Elsősorban a Vigotszkij-iskolára, azon belül Galperin munkásságára kell itt gondolni. Ennek modern elemzésére lásd Yasnitsky–Ferrari (2008). Az *1. táblázat* ezt a három felfogást a tekintetben összegzi, hogy mi is történik a számítógépek világában.

1. táblázat. Három felfogás a gépek szerepéről
(Pléh, 1998 nyomán)

Koncepció	Determináció iránya	Tudományos és köznapi példa
Gépi determinista	A számítógép átalakítja életünket	Tomográfia, látáskutatás, űrhajózás Gépírás, helyfoglalás, számlázás
Metaforikus	A számítógép átalakítja, komputációssá teszi metaforáinkat	Az elme és az idegrendszer mint komputációs modell Gépiesnek érezzük életünket
Instrumentális	A komputer maga megtestesíti magát a gondolkodást	Erős mesterséges intelligencia Szövegszerkesztővel való keresés

Mi is történik a számítógépes korszakban, és mi történik a hálózati számítógép kialakulásával? A számítógépek kétségtelenül átalakították a tudományos pszichológiát. Nehéz ma már elképzelni – körülményesen magyarázzuk diákjainknak –, hogy a mi szakmánkban például a számítógépek képernyős megjelenítése előtt minden kognitív pszichológiai kísérlethez külön ingervezérlőt kellett előállítanunk, és egy külön elrendezést, amelyben például fényképezőgép-blendéket időzítettünk, és ezek az időzített blendék irányították a kivetítési időket, míg egy másik konzol rögzítette a válaszidőket. Ma mindezt egy PC-n futó szoftver megoldja.

A számítógépek átalakították a hétköznapi életet is. Ma már el sem tudjuk képzelni életünket számítógépek nélkül, gondoljunk csak a vasúti helyfoglalásra vagy az egyetemi jegyek rögzítésére. A számítógépek megváltoztatták a nyomtatást, a nyomdatechnikát is. Köznapi gyakorlataink is megváltoztak: a pontosság, az időzítés, a rendelkezésre állás, az azonnali reagálás alapvetően átalakult, leginkább zaklatottabbá vált. Ugyanakkor mindezek közegében a számítógépek átalakították az önképünket is. Elkezdtünk mind filozofikusan, mind köznapi értelemben szoftver és hardver analógiákkal gondolkodni magáról az emberről.

A hálózati rendszerek megjelenése szintén komoly következményekkel jár. Megjelentek az új, megosztott tudáselméletek, amelyek a hálózati jellegű információhordozók és a korlátlan hozzáférés következményeit elemzik. Ugyanakkor, mint Barabási Albert-László (2003) vagy Csermely Péter (2005) kutatásai mutatják, a mate-

matizáló hálózatelméletek elgondolkodtatnak az emberi hálózatok természetéről is. Vajon milyen jelentőségük van a hálózatoknak az emberek közötti kapcsolatokban általában, a jól szervezett életben, mentális egészségünkben, tudásunk organizációjában stb. Emellett, mint látni fogjuk, a hálózatok megjelenése olykor kételyeket is ébreszt bennünk. Pszichológiai kételyeket arra nézve, hogy az állandó kommunikáció, a hálózatokban való élés egyrészt nem túlzottan technologizál-e a személyes hálókhoz képest, másrészt nem oldja-e túlzottan fel az egyéni felelősséget vagy az individuális mérlegelést és az individualitást.

Architektúrák és az emberi megismerés

■ A mai kognitív tudomány a számítógépes metaforából kiindulva architektúrákon valójában viszonylag stabil elrendezéseket ért. Olyan lassan változó rendszereket, amelyek mintegy az ácsolatát, a keretét adják meg az emberi gondolkodásnak. Evolúciósan ezek lassan alakulnak ki, kulturálisan lassan változnak, és viszonylag stabilak. A gondolatok, képzetek, érzések, kifejezések mind ezekbe a rendszerekbe rendeződnek. Jellegzetes példája ennek a sokféle formában megfogalmazott kétféle emlékezeti rendszer, ahol megkülönböztetünk egy

– átmeneti, korlátozott teherbíró képességű, gyors működésű, rövid lejáratú emlékezeti rendszert, valamint egy

– tartósabb, lassúbb működésű, ugyanakkor a gyakorlatban korlátlan kapacitású emlékezeti rendszert.

A két rendszer feltételezésére van szükségünk például a nyelvi teljesítmények magyarázatában is, ahol egy konkrét beérkező mondatot az áttűnő, gyorsan változó, rövid lejáratú emlékezeti rendszer kezel, azonban oly módon, hogy a szavakhoz és szabályokhoz a hosszú lejáratú rendszerből fér hozzá. Ugyanígy a rövid lejáratú rendszer őrzi meg az épp csak 10 másodperce látott ember arcát, ám a hosszú lejáratú rendszerben keressük a választ arra, hogy ki is ez az ember, ez az ismerősnek tűnő arc.

Az emberi architektúráknak vannak jellegzetes szintjeik, amelyek a személyhez, a személyes átéléshez való tartozás szempontjából különíthetők el. Ennek meglesz a maga jelentősége a későbbiekben, tehát érdemes egy kicsit jobban belegondolnunk, hogy melyek a személy alatti, a személy szintjéhez tartozó és a személy feletti szerveződések. Ezeket összegzi a *2. táblázat*.

2. táblázat. Az emberi architektúrák szintjei
(Newell 1989 nyomán, módosítva)

Szint	Kognitív jellemzők	Idői sáv	Megvalósító kategória	Alapja
Self alatti	nem tudatos	500 ms alatt	neurális hálók	evolvált neurális
Self-szintű	tudatos	800 ms – évek	személy	agykérgi integráció
Self feletti	nem tudatos – tudatos	mp – évek	társas kapcsolatok	evolúciós alapú interakció

Az architekturális rendszerek sajátosan befolyásolják, hogy milyen típusú leképezéseket, milyen reprezentációkat tudunk egyáltalán kezelni. Reprezentáción itt egyszerűen azokat a tudáscsomókat értjük, amelyek bizonyos következményekkel működnek. A téri tudás például sajátos, térbeli viszonyokat hoz mintegy „ingyen magával”, a nyelvi tudás sajátos szemantikai viszonyokat. Ha azt mondom például,

hogy *Feri látott egy kutyát*, ebből következik annak igazsága, hogy *Feri egy állatot látott*, hiszen a kutya állat. Ez volna az ingyen kapott szemantikai viszony. Ha viszont azt mondom, hogy *A kutya az asztal alatt van, a macska pedig az asztal tetején ül*, akkor ebből a térbelii viszonyok rendszere révén következik az a tudás, hogy a macska a kutya felett van.

Az architektúrák kialakulásának sajátos felfogását képviseli Merlin Donald (2001a, b). Marshall McLuhan kanadai kommunikációs iskolájának metaelméletét kapcsolja össze az idegrendszer evolúciós kibontakozásának elméletével. Donald felfogása szerint az emberré válás évei során, majd az emberiség kultúrtörténetében a reprezentáció többszörös forradalma lenne ránk jellemző. A döntő mozzanat (Donald 2001a, b) a társas szemantika megjelenése lett volna. Annak kialakulása a *Homo erectus*nál úgy egymillió évvel ezelőtt, hogy egymás tapasztalataiból tudunk tanulni. A szociális szemantika további fejlődése lenne majd a természetes nyelv megjelenése, majd kulturálisan az írásrendszerek megjelenése. Mindenképpen arról van szó, hogy a szociális szemantikával hajlékony rendszerek jönnek létre, amelyek ugyan biológiailag megalapozott reprezentációs rendszerek, ezzel együtt feltételezik azonban a hosszú tapasztalatszerzést, az egyéni beállítást, a társas tudásból való tanulást. A másik nagy forradalom Donald felfogásában a külső tudáshordozók szerepének felismerése és ezzel az *objektív tudás* eszméjének megjelenése. Mindez radikális változást hoz létre a testi és a testen kívüli emlékezetek között, s az írás, majd a nyomtatás, vagyis az írás tömeges terjedésének forradalmához vezet. Könyveink tehermentesítenek attól, hogy minden a fejünkben legyen. Izgalmas kérdés, hogy vajon a mai világban, a hálózati kultúrában létrejön-e egy hasonló fordulat. A *3. táblázat* mutatja Donald felfogását, kicsit applikálva a mai világra.

3. táblázat. Az architektúrák nagy változásai Donald felfogásában
(A kiegészítések forrása Pléh 2008)

Kultúra típusa	Korszak	Tudásközlés	Átadás
Epizodikus	Főemlősök 5 millió év	Események	Nincsen
Mimetikus	Homo erectus 1,5 millió év	Testtel	Lejátszással
Mitikus	Homo sapiens sapiens 50 ezer év	Nyelvi	Történetmesélés
Teoretikus	Modern 10 ezer év	Külső memória	Írás-olvasás
Gutenberg	Nyomtatástól	Tömeges mémterjedés	Autoritáson keresztül
Hálózati	20 év	Megosztott	Elektronikus, szabad hozzáférés

Az architektúrák és a mai IKT-rendszerek

■ A *3. táblázat* alsó sorára nézve ma három felfogás fogalmazódik meg az Információs Kommunikációs Technológia és az emberi magatartás és elme viszonyáról.

1. Társas optimisták

Az új technológiák pozitívan változtatják meg gondolkodásmódunkat. Újak leszünk és mások. Posztmodernebbek leszünk például a változó szöveggel, ahogy azt Nyíri Kristóf már 1993-ban hangsúlyozta (Nyíri 1993, 1994). A számítógépek révén

ingadozóbbak, gyorsabban változók leszünk. A kis erőfeszítést igénylő, könnyen letölthető szövegek és képek hálózati világában pedig mintegy feloldódik személyiségünk, ami csupa jót jelent e felfogás szerint.

2. Társadalmi pesszimisták

Az új technológiák ellentmondanak az emberi természetnek. Új luditták jelennek meg, akik azt hangsúlyozzák, arra kell kényszerítenünk a fiatal nemzedéket, hogy visszatérjen a hagyományos hozzáférési és feldolgozási módokhoz, mert különben éppen a társas optimisták által hangsúlyozott feloldódás fenyegeti őket.

3. Biológiai optimisták

E felfogás képviselői szerint kétségtelen, hogy az új technológiák megváltoztattak sok mindent, de ezek a változások úgy illeszkednek az ember meglévő neurobiológiai, evolvált rendszerébe, ahogyan például az írás is beilleszkedett. Hasonló módon, ahogy az írásrendszerek – Dehaene és Cohen (2007) kifejezésével – újraverbuválják a finom vizuális feldolgozás rendszereit, az eredendő biológiai keretek ismét uralkodni fognak, és megjelennek az új tudáshordozóknál is.

A mai kommunikációs tudáshordozók világában kétségtelenül drámai eltérések vannak a tudásszerzésben. Az eltéréseket a *4. táblázat* illusztrálja.

4. táblázat. A tudásszerzés hagyományos és mai mintázatainak jellemzői

Hagyományos	Hálózati kultúra
Évtizedekig tanulás	Rövidebb iskolai időszak
Lassú hozzáférés	Gyorsabb hozzáférés
Körülményesség	Megosztott tudás
Tudástulajdonlás	Közösségi tudás (én írtam ide)
Felülről lefelé átadás	Horizontális (kortársak közötti) átadás

Az új közlési rendszerek kétségtelenül átalakítják, megváltoztatják a hely és idő mentális megjelenítését. Ma már az állandó készenlét világában kell élnünk. Hol SMS-sel, hol mobiltelefonon híva, hol e-mailek segítségével, de mindig elérhetők vagyunk. Mindez azonban mind megismerési, mind érzelemgazdálkodási értelemben nem felfüggeszti, hanem használja meglévő rendszereinket, ezért fokozatosan új társadalmi társas konvenciók kialakulása fogja követni.

A biológiai optimista felfogás a kapcsolatgazdálkodásban

■ Robin Dunbar (2003, Hill és Dunbar 2003) vizsgálta részletesen, hogy milyen kapcsolat van az ember lehetséges személyes hálózatai és az információs hálózatok között. Dunbar felfogása szerint az ember kapcsolati hálója 100-140 személyt érint, ennyi emberre terjed ki. Ezt a tágabb hálót azonban belülről megelőzi egy közepes intimitású, kb. 30-40 fős háló és egy egészen intim 7-10 fős háló, mint az *5. táblázat* összegzi.

5. táblázat. A különböző emberi kapcsolati hálók Hill és Dunbar (2003) adatai szerint

Intim csoport	Klikk	Banda	Nagycsoport
3,8 ±2,29	11,3 ±6,19	37,7 ± 16,8	147,8 ±45,8

Mint az *1. ábra* mutatja, az érzelmi közelség alapvetően megjelenik a kapcsolatsűrűségben is.

1. ábra. A maximális személyi háló megoszlása Hill és Dunbar adatai alapján

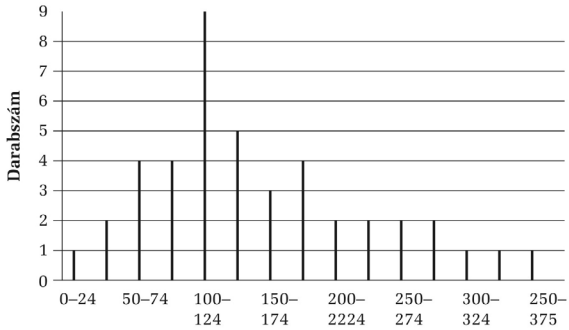

A mai IT világában is az embereknek igen ritkán van 100-140 főnél nagyobb aktív ismeretségi csoportjuk. Ha ezt a sávfelfogást átvetítjük az IT világára, akkor azt találjuk, hogy vannak olyan emberek, akikkel évente, havonta egyszer-kétszer kerülünk kapcsolatba akár személyesen, akár interneten stb., és lesznek olyanok, akikkel többször vagy szorosan, akár napi kapcsolatban is állunk. A *2. ábra* mutatja egy személy egy hét alatti elektronikus levelezését, amelyből jól látható a hagyományos Lotka-függvény vagy hatványfüggvény formája. Közel 40 olyan ember van, akitől az illető csak 1 levelet kap, és 4 olyan, akikkel mindennap kapcsolatba kerül.

2. ábra. Egy személy elektronikus levelei egy hétre terjedő intervallumban

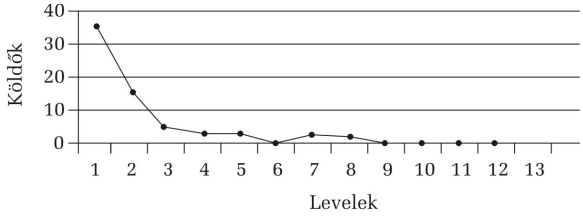

Dunbar érvelése szerint ugyanaz a rendszer, amely érvényes volt a tényleges emberi hálózatok világában, érvényes lesz a távoli, áthallásos információtechnológia világában is. Az információtechnológia újra megtanulja az emberi kapcsolatokat úgy kezelni, ahogy az az emberi érzelmi intimitás gazdálkodásában egyáltalán elképzelhető.

Átalakulások a tudáshordozókban

■ A mai információtechnológiai hozzáférhetőség a tudásátadás és a tudásszerzés, valamint a tudásraktározás mintázatának hatalmas változását eredményezte. E változások egyike a véghasználónál lényegileg „ingyen” megjelenő virtuális tudásinformáció következményeihez kapcsolódik. A másik mozzanat a feldolgozással kapcsolatos belső változásokat érinti. A nagyfokú vizualitás megjelenése a vizualitás következtében formai alapúvá váló keresés (nem az erszényes kategóriát, hanem a *kenguru* szót keresem) és egyáltalán a keresési ugrálások következménye. Ez utóbbihoz kapcsolódik a harmadik mozzanat: az IKT állandó bekapcsoltsági állapotában a többszörös feladatvégzés az állandó felszínes feldolgozás fenyegetésével jelenik meg.

Közismert, hogy milyen óriási átalakulások mentek végbe az utóbbi évtizedben a szervezett oktatásban. Számos statisztika mutatja, hogy az Egyesült Államokban a szervezett oktatás interneten alapuló formái óriási jelentőségűek az üzleti oktatás-

ban, bizonyos pedagógiai továbbképzésben, a számítástechnikai oktatásban stb. Hasonló módon az MIT által kezdeményezett kurzusanyagok letöltése drámai módon megnövekszik, ezeket különböző nyelvre is fordítják stb. Ennek azután egyáltalán nem ártatlan következményei vannak a tudáshordozók használatára vonatkozóan. Miképp a London University College (2008) által vezetett könyvtárosi konzorcium megállapítja, a nagyobb IKT-val való ellátottság nem biztos, hogy mindenben pozitív hatásokat eredményez.

– A fiatalok információs írástudása nem növekedett azzal, hogy a technológiához jobban hozzáférnek. Valójában a számítógéppel szembeni könnyed viselkedésük néhány aggasztó problémát fed el.

– Az interneten folyó kutatások azt mutatják, hogy a fiatalok keresési sebessége azt eredményezi, hogy kevés időt töltenek az információ értékelésével, akár a relevanciát, a megbízhatóságot vagy a pontosságot tekintjük.

– A fiatalok nemigen ismerik saját információs szükségleteiket, így azután nehéz hatékony keresési stratégiákat kialakítaniuk.

– A fentebbi pontban vázoltak eredményeként gyakran használnak természetes nyelvi kifejezéseket ahelyett, hogy elgondolkodnának azon, mely kulcsszavak lennének hatékonyabbak.

– Keresési találatok hosszú listájával találkozva a fiatalok nehezen tudják a megkapott anyagot a relevancia szempontjából megítélni, és gyakran egy szempillantás után kinyomtatják a kapott oldalakat.

Ugyanez a vizsgálat azt is kimutatta, jellegzetes életkori trendek vannak abban, hogy mennyiben támaszkodunk másokra, és mennyiben támaszkodunk saját magunkra, másrészt intézményes forrásokra abban, hogy mint tudósok mi magunk hogyan jutunk tudományos információkhoz. Ezt mutatja a *3. ábra*.

3. ábra. Életkori eltérések a tudományos cikkekhez való eljutás módjaiban
(University College, 2008)

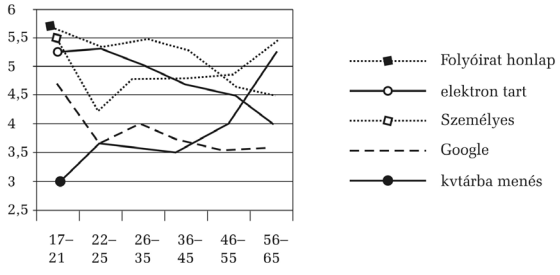

A webvilág gondjai

■ A könyvtárosok gondja, az ő bajuk – mondhatnánk. A papíralapú információhordozók kora lejárt, stb., itt a korlátlan hozzáférésű internetes világ ideje. Vannak azonban szerzők, akik igen részletesen elemzik, hogy milyen veszélyeket is rejthet magában ez az állandó kereséssel foglalkozó, weben lógó világ. Susan Greenfield (2010), a brit idegtudós felsorolja, hogy melyek is a közvetlen következményei az információtechnológián alapuló tudásszerzésnek. A neves oxfordi agykutató nem túl optimista. Jelszava, hogy a tartalom helyett a folyamatra helyeződik a hangsúly, az állandó keresési váltásokban előtérbe kerül a felszínes feldolgozás. Ugyanakkor hiányzik mindaz (pl. a testnyelv, a szemkontaktus stb.), ami a természetes pedagógia része lenne. Olyan veszélyhelyzet áll elő, hogy az IT nevelte nemzedék az állandó itt és

most világában él, mintegy dopaminfürdőt véve azáltal, hogy minden információ után újabb információra vágyik, és ezért csak klikkelget ide-oda. Mindez a múltbeli és jövőbeli mozzanatok háttérbe sorolását eredményezi.

A hagyományos európai értelemben vett egyéniség és személyiség, az individualitás helyett egy passzív állapot megjelenését eredményezi, egy passzív lény kialakulásának kereteit teremti meg, aki a pillanatnyi élmények világában csupáncsak az input áradatára reagál. Greenfield szerint ez azt is jelenti (s majd látni fogjuk, nem biztos, hogy ebben igaza van), hogy alacsony szintű kontrollfolyamatok alakulnának ki a homloklebeny elülső részében, amiről régóta tudjuk, hogy a tervezés, az értékek, a viselkedéses gátlás és szabályozás legfontosabb helyszíne az agykéregben. Mit is lehet tenni? Greenfield szerint olyan pedagógiát kell kialakítanunk, amely újra visszaalakítja az információtechnológia által segített feldolgozást. Arra kényszerítik a fiatalokat például, hogy csak akkor kattintsanak új oldalra, hogyha valamilyen szemantikai alapú feldolgozást végeztek a régi oldalon. Greenfield szerint ugyanis ma az az alapvető probléma, hogy nemcsak képek özönében élünk, hanem a képek helyett szöveget olvasva is csak a szöveg szó szerinti részére vagyunk kíváncsiak, nem tudunk belemenni a szöveg mélyébe, mert nem dolgoztuk fel azt.

Amerikában egy másik Greenfield, Patricia Greenfield (2009) a pedagógiai pszichológia szempontjából nézi át az internethasználat gondjait. Abból az általában is megdöbbentő tényből indul ki, hogy Amerikában az utóbbi néhány évtizedben a gyerekek verbális intelligenciahányadosa javult. Ezt azzal tudjuk összekapcsolni, hogy valójában a szókincs fejlődésére pozitív hatása volt a televíziónak. Ezzel szemben áll az a paradox hatás, hogy az egyetemi felvételin az SAT verbális pontszámainál csökken a teljesítmény. Ennek oka, hogy a vizuálisan szocializált, a vizuális tanulásra hangolt fiatalság az alapvető szókincsében fejlődik. A verbális intelligenciavizsgálatokban olyan kérdéseket tesznek fel, hogy *Mi a közös elem abban, hogy narancs és banán?*, aminek kapcsán azt kell megtalálni, hogy *déligyümölcs*. Ugyanakkor az önálló, örömszerző olvasáson alapuló fejlettebb szókincsre az egyetemi felvételi anyaga sokkal érzékenyebb. Az egyetemi felvételiken már olyan kérdéseket tesznek fel, hogy *Mi a különbség a* kielégült *és* kielégített *szavak jelentése között*? Az ekkor tapasztalható alacsonyabb teljesítmény az önálló, irányítatlan, örömért folyó olvasás hiányát tükrözi. Greenfield összefoglalt számos olyan vizsgálatot is, amelyek azt mutatják ki, az információtechnológia hatására megjelenő nagyobb megosztott figyelem azt is eredményezi, hogy sokkal nehezebben tudunk beszámolni arról, mit is tanulunk. Ha például egyetemi óra alatt nyitott laptopok mellett a diákok wifizhetnek, akkor sokkal kevesebbet tudnak arról, hogy mi volt az órán. Vagy a hírek alatt futó szalaghíreket olvasó, figyelmüket megosztó személyek kevesebbet tudnak arról, hogy mi volt az eredeti, képernyőn elhangzott vagy látott hír. Vannak persze kiegyenlítő hatások is. A gyerekkori, serdülőkori gyakran használt videojátékok például segítik a laparoszkópia sebészeti gyakorlatát. A videojátékokon felnőttek kevesebbet hibáznak és gyorsabbak ebben a szenzoros integrációt igénylő, finom optikai eljárásban.

Az olvasásnak – mondja Patricia Greenfield – igazából fontos szerepe van már az iskoláskorban, már a közoktatás világában is. Az olvasás az egyetlen olyan médium, amely állandóan megkívánja a reflexiót. Ennek megfelelően nem meglepő, hogy az iskolában is a jobban olvasó, a többet olvasó gyerekek kevésbé impulzívak, és sikeresebbek az induktív feladatok megoldásában már az alsó tagozaton is. Másfél évtizeddel későbbre ugorva az egyetemistáknál az olvasás alapvetően a kritikai gondolkodást segíti, és ennek megfelelően a mi társadalmunk és kultúránk kriticista értékeinek megjelenését.

Számos olyan vizsgálat is van, melyek közvetlenül megnézik, hogy mi történik a gyakran több feladatot (pl. mobiltelefonálás, e-mailezés, szemtől szembeni beszélge-

tés, előadás hallgatása stb.) végző személyeknél. Ophir, Nash és Wagner (2009) eredményei szerint azt a személyt, aki gyakorta végez egyszerre több feladatot, az elterelő ingerek laboratóriumi körülmények között is jobban zavarják.

Nicholas Carr (2010) népszerű könyvében részletesen elemzi, hogy a neten való élet valójában állandó elcsábíthatóságot és állandó intellektuális szétesettséget eredményez. Vajon tényleg így van-e ez? Nézzünk meg egy magyar vizsgálatot arról, mennyire moduláló tényező itt a személyiség!

Egy kis példa: a hipertextolvasás és az egyéni különbségek

■ A hipertextolvasás rendkívül bonyolult folyamat, amelyről számos vizsgálat kimutatja, hogy korántsem valamiféle panacea *mindenkinek mindig jó* eljárásról van szó. Mint DeStefano és LeFevre (2007) rámutatnak, a hipertextolvasás hatékonysága nagymértékben függ az előzetes ismeretektől, a szerveződéstől. Jobb, ha a hipertext hierarchikusan szervezett, és a munkaemlékezet egyéni különbségei is meghatározó jellegűek.

Vörös Zsófiával (Vörös, Rouet és Pléh 2008) végeztünk néhány vizsgálatot az egyéni különbségek alátámasztására. Francia egyetemistáknál egy turisztikai szöveg hipertextes feldolgozását vizsgáltuk. Kifejezetten hierarchikus szöveget használtunk, amely Izland földrajzi és kulturális leírását tartalmazta az. *4. ábrá*nak megfelelő séma szerint.

4. ábra. A kísérletekben használt turisztikai szöveg mögöttes szerveződése

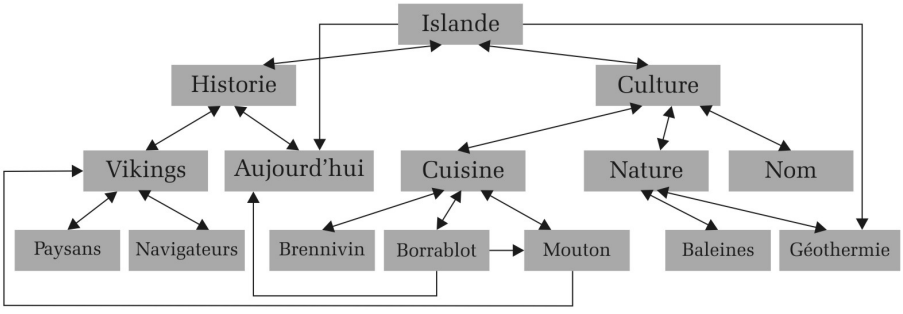

Egyéni különbségek mérésére két módszert használtunk, az egyik a számemlékezet volt, amikor a személynek vissza kellett emlékeznie olyan számsorokra, mint 2-4-6-8, vagy 8-2-1-3-4-5-9. A másik vizsgálati módszer a Corsi vizuális terjedelem próba, amelyben egy koppantási mintázatot kell – jelen esetben számítógépes képernyőn – visszaadni.

Ebben a próbában kopogtatási mintát kell a vizsgált személyeknek visszaadniuk, s arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen hosszú koppanási mintákat képesek jól visszaadni. Nem meglepő módon azt találtuk, hogy a vizuális munkaemlékezet alapvetően meghatározza azt, hogy a személyek mennyire pontosan képesek visszaadni az eredeti szöveg szerkezetét. A 5. ábra egy alacsony és egy magas munkamemóriájú személy felidézési teljesítményét mutatja.

5. ábra. A hipertextes szöveg visszaadása a munkaemlékezet függvényében

Alacsony munkaemlékezet

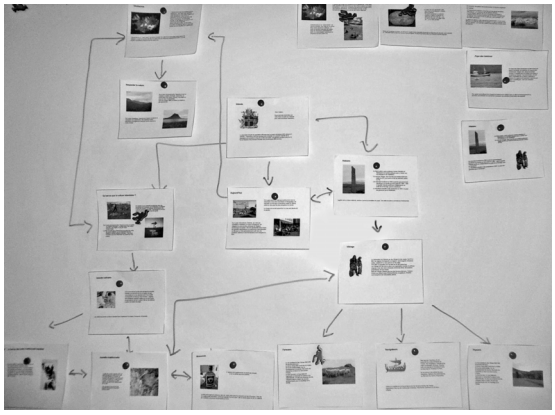

Magas munkaemlékezet

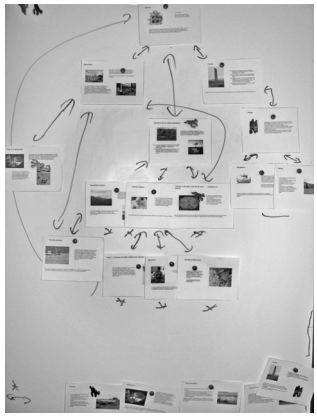

Eredményeink szerint kezdetben kettős reprezentáció van. Mind a nyelvi, mind a vizuális területen meglévő egyéni különbségek nagymértékben befolyásolják a felidézést, de a vizuális terjedelem, mint azt a *6. táblázat* mutatja, fontosabb.

6. táblázat. Az akusztikus és a vizuális munkaemlékezet hatása a hipertext-felidézésre

Függő változó	Regr	R2
Oldalak száma	Corsi-terjedelem	37%
Oldalak hierarchia	Corsi + szám	38%
Konfiguráció	Corsi	32%

Végeztünk egy kettős feladathelyzetű kísérletet is, amelyben a személyeknek vagy egy vizuális elterelő ingert, vagy egy nyelvi ingert kellett megjegyezniük. Amint a *6. ábra* mutatja, feldolgozás közben mind a verbális, mind a vizuális munkaemlékezeti terjedelemnek óriási hatása van. Minél jobban terheljük a vizuális és a verbális rendszert, annál lassúbb lesz a navigációs idő. Ugyanakkor a mintázat felidézésében már sokkal nagyobb szerepe van a vizuális tényezőnek. Amikor vizuális zavarást alkalmazunk, akkor sokkal jobban romlik a teljesítmény, mint ha a zavarás verbális. Saját kutatásaink is arra mutattak, hogy érdemes a pedagógiának, különösen a netes kutatásfejlesztésnek kifejezetten a szerkezeti mozzanatok elemzésére, illetve az egyéni különbségek figyelembevételére törekednie.

6. ábra. Elterelő feladatok hatása a feldolgozásra és a rekonstrukcióra

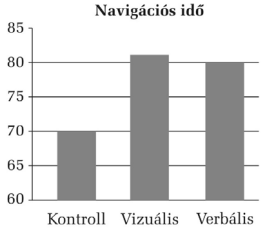

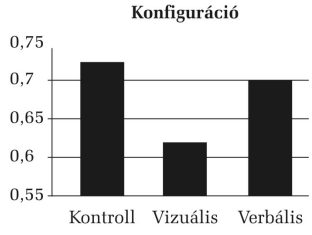

Van-e mindennek valamiféle konklúziója?

■ Az egyik érdekes konklúzió az, hogy érzelmi és kapcsolati dolgokban, úgy tűnik, biológiailag konzervatívak vagyunk és nem a technológia szolgái. Ugyanolyan kapcsolati hálókat szervezünk magunk köré az iwiw, a facebook és egyéb közösségi hálózatok világában, mint a való világban. Olvasásban, ebben a kulturálisan adaptált rendszerben, kicsit másképp áll a helyzet. A könnyű szöveg, úgy tűnik, felszínesebbé teszi az olvasást, ezért az olcsó szöveg korában nagy feladatunk a kultúra és a pedagógia tervezésében egyaránt a szöveg és az ember viszonyának elemzése. Fontos lenne vizsgálni – miképp a videojátékoknál már megtették – a webhasználat hosszú távú hatásait (nemcsak laboratóriumi körülmények között) arra vonatkozóan, hogy valóban eredményeznek-e negatív kognitív változásokat, amint azt a pesszimisták mondják: vajon tényleg létrehoznak-e negatív hatásokat az új technológiai eszközök például a kontrollban, a feldolgozás mélységében, a gondolat és szöveg viszonyában.

■ IRODALOM

Barabási Albert-László: Behálózva – a hálózatok új tudománya. Magyar Könyvklub, Bp., 2003

Carr, Nicholas: The Shallows. What the Internet is Doing to Our Brains. Norton, New York, 2010.

Csermely Péter: A rejtett hálózatok ereje. Vince, Bp., 2005.

Dehaene, Stanislas – Cohen, Laurent: Cultural recycling of cortical maps. Neuron 2007. 56. 384–398.

DeStefano, Diana – LeFevre, Jo-Anne: Cognitive load in hypertext reading. A review. Computers in Human Behavior 2007. 23. 1616–1641.

Donald, Merlin: Az emberi gondolkodás eredete. Osiris, Bp., 2001a.

Donald, Merlin: A mind so Rare. Norton, New York, 2001b.

Dunbar, R. I. M.: Are There Cognitive Constraints on an E-World? In: Nyíri K. (szerk.): Mobile Communication. Essays on Cognition and Community. Passgen Verlag, Wien, 2003. 57–69.

Greenfield, Patricia: Technology and informal education: What is taught, what is learned. Science 2009. 323. 68–71.

Greenfield, Susan: Identitás a XXI. században. HVG Könyvek, Bp., 2010.

Hill, R. – Dunbar, R.: Social Network Size in Humans. Human Nature 2003. 14. 53–72.

Kardos Lajos: A nyelv eredete és a munka. Filológiai Közlöny 1958. 47. 539–551.

Kardos Lajos: Tanulás és emberréválás. Pszichológiai Tanulmányok 1959. I. 105–113.

Köhler, W.: Gestalt Psychology. Liveright, New York, 1929.

Newell, A.: Unified Theories of Cognition. Harvard University Press, Cambridge, 1989.

Nyíri Kristóf: Szövegszerkesztővel gondolkozva. In: Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai. Atlantisz, Bp., 1993.

Nyíri Kristóf: A hagyomány filozófiája. T-Twins – Lukács Archívum, Bp., 1994.

Ophir, E. – Nass, C. – Wagner, D.: Cognitive Control in Media Multitaskers. Proceedings of the National Academy of Sciences Early Edition (PNAS). 2009. 5. 15583–15587.

Pléh Csaba: Hagyomány és újítás a pszichológiában. Balassi, Bp., 1998.

Pléh Csaba: A lélek és a lélektan örömei. Gondolat, Bp., 2008.

University College Consortium: Information behaviour of the researcher of the future, 2008. http://www.ucl.ac.uk/infostudies/research/ciber/downloads/

Vörös Zsófia – Rouet, Jean François – Pléh Csaba: The Role of Visuo-spatial Working Memory Capacity in Hypertext Navigation. In: Nyíri Kristóf (szerk.): Integration and Ubiquity. Towards a Philosophy of Telecommunications Convergence. Passagen Verlag, Wien, 2008. 263–274.

Yasnitsky, A. – Ferrari, M.: From Vygotsky to Vygotskian Psychology: Introduction to the History of the Kharkov School. Journal of the History of the Behavioral Sciences 2008. 44. 119–145.

ZALÁN TIBOR

Fáradt kadenciák 6

Pénzek fölött dönt miközben szegény
ottfelejtett kabát a világ szegén
leng de senkinek sincs már rá gondja
nincs aki levenné azért hogy hordja
*
Végig a hídon a túlsó partig
leszakadt ívek fölött még meddig
lépked Krisztusként nevet hajat ráz
génjeiben a kódolt a zuhanás
*
Nincs ideje kapkodni hát hallgat
eltüsszentett néma birodalmak
háta mögött Leszámolt mindennel
Amivel meg nem az már múlhatlan
*
Pedig csak annyit akart mondani
neki már mindegy s alig hallani
ahogy párnába leheli a szót
éj borul ölelve rá tüskés bozót
*
Előbb Isten volt vagy a tagadás
rossz a kérdés megszakadt az adás
*
Megint a hangod felrángat a földről
tiszta az arcom bár a buja fű
beletört elgyötört vonásaimba
Hanyatt Kezemben lángoló irka
*
Vágtató vonat Iránya semmi
Az ült föl rá ki végleg akar menni
Nem csoda majd' minden kupé üres
s jegykezelni már nem jön kalauz
*
Félek hogy egyszer elvesztem hangod
vagy amit beszélek másnak kimondod
s csak távolodó hátadat látom
Moslékon élek Elfagyott árnyon
*
Szemben egy lány ül Lusta és boldog
Máshogy mosolyog Mintha a holdon
lenne szétdobálja a lábait
Megkívánhatnám De nem Vagy csak alig
*

Hová vinnél ha már csak lom vagyok
vadul kapaszkodnék mint a vakok
valamibe ami biztosan tart
Valakik épp most ülnek diadalt

életem szétszórt roncsai fölött
Földön fekszem Az ég nekem ütközött
*
Ezek a kései találkozások
mélyek mint a temetetlen árkok
kifordul húsukból csont indulat
és már mindegy ha elhagyod magad
*
Hull a hajam és egyre kevesebb
már a türelmem és a szeretet
is egyre ritkábban éled bennem
Pedig emlékszem volt hogy szerettem

és volt olyan is hogy engem szerettek
Hajnal van Ez a vég és a kezdet
*
Kiégett kemény lett mint a cserép
belül Rémülten jön rá messze még
az idő mikor minden mindegy lesz
Apró percegés valami halk nesz

minthogyha tűnődve repedezne
valahol Az is lehet hogy benne
*
Újra egy nehéz este egyedül
valahol rég nem hallott zene szól
Hangol lent egy kísértet-zenekar
arról énekel minden odavan
*
Angyal kapaszkodik függönyödbe
részeg kezedre fényeket öntve
most kellene érezned még lehet
s fölemelhetnéd felé a fejed
*
Szorosan zárul fölötted az ég
vár mikor mondod ki végre elég

CHRISTOPHE ANDRÉ

ÉBERSÉGMEDITÁCIÓ

Megállni, lecsukni a szemünket, arra figyelni, mi történik bennünk (légzés, testi érzetek, a gondolatok folyamatos áramlása) és körülöttünk (hangok, illatok). Ítélkezés nélkül figyelni meg, nem várni semmit, nem szabni gátat a gondolatainkat érő hatásoknak és nem hagyni, hogy e hatások mélyen érintsenek... Ennyi. Ilyen egyszerű. Ez az éberségmeditáció. És sokkal hatékonyabb, mint azt a türelmetlenek vagy az „önuralomra" törekvők gondolnák.

Mi is az az éberség?

■ Az éberség[1] állapota az a tudatminőség, amikor gondolatainkat szándékosan a jelen pillanatra irányítjuk. A megélt és kipróbált tapasztalatra fordított figyelem, melyben nincs szűrés (elfogadjuk, ami történik), nincs ítélkezés (nem döntjük el, hogy jó vagy rossz, kívánatos vagy sem), nincs elvárás (nem egy meghatározott dologra számítunk).

Az éberség három alapmagatartásra osztható. Az első a figyelem mezejének legtágabbra nyitása, az adott pillanat összes személyes tapasztalatának befogadása, mindannak, amit az értelem percről percre észlel: érzékelni a légzés ritmusát, a testi érzeteket, a hangokat és képeket, az érzelmi állapotot, a gondolatok csapongását. A második alapmagatartás a jelen pillanat tapasztalatának értékelésére, ellenőrzésére, irányítására vonatkozó hajla-

Az éberségmeditáció [...] az első world therapy...

A tanulmány La méditation de pleine conscience címmel megjelent a Cerveau&Psycho című folyóirat 2010/9–10. számában. A közlés a szerző és a folyóirat beleegyezésével történik.

munk elvetése; végül pedig az éberség „nem kidolgozó” tudati állapot, ebben inkább megfigyelünk és megélünk, mint hogy elemeznénk vagy szavakba foglalnánk.

Az éberség állapota az ész olyan működése, amely bárkinél spontánul felléphet. Az éberség spontán képessége több, tudományosan igazolt teszttel is felmérhető; a talán leggyakrabban alkalmazottnak, az MAAS-nek (*Mindful Attention Awareness Scale*) francia változatát nemrég hagyták jóvá Joël Billieux pszichológus és munkatársai a genfi egyetemről. Ebben a következőkhöz hasonló pontok szerepelnek: „Figyelmetlenség vagy elkalandozás miatt eltörök vagy felborítok valamit”; „Nehezen tudok folyamatosan arra figyelni, ami éppen történik”; „Hajlamos vagyok gyorsabban menni, csak hogy eljussak oda, ahova szeretnék, és nem veszem észre, hogy mi történik az úton.” Ezek a kérdések a „jelenlét” vagy ott nem lét (szórakozottság, egy adott céllal való foglalatosság vagy amiatti feszültség) képességét mérik fel cselekedeteinkben (szórakozottság, valami leköt vagy aggaszt). Az éberség képességét viszont fejleszteni is lehet: számos hasznunk származhat ebből a „szellemi gyakorlatból”.

Az éberségmeditáció

■ Az éberség nemcsak számos ősi elmélkedési gyakorlat célja, hanem újabb pszichoterápiás eljárásoké is. A buddhista filozófia már kétezer éve a meditáción alapszik. Sőt a keresztény Nyugaton is csaknem ugyanennyi éve létezik a kifejezés, csak más értelemben használják: nálunk a meditáció hosszas és elmélyült elmélkedésre, igényes és figyelmes gondolkodási formára utal. Ez a megközelítésmód, melyet analitikusnak, reflexívnek nevezhetnénk, a buddhista hagyományban is megjelenik. Mellette viszont van egy másik, szemlélődőbb is: egyszerűen csak megfigyelni azt, ami van. Az első cselekedet, bár szellemi cselekedet (átalakítás nélkül elgondolni). A második puszta, de éber és élénk jelenlét (beavatkozás nélkül átérezni). Az elmúlt években a pszichoterápia és az idegtudományok érdeklődését ez utóbbi gyógyító hatása keltette fel. Különben a meditáció szó a latin *meditari*ból, a *mederi* igéből származik, amelynek jelentése: „gondoskodni valakiről”.

Az éberségmeditáció némileg az első *world therapy* – hogy angol kifejezéssel éljek: olyan gyógymód, amely több hatást ötvöz egyszerre, a keleti gyökereket és a nyugati szabályokhoz kötöttséget. Pontosabban észak-amerikait, hiszen először egy amerikai pszichológus, Jon Kabat-Zinn meg egy kanadai pszichiáter, Zindel Segal hozták be a tudományos pszichológia területére, és ezzel megalapozták mai térhódítását.

Jelenlegi formájában az éberségmeditációt csoportokban alkalmazzák leginkább, elég szigorú szabályok szerint, nyolc körülbelül kétórás ülés keretében egyhetes időközönként. A foglalkozások alatt a jelenlevők meditációs gyakorlatokban vehetnek részt, majd azokat otthon naponta el kell végezniük. Ezek mellett a „kötött” gyakorlatok mellett úgynevezett kötetlen gyakorlatokat is végezhetnek, ami egész egyszerűen a hétköznapi gesztusokra való rendszeres odafigyelést jelenti: éber tudattal enni, járni, fogat mosni és közben nem gondolni vagy tenni semmi mást.

Végül a program közben azt javasolják a résztvevőknek, hogy az éberség mentális magatartását rendszeresen gyakorolják, s ezzel egyfajta zárójelet iktassanak be mindennapjaik számos teendője, elfoglaltsága közé: például várakozás vagy utazás közben néhány pillanat erejéig irányítsák figyelmüket a légzésre vagy az érzékelésre, barátkozzanak a kellemetlen érzelmek átélésével (konfliktushelyzet vagy valamilyen nehézség után például), s ne akarják mindenáron elkerülni ezeket, rögtön valami egyébbe, munkába vagy szórakozásba hajszolva magukat, csak hogy perspektívát válthassanak.

■ **Néhány téves elképzelés a meditációról**

A MEDITÁCIÓRÓL sokan azt hiszik, hogy valamilyen metafizikus témáról, az életről, a halálról vagy a világegyetemről való elmélyült, megértő elmélkedés.
AZ ÉBERSÉGMEDITÁCIÓBAN a figyelem tulajdonképpen nem a megértő elmélkedésre vagy a fogalmi feldolgozásra irányul, hanem a testi, érzékszervi, nem verbális érzetekre.
A MEDITÁCIÓRÓL sokan azt hiszik, hogy fejünk kiürítéséről szól.
AZ ÉBERSÉGMEDITÁCIÓ esetében voltaképpen nagyon ritkák a tudatosságot mellőző pillanatok, a munka lényege ugyanis nem az, hogy a szellem locsogását megszüntessük, hanem az, hogy kivonjuk magunkat sodrása alól, hogy megfigyeljük, de ne azonosuljunk vele. Célunk a „cél nélküli tudatállapot" közelébe kerülni, ahol gondolataink semmilyen akaratlagos észtevékenységben nem vesznek részt, valamint igyekszünk a megfigyelő szerepében maradni. Vagyis nem a gondolatok szűnnek meg, hanem a beléjük feledkezés.
A MEDITÁCIÓRÓL sokan azt hiszik, hogy vallásos vagy spirituális tevékenység.
AZ ÉBERSÉGMEDITÁCIÓVAL valójában olyan eszközt igyekeznek elsősorban kifejleszteni és a hétköznapokban tesztelni, amellyel szabályozni lehet a figyelmet és az érzelmeket – a hit különböző formáitól függetlenül.
A MEDITÁCIÓRÓL sokan azt hiszik, hogy olyasvalami, mint a relaxálás vagy szofrológia.
AZ ÉBERSÉGMEDITÁCIÓ nem valamilyen laza vagy sajátos nyugalmi állapotba kíván eljuttatni (egyes ülések éppenséggel nehezek vagy fájdalmasak lehetnek), hanem csak a tudatosságot, valamint a bizalmas élményektől való távolságtartást próbálja megerősíteni. Például inkább az érzelmek természetét, testre gyakorolt hatását, az általuk kiváltott viselkedéseket kell megfigyelni s nem arra törekedni, hogy ne haragudjunk vagy ne szomorkodjunk. Ha így „mentális teret" biztosítunk ezeknek a negatív érzelmeknek, ismét uralhatóvá válnak, s megengedhetjük, hogy létezzenek, kifejlődjenek anélkül, hogy az elfojtás (tiltás) és az azonosulás (távolságtartás hiánya) felduzzasztaná őket.

Ebben az értelemben az éberségmeditáció és a lazítás nem azonos: a cél nem elkerülni vagy elfedni a fájdalmas érzéseket, hanem ellenkezőleg, túlzás nélkül elfogadni őket. Azt mondhatnánk, hogy a szellem valamiféle ökológiájáról van szó, feltéve, hogy számos lelki nehézségünket azok a rossz stratégiák okozzák, amelyek a fájdalom megszüntetésének vágyára alapoznak (elutasítani vagy elkerülni a fájdalmat). S bár paradoxnak tűnik, az ezekről a stratégiákról való lemondással gyakran hamarabb s főleg tartósabban enyhíthetjük fájdalmunkat. Maga Nietzsche is azt állította, hogy „az ember legsúlyosabb betegsége abból fakad, hogy miként védekezett az őt ért rossz ellen".

Mekkora a haszon?

■ Jelentős mennyiségű igazolt tudományos kutatás (tanúcsoportok összevetése, a résztvevők tetszőleges elosztása, ülések előtti és utáni kiértékelés stb.) után ma már elmondható, hogy az éberségmeditáció több orvosi vagy pszichiátriai zavar esetében is hasznosítható lehet. A kutatásokat különböző területeken (így például a stressz, a szívgyógyászat, a krónikus fájdalmak, a bőrbetegségek, a légzési zavarok területe) és különböző populációkon (betegek vagy diákok) végezték. A Calgary Egyetemen Michael Speca kanadai pszichológus rákos betegeket vizsgált, s kimutatta például, hogy a hangulat és a stresszel kapcsolatos tünetek mérhetően és szignifikánsan javultak, valamint a fáradtságérzet is csökkent. Egy másik felmérés, amelyet Natalia Morone végzett el Pittsburghban krónikus derékfájós betegeken, a fájdalommal szembeni ellenállás és a fizikai aktivitás (a betegek mozdulatlansága súlyosbítja a derékfájást) növekedését mutatja ki .

A pszichiátriában különös figyelemnek örvend a kognitív terápiát és a meditációt összekapcsoló program, az MBCT (*Mindful Based Cognitive Therapy*, éber tudatra alapozott kognitív terápia). Ez a megközelítés olyan helyzetekben is eredményesnek bizonyult, amelyekben a terapeuták kudarcot vallottak, például a visszaesés megelőzésekor a három vagy több depressziós szakaszon átesett betegeknél. Az oxfordi egyetem egyik kognitív pszichológusa, John Teasdale azt mutatta ki, hogy a megfigyelt időszakban a visszaesés ritkább vagy később következik be. Hasonló hatás észlelhető bizonyos elhúzódó vagy krónikus depressziótípusoknál. Ennek ellenére az éberségmeditáció alkalmazását jelenleg még nem hagyták jóvá a depressziós betegség akut fázisaiban, így elsősorban a megelőzés eszköze marad.

Mivel magyarázható az éberségmeditáció hatása az egészségre? Úgy tűnik, hogy mechanizmusa két szinten működik: az egyik a kognitív szabályozás (az alanyok könnyebben azonosítják a negatív gondolkozás kezdetét, és így el tudják kerülni, hogy az hosszas rágódássá fajuljon); a másik az érzelmi szabályozás: az éberség rendszeres gyakorlása fejleszti a fájdalmas érzések elfogadásának, hárításának, átváltoztatásának képességét. Mivel a pszichés betegségek nagy részét – természetüktől függetlenül – a rágódás és az érzelmi kisiklás súlyosbítja, az éberségmeditáció valóban fontos kiegészítője lehet a különböző gyógyszeres vagy pszichoterápiás kezeléseknek.

Neurobiológiai alapok

■ A meditáció az agy működésére hat. A relaxálással szemben az agy paralimbikus területeinek működését fokozza, amelyek a vegetatív (automatikus és akarattól független) idegrendszerrel és a belső érzékeléssel (a testműködés érzése) kapcsolatosak. Ahogyan a londoni egyetem pszichiátere, Katya Rubia is kimutatta, a homlokparietális és homloklimbikus területeket is serkenti, melyek a figyelem képességéért felelnek.

Az éberség gyakorlásával, mint már említettük, javul az érzelmi hullámzás, az alany pedig elkezdi feltérképezni e hullámzás idegpályáit: a nyolchetes tréning után azoknál a személyeknél, akiknél szomorúságot idézünk elő, a nyelvi területek (Wernicke- és Broca-mezők) kevésbé, míg a belső érzékeléshez társított területek erősebben aktiválódnak. Ez azt jelenti, hogy a meditálóknál a szomorúság hatása kevésbé erőteljes, hiszen „megemésztése” inkább a test szintjére szorul vissza, szemben azokkal, akiket nem meditációval, hanem racionális és verbális feldolgozással kezelnek.

A meditálók több-kevesebb tudatossággal elfogadják, hogy a szomorúságot fizikailag kell megtapasztalni s nem mentálisan sietősen „megoldani” (ami néha meddő rágódáshoz vezet). Ez a hozzáállás nem merülhet ki azonban a szomorú életeseményektől való távolságtartásban vagy azok tudomásul nem vételében, mivel a két megfigyelt csoport (meditálók és nem meditálók) ugyanolyan eredményt érnek el az átélt szomorúság szubjektív értékelésében.

A rendszeres meditálás az elektroenkefalográfiával mérhető agyi elektromos aktivitást is serkenti: a madisoni egyetem idegtudósa, Antoine Lutz a gamma-ritmusok növekedését figyelte meg (ezek a figyelem és az éberség folyamataihoz kötődnek) a jobb előhomloki kéregben, amely a pozitív érzelmek kialakulásáért felelős. Már rég kimutatták, hogy a fájdalomtűrés sokkal erősebb a zen meditáció gyakorlott híveinél (a zen nem áll távol az éberségmeditációtól). Márpedig a montreali egyetemen Joshua Grant idegtudós nemrég felfedezte, hogy ez a képesség az elülső cinguláris kéreg és a mozgásérzékelő kéreg megvastagodásával jár, mindkettő a fájdalomérzékelésben vesz részt.

■ **Különböző éberségiskolák**

MBCT
(Mindful Based Cognitive Therapy, éber tudatra alapozott kognitív terápia)
Ennek az éberséggel összekötött kognitív terápiának a megalkotását és tudományos értékelését Zindel Segal és munkatársai végezték el a torontói egyetemen. A kognitív terápiás gyakorlatok előtt (a negatív gondolatok tartalmának megváltoztatása) éberségi gyakorlatokat végeznek (a negatív gondolatokhoz való viszonyulás megváltoztatása: jobban elfogadni őket, kevésbé kerülni a hatásuk alá, de nem ragaszkodni a megváltoztatásukhoz). Igyekszik a negatív gondolatok minden érzetkövetkezményét feltárni: az indulatokat, a testi reakciókat, más gondolatokat, rágódást, begubózást stb.
Alkalmazási terület: a visszaesés megelőzése a depressziós betegeknél.

MBSR
(Mindfulness Based Stress Reduction, éberségmeditációval enyhített stressz)
Ezt a módszert először Jon Kabat-Zinn amerikai pszichológus dolgozta ki, és vezette be az orvostudomány területére. Arra szólít fel, hogy a mindennapok stresszes pillanatai elől ne a szórakozásba (eltereljük gondolatainkat) vagy a cselekvésbe (belevetjük magunkat a munkába vagy valamilyen időtöltésbe) meneküljünk; ellenkezőleg, tudatosságunk és testi éberségünk sajátos állapotában fogadjuk és figyeljük meg őket, ami lehetővé teszi, hogy ne súlyosbodjanak el és ne váljanak krónikussá.
Alkalmazási terület: krónikus szorongásos vagy fájdalmas állapotok.

DBT
(Dialectical Behavior Therapy, dialektikus viselkedésterápia)
A washingtoni egyetemen fejlesztette ki Marsha Linehan behaviorista pszichológus a borderline személyiségzavarral küszködő betegek kezelésére; egyebek mellett a módosított zen meditáció rendszeres gyakorlását is tartalmazza. Ezzel a betegek megerősíthetik „érzelmi tudatosságukat", növekszik a fájdalmas érzelmekkel szemben tűrőképességük, akár hajlamosak, akár nem cselekvésbe (verbális erőszak, magukkal szembeni erőszak, öngyilkossági kísérletek) vagy különböző káros szenvedélyekbe menekülni.
Alkalmazási terület: a borderline személyiség zavarai.

Vittoz-módszer
Ez a pszichoterápia arról a svájci orvosról kapta a nevét, aki a 20. század elején kidolgozta; számos ponton hasonlít az éberségre. Arra ösztönöz, hogy rendszeresen odafigyeljünk az adott pillanatban tapasztalt érzetekre, és ezzel megszabaduljunk a múlt folyamatos újragondolásától és szellemi-viselkedésbeli beidegződéseinktől.
Jelenleg nincs pontosan megszabva, hogy mire alkalmazható az „idegzavarok" tág és bizonytalan területén kívül (szorongásos-depressziós tünetek, önbizalomhiány stb.).

OFT
(Open Focus Therapy, figyelemterápiája)
Az amerikai Les Fehmi pszichológus által javasolt terápia olyan figyelemszabályozó gyakorlatokra épít, amelyek igen közel állnak az éberséghez. A „szűk-célirányos" figyelemfajtát (egy gondolatra összpontosítunk) a „szórt-szétterjedő" figyelemmel (hagyjuk, hogy a tudatunkig jusson minden, ami körülvesz, és közben igyekszünk inkább átérezni, mint átgondolni őket) váltja fel.
Alkalmazási terület: bár nem tudományosan igazolt kutatásokon alapszik, jól kiegészítheti az érzelmi, főleg szorongásos zavarok és a hiperaktivitás miatti figyelemzavarok hagyományos terápiáit.

Miről is szólnak ezek a megfigyelések? Az illető agyi területek feltehetőleg fejlődni kezdenek, hogy megtanulják „kezelni" a zen által előírt enyhén fájdalmas testtartásokat, a görcsölést és a kényelmetlenséget. Átalakul az agy anatómiája, ami az idegrugalmasság jelenségének egyik megnyilvánulása; a buddhisták közkedvelt szellemi

tornája tehát (amely meditációból és pszichoterápiából áll), mint minden tanulás, az agy megváltozását eredményezi.

Megvédhet-e a meditáció a fertőzésekkel szemben? Bár furcsának tűnhet, igen. Claude Berghmans pszichológus kimutatta, hogy a nyolchetes tréning után a szervezet egy influenzaoltásra reagálva több antitestet hoz létre. Ez azzal magyarázható, hogy a meditációtól intenzívebbé válik a jobb előhomloki kéreg tevékenysége, a pozitív érzelmek és az immunrendszer közötti összefüggést pedig már számtalanszor kimutatták.

Javítani az egyes betegségek elleni harcot

■ Egy másik kutatásból az derül ki, hogy az ultraibolya sugarakkal kezelt psoriasisos sebek (olykor gyógyíthatatlan krónikus bőrbetegség) gyorsabban gyógyulnak, ha a beteg közben MBSR-tréningen vesz részt (*Mindfulness Based Stress Reduction*, éberségmeditációval enyhített stressz). Ez esetben is felemlíthetők az éberségmeditáció neuroimmunológiai hatásának mechanizmusai, bár bizonyításuk elmaradt: a stressz fokozza a bőrbajokért felelős citokinok (az immunrendszer molekulái) termelődését.

Mindenki képes tehát „dolgozni" a saját tudatosságának színvonalán, számos lehetséges hasznot húzva belőle. Ugyanakkor mindenkinek erősebb-gyengébb természetes hajlama van az éberségi állapotok spontán megtapasztalására. Azoknál viszont, akiknél ez a természetes képesség nagyon erős, az önreferenciálisnak nevezett agyi területek, vagyis azok, melyek az énre való gondolással aktivizálódnak, gyengébben működnek. Az önmagunkra vonatkoztatás e területei különösen aktívak a depressziósaknál, akik magukat állítják folyamatosan visszatérő sötét gondolataik középpontjába.

Az éberségmeditáció divatja

■ Akiknek könnyű az éberség állapotába lépni, azoknak az amigdalája, az érzelmi vészjelzések leadásának helye is gyengébben működik, s e terület kórosan aktív az aggódó és depressziós időszakokban. Berghmans azt figyelte meg, hogy azoknál az éberségre hajlamosabb egyéneknél, akiket érzelmi töltetű ingereknek tettek ki, gyengébben reagál a jobb amigdala, amelyet gyakran a kellemetlen érzelmekhez kapcsolnak. Az éberséggel tehát a jelek szerint csökken az önmagunkra koncentrálás hajlama, és az érzelmi stabilitás növekszik.

A meditáció s különösen éber formájának alkalmazása sokáig csak a szellemi és önfejlődés területére korlátozódott, most viszont látványosan betört a pszichiátria és az idegtudományok területére (sőt a kutatások egyik irányzatát „meditációs idegtudománynak" is nevezik). A médiában pedig korábban nem tapasztalt népszerűségre tett szert.

Mi ennek a sikernek a titka? Kielégít valamilyen alapvető igényt? Befelé fordulás, nyugalom, lassúság, folytonosság… Miközben az életkörülményeink rendszerint megfosztanak mindezektől, és egyre inkább igénybe vesznek, felzaklatnak, izgalomnak tesznek ki, a meditáció gyakorlása talán segíthet úgy lenni jelen a világban, hogy az a távolságtartáson és a nem verbális érzeteken alapuljon: figyelmes és nyugodt tudatállapotban…

Székely Melinda fordítása

■ JEGYZETEK

1. Az éberség, éberségmeditáció kifejezéseket Veszprémi Krisztina fordítása alapján használom. Lásd Jon Kabat-Zinn: Bárhova mész, ott vagy. Éberségmeditáció a mindennapi életben. (Ford. Veszprémi Krisztina) Ursus Libris, Bp., 2009.

■ IRODALOM

André, C.: Les états d'âme. Un apprentissage de la sérénité. Odile Jacob, Paris 2009.
Fehmi, L. – Robbins, J.: La pleine conscience. Belfond, Paris 2010.
Kabat-Zinn, J.: Au coeur de la tourmente, la pleine conscience. De Boeck, Bruxelles 2009.
Nhat Hanh, T.: Le miracle de la pleine conscience. J'ai Lu, Paris 2008.
Ricard, M.: L'art de la méditation. NiL, 2008.
Rosenfeld, F: Méditer c'est se soigner. Les Arènes, Paris 2007.
Segal, Z. et al.: La thérapie cognitive basée sur la pleine conscience pour la dépression. De Boeck, Bruxelles 2006.
Williams, M. et al.: Méditer pour ne plus déprimer. Odile Jacob, (CD-melléklettel), Paris 2009.

SÁRKÁNY PÉTER

ÉRTELEMKÖZPONTÚ EGZISZTENCIAANALÍZIS ÉS SZOCIÁLIS MUNKA

Csak abban a mértékben teljesítjük ki önmagunkat, amennyire képesek vagyunk feláldozni, feladni és átadni magunkat a világnak, azoknak a feladatoknak és elvárásoknak, amelyek a világból áradnak felénk, csak amennyire a külvilág és annak tárgyai fontosak számunkra, s nem mi magunk, a saját szükségleteink, csak amennyiben feladatot teljesítünk, és elvárásoknak teszünk eleget, értelmet és értéket valósítunk meg, csak abban a mértékben valósítjuk meg önmagunkat is. [1]

VIKTOR FRANKL

■ Az alábbiakban az osztrák orvos-filozófus Viktor E. Frankl (1905–1997) által megalapított úgynevezett harmadik bécsi pszichoterápiás irányzat, a logoterápia és egzisztenciaanalízis módszertani jelentőségét vázolom a szociális munka vonatkozásában. A tanulmány alapvető állítása, hogy a logoterápia elmélete és módszertana kiválóan összeegyeztethető a kortárs szociális munka törekvéseivel. Ennek köszönhetően a Frankl által kidolgozott segítőszemlélet jól alkalmazható a szociális munka elméleti összefüggéseinek értelmezésénél és a szakmai gyakorlatban előforduló érték- és értelemproblémáknál. A fenti állítás alátámasztása érdekében a gondolatmenet a következőképpen alakul: Először a logoterápia és egzisztenciaanalízis témáját rögzítem. Ezt követően három fontos módszertani elvet határozok meg. Majd végül annak a kérdésnek járok utána, hogy ezek a módszertani elvek mennyire egyeztethetők össze a szociális munka törekvéseivel.[2]

...a teoretikus beállítódás érdekeinek a felfüggesztése a személyes értelemkeresés és értelemmegvalósítás lehetőségi feltétele.

Előadás formájában elhangzott a Logoterápia és Egzisztenciaanalízis Nemzetközi Tudományos Egyesület (LENTE) nyílt napján (BBTE Római Katolikus Teológiai Kar, Kolozsvár, 2011. június 4.)

A téma

■ Viktor Frankl így fogalmazza meg a logoterápia és egzisztenciaanalízis megkülönböztető jegyét: „A téma így hangzik: az ember olyan lény, aki az értelem, a logosz után kutat. Az embernek segíteni az értelem meglelésében a pszichoterápia egyik feladata; viszont a logoterápiának ez az igazi feladata."[3] Az idézet rész három fontos állítást tartalmaz: *a)* Az ember logosz, értelem után kutató lény. *b)* A logoterápia feladata nem más, mint az értelem meglelésében nyújtott szakmai segítségnyújtás. *c)* Különbség van pszichoterápia és logoterápia között. Az első állítás a logoterápia antropológiai és motivációelméleti alapját fogalmazza meg, vagyis Frankl szerint az ember alapvető „humánspecifikus" törekvése nem az élvezet vagy a hatalom, hanem az értelem akarása. A második állítás a logoterápia és egzisztenciaanalízisnek mint segítőfoglalkozásnak a kiemelt célját és feladatát rögzíti, vagyis egy olyan pszichoterápiai, tanácsadói, szociális esetkezelői, pedagógiai, lelkigondozói stb. gyakorlatról van szó, amely az értelem akarásának igényére épül. Végül a harmadik állítás alapján különbséget tehetünk pszichoterápia és logoterápia között. Ez utóbbi állítás, Frankl írásait figyelembe véve, kétféleképpen értelmezhető. A szakirodalom által bevett egyik értelmezési lehetőség a logoterápia és egzisztenciaanalízist pszichoterápiai irányzatként kezeli, amelynek a sajátossága az értelemproblematika kidolgozása. A Frankl által sokszor hangsúlyozott másik értelmezés szerint a logoterápia a pszichoterápia kritikai szempontú kiegészítése, amely a mindenkori segítői elméletet és gyakorlatot filozófiai, antropológiai és pszichológiai vonatkozásaiban egyaránt szemléli, és a bennük tetten érhető redukcionista eljárások (naturalizmus, pszichologizmus, materializmus stb.) kiküszöböléséért harcol.[4] E két értelmezés nem zárja ki egymást, sőt, Frankl írásainak olvasása során könnyen arra a megállapításra juthatunk, hogy az értelemkérdés kidolgozása magától értetődően előfeltételezi a redukcionizmusok elleni fellépést és – ezzel párhuzamosan – az emberi jelenség átfogó leírására való törekvést.

Módszertani elvek

■ Fontos kérdésként merül fel, hogy a logoterápia hogyan segít az *értelem meglelésében*. Felfogásom szerint ennek a kérdésnek a megválaszolásakor nem elégséges azoknak az eljárásoknak és módszereknek a felsorolása, amelyek egyértelműen a logoterápiához köthetők, mint például a *paradox intenció*, *dereflexió* és *beállítódásmoduláció*, hanem mindenekelőtt azoknak az általános bölcseleti elveknek a kiemelése szükséges, amelyek a logoterápia elméleti hátterére és módszertani vonatkozásaira egyaránt rámutatnak, és amelyek *módszertani elvekként* írhatók le. Legalább három olyan fontos módszertani elv fogalmazható meg, amelyeknek alapján a logoterápia alkalmazási lehetőségeire rákérdezhetünk.

a) Antropológiai reflexió. Az egzisztenciaanalitikus logoterápia egyik legfontosabb módszertani elve az antropológiai reflexió.[5] Eszerint tudatosítani szükséges azt a nyíltan megfogalmazott vagy rejtetten érvényesülő emberképet, amelyre a konkrét segítőmunka támaszkodik. Frankl tudatosan visszatér egy hagyományosnak nevezhető háromosztagú antropológiához, amelyben az egyes rétegek, mint a test, lélek és szellem heurisztikus értelemben különíthetők el egymástól.[6] Innen nézve a logoterápia és egzisztenciaanalízis „szellemi megközelítésű pszichoterápia", amelynek alapvető feladatai közé tartozik az ember sajátosságának hangsúlyozása és a mindenkori segítő szakmáknak a szellemi dimenzióval történő kiegészítése, amely Frankl szerint mindenekelőtt az ember *öndistanciájában*, *öntranszcendenciájában* és *értelemirányultságában* érhető tetten. Ezek közül antropológiai szempontból a

logoterápia számára különösen jelentős az öntranszcendencia fogalma, amely optimális esetben a mindenkori helyzetben az egyes személy önfelülmúlását teszi lehetővé. Ennek kiemelkedő példája lehet a szerelem vagy egy konkrét feladatban, munkába történő belefeledkezés. Az öntranszcendencia antropológiai törvényszerűségét szép szavakkal fogalmazza meg Frankl: „Az ember nem azért van, hogy saját magát megfigyelje, saját magát tükrözze vissza, hanem azért, hogy kiszolgáltassa magát, feláldozza magát, megismerően és szeretve átadja magát valakinek vagy valaminek."[7] Az öntranszcendencia az öndistancia képességén nyugszik. Ennek jelentőségét Frankl szakmai credóként fogalmazza meg: „hit az emberi szellem képességében, abban, hogy minden feltétel és körülmény között képes valahogy a benne rejlő pszichofizikumtól eltávolodni s önmagát ettől gyümölcsöző távolságba helyezni."[8]

b) Egzisztenciaanalízis. A másik fontos módszertani elv az egzisztenciaanalízis, amely Frankl felfogásában elsősorban a konkrét személy szellemi mivoltára, szabadságára és felelősségére irányuló elemzést jelent. Martin Heidegger sajátos fogalmát kölcsönözve állítható, hogy az egzisztenciaanalízisben egy adott személy konkrét helyzetében megnyilvánuló *„egzisztenciáléinak"* (kategóriáinak) az elemzésére kerül sor. Vagyis az egzisztenciafilozófiával ellentétben a kérdés nem csupán az, hogy az általános és mindenkire vonatkoztatható egzisztenciának melyek a legfontosabb sajátosságai, „egzisztenciáléi", hanem ezek hogyan nyilvánulnak meg a konkrét személy életében. Ezen a szinten az általános antropológiai reflexió elővételezett, hiszen az egzisztenciaanalízis esetében nem valamiféle *metapszichológiai* nyelvezeten megfogalmazott psziché elemzése (értsd pszichoanalízis) zajlik, hanem az egzisztenciára összpontosító elemzésről van szó. Egy olyan elemzés, amely a személy eddigi döntéseire, szabadságára (mitől és mire szabad) és felelősségére (ki előtt és miért) irányul. A terápiás vagy tanácsadói helyzet szókratészi dialógusában megvalósuló közös elemzés a szenvedő és értelemkereső személy jelenlegi egzisztenciális állapotát a jövőbeli döntési és felelősségvállalási lehetőségeivel szembesíti. Ezért az egzisztenciaanalízis során a segítséget kérő személy emberképe is tudatosításra kerül. Mindez azonban nem valamilyen normatív emberkép előírását jelenti, hanem – történjen ez akármelyik vallási és/vagy világnézeti összefüggésrendszerben – az öntranszcendencia konkrét megélését, az értelemmegvalósítási lehetőségek egyedi lehetőségeinek megélését. A logoterápiában az értelemmeglelés aktív egzisztenciaanalízisben valósul meg, amely az embert értékei felől szemléli. Vagyis a szellem, a szabadság és felelősség egzisztenciáléin intencionális struktúrát értünk, mely annyit jelent, hogy ezek mindig konkrét és objektív „tárgyiságokra" irányulnak. Ezeket az objektív tárgyiságokat Frankl értelemnek (Sinn) nevezi.

c) Értelemközpontúság. Az egzisztencia mellett az „értelem" a logoterápia második legjelentősebb fogalma. Az értelem szó jelentése Frankl számára az élet értelmének a kérdéskörében sűrűsödik össze. Az ember alapvető motivációjának megfelelően értelemre irányul, vagyis arra törekszik, hogy konkrét helyzetének és egész életének értelmét lássa. Frankl gyakran parafrazeálja Nietzschét, aki szerint az ember olyan lény, aki szinte bármit képes elviselni, ha tudja, hogy annak mi a célja, mi az értelme.[9] A logoterápia éppen ebben az értelemkeresésben és értelemmegvalósításban kíván segítséget nyújtani: „A gyakorlatban a logoterápia legfőbb feladata az, hogy az egzisztencia konfrontálódjon a logosszal."[10] Ez a logosz konkrét, személy- és helyzetfüggő, mégis objektív, tehát nem önkényesen létrehozott, hanem a szituációban találunk rá. Egy adott helyzetben ránk váró feladatként adott, ami döntésünk révén megvalósításra vagy elhanyagolásra vár. Frankl meg van győződve arról, hogy nincs olyan helyzet, amelyben az élet ne kínálna értelmet: „Minden nap, minden óra egy új értelemmel szolgál, és minden emberre egy másik értelem vár. [...] Nincs olyan helyzet, melyben az élet ne kínálna fel egy értelemlehetőséget, s nincs olyan

személy, akinek az élet ne tartogatna egy feladatot."[11] Az élet feladatjellegének hangsúlyozásával Frankl arra figyelmeztet, hogy az élet értelmének kérdése szigorúan egzisztenciális összefüggésben nyilvánul meg. Így a kérdést szerinte tulajdonképpen maga az élet veti fel: „Végső soron nem az embernek kell megkérdeznie, életének mi az értelme, hanem azt kell felismernie, hogy ő az, akit megkérdeztek. Az élet minden egyes embernek felteszi a kérdést. Az élet kérdésére pedig mindenki csak saját életével, felelősségének elvállalásával válaszolhat."[12] Ennek a „kopernikuszi fordulatnak" a belátása képezi az értelemközpontúság lényegi sajátosságát. Ennek alapján a logoterápiában az egzisztencia az eddigi értelemmegvalósításokkal és a megvalósításra váró értelemlehetőségekkel (feladatokkal) szembesül. Frankl „hétköznapi fenomenológiára" hivatkozva, a felelhető értelemmegvalósítási lehetőségekkel kapcsolatban egy meglehetősen egyszerű tipológiát állít fel. Eszerint megkülönböztethetünk élményértéket (pl. nyugodt táj szemlélése, zenedarab meghallgatása), alkotói értéket, amikor valami objektív értéket létrehozunk (pl. hétvégi ebéd elkészítése) és a beállítódási értéket, amikor a sorsszerű események (betegség, baleset stb.) következményeként kialakuló állapotokhoz szabadon így vagy úgy viszonyulunk.[13] A logoterápia ezeknek az értelemmegvalósítási utaknak a feltárására és megnyitására törekszik a mindenkori egzisztenciaanalízis eredményeivel összhangban.

A megfogalmazott három, egymással szorosan összefüggő módszertani elv a logoterápia és egzisztenciaanalízis lényegi álláspontját foglalja össze. Ha a logoterápia értelmezésénél és alkalmazásánál bármelyik elv sérül, joggal merülhet fel a kérdés, hogy az a tevékenység vajon a frankli értelemben vett logoterápiának tekinthető-e vagy sem.

Logoterápiai szemlélet és szociális munka

■ Ha a logoterápiai szemléletű szociális munkára irányuló kérdést firtatjuk, tulajdonképpen a fent összefoglalt módszertani elvek és a szociális munka érintkezési felületére kérdezünk rá. Általánosságban elmondható, hogy amennyiben a szociális munka alapelvei könnyen összeegyeztethetők a megfogalmazott módszertani elvekkel, a logoterápiai szemlélet – bizonyos módosításokkal és kiegészítésekkel – a szociális munkában is érvényesíthető.[14] A továbbiakban a logoterápiai szemlélet és a szociális munka kapcsolódási lehetőségeit vázolom a szociális munka önmeghatározásából, elméleti és módszertani irányultságából kiindulva.

a) A Szociális Munkások Nemzetközi Szövetsége (IFSW) és a Szociális Munkást Képző Iskolák Nemzetközi Egyesülete (IASSW) 2011-ben elfogadta a szociális munka nemzetközi meghatározását: „A professzionális szociális munka elősegíti a társadalmi változásokat, a problémamegoldásokat az emberi kapcsolatokban, valamint segíti az *empowerment*et; az emberi képességek felszabadítását és az emberek felhatalmazását arra, hogy cselekedjenek a jólét fokozása érdekében. Az emberi viselkedésről és a társadalmi rendszerekről szóló elméletek felhasználásával a szociális munka azokon a pontokon avatkozik be, ahol az emberek egymással és társadalmi környezetükkel kerülnek kapcsolatba. Az emberi jogok és a szociális igazságosság alapvető fontosságúak a szociális munkában."[15] Az idézet meghatározás első része az emberi képességek felszabadítását és felhatalmazását fogalmazza meg célkitűzésként. Ezzel egyértelműen elismerve azt, hogy az ember szabad lény, aki képes sorsát alakítani, még akkor is, ha számos tényező miatt sokszor segítségre szorul. Ezen a ponton a szociális munka és a logoterápia emberképe egyértelműen fedik egymást. Az antropológiai reflexió és az általános egzisztenciaanalízis módszertani követelménye a szociális munkában nem idegen elemként, hanem magától értetődő előfeltételként adott. Ebből kifolyólag legalább két ponton képes a logoterápiai szemlélet

megerősíteni és kiegészíteni a szociális munka törekvését. A Hong Kong-i Egyetem által is kritizált szempontokkal[16] egyetértve, a logoterápia a szabadság mellett a felelősségnek is azonos jelentőséget tulajdonít. Frankl számos írásában arra figyelmeztet, hogy a szabadság lehetősége önmagában nem garantálja a felelős viszonyulást. Ennek megfelelően az emberi képességeknek a felszabadítása, amely egyben szükségleteknek a felszabadítását is jelenti, együtt kell hogy járjon a megfelelő önkorlátozás és felelősségteljes viszonyulás kialakításával. A konkrét egyén értelemközpontú egzisztenciaanalízise éppen arra mutat rá, hogy a sikeres élet megélése konkrét feladatokhoz kötött felelősségvállalásban teljesül. Emellett az Egészségügyi Világszervezet (WHO) egészségmeghatározásával összhangban, miszerint az egészség nem a betegség hiánya, hanem az ember testi, lelki és szociális jólléte, a logoterápia arra mutat rá, hogy a szociális jóllét megélése a konkrét élethelyzetek értelmességének tudatával szorosan összefügg. Ebből a szempontból éppen a jólléti társadalmakban a szociális jóllét igencsak veszélyeztetett attól az értelmetlenségérzéstől, amit a logoterápia az *egzisztenciális frusztráció* és az *egzisztenciális vákuum* fogalmaival ír le.[17]

Az értelemközpontú egzisztenciaanalízis a szociális munka ember- és értékközpontú jellegének a megerősítésére is kiválóan használható. Hiszen miközben az elméleti oktatás számára az emberi természet különféle megközelítései, relativista és absztrakt leírásai kívánatosnak tűnnek, mert az ismeretek bővítéseként és a különféle elméleti nézőpontok elsajátításának pedagógiai gyakorlataiként értelmezhetők, a szociális munka gyakorlata szempontjából már kevésbé tudnak eligazítást nyújtani. Ekkor derül ki ugyanis, hogy a világnézettől állítólag független, általánosan elfogadott és sokat hangoztatott értékek, mint a humánum, a tolerancia, a szabadság és az egyenlőség kategóriáival éppenséggel az a baj, hogy általánosak, szemléleti alap nélküliek, s ezáltal például egy konkrét konfliktushelyzet csak elvont szinten vezethető le belőlük, vagy fordítva: a konkrét helyzetet, eseményt kell utólag erőltetett gondolati lépésekkel visszavezetni az általánosan elfogadott értékmeghatározásokhoz. Ehhez képest a logoterápia holisztikus megközelítése világosan rámutathat nemcsak arra, hogy például a személy méltóságán alapuló emberi jogok elveinek alkalmazása során sem a deduktív, sem az induktív megközelítés nem célravezető, és ezért az egész értelemösszefüggés figyelembe veendő, hanem arra is, hogy ez az átfogó értelemösszefüggés a hagyományon, annak minden rétegén és így például annak vallási fogalmán is nyugodhat. Ebből szervesen következik, hogy a szociális munkának *mint emberjogi szakmának* (Staub-Bernasconi)[18] a gyakorlatába érdemes felvenni az értelemközpontú egzisztenciaanalízis szemléletét, amely az általánosan elfogadott értékeket az adott személytől és helyzettől függő értelemösszefüggésekre vezeti vissza.

b) Az ember egységére, teljességére, az egyén szabadságára és felelősségére összpontosító logoterápiát a különböző pszichológiai iskolák vonatkozásában a humanisztikus irányzathoz szokás sorolni. Mégis Frankl logoterápiája Abraham Maslow és Carl Rogers pszichológiájától jelentős pontokon eltérő álláspontot képvisel. A Maslow-féle szükségletpiramisra Frankl mindig szkeptikusan tekintett, hiszen az abból levont törvényszerűségek éppen annak az alapvető emberi tapasztalatnak mondanak ellent, hogy az ember akkor is élhet kiegyensúlyozott és boldog életet, ha néhány alapvető szükséglete nem teljesen kielégített. Az önmegvalósítás ellenébe pedig a logoterápia az öntranszcendencia jelenségét helyezi, hiszen az önmegvalósítás is Frankl szerint kizárólag a világon keresztül valósítható meg. A szociális esetkezelésben gyakran hivatkozott kliens- vagy személyiségközpontú megközelítés ellenében, amelynek fontos módszertani eleme a non-direktivitás, a logoterápia aktív, direktív és appelatív esetkezelést javasol. Vagyis a logoterápiai segítőmunkában megengedett az igényes egzisztenciaanalízisre támaszkodó és a személy méltóságát tiszteletben tartó értelemközpontú, szembesítő-felszólító jellegű tanácsadás. Felfogásom

szerint ez a megközelítés közelebb áll a szociális esetkezelés gyakorlatához, és jobban kezelhetővé teszi a szociális munka kettős mandátumából (kliens segítése versus intézmény képviselete) fakadó dilemmákat, sőt csak ebben a formában képzelhető el a szociális segítő hivatású szakember hitelessége, ami egyébként a humanisztikus megközelítésben alapvető követelményként fogalmazódik meg. Mindebből következik, hogy a logoterápia és egzisztenciaanalízis elsősorban a problémamegoldó modellek, a feladatközpontú, a megoldásközpontú és az életvilág-irányultságú irányzatokhoz áll közelebb. A szociális munka problémamegoldó modelljéhez közel áll a logoterápiában alkalmazott értelemkereső tréning, amelynek lépései (Mi az én problémám?; Hol van az én szabad terem?; Milyen választási lehetőségeim vannak?; Ezek egyike a legértelmesebb?; Ezt meg akarom valósítani!)[19] egyértelműen jelzik, hogy a logoterápia egy konkrét értelemproblémára fókuszál, és annak feltérképezésében, illetve megoldásában érdekelt. A feladat- és a megoldásközpontúság a logoterápia magától értetődő előfeltételei, amelyek az élet feladatjellegének, az értelemkérdés egzisztenciális voltának fent említett hangsúlyozásával és a jelen és a jövő perspektívájának előtérbe helyezésével valósul meg. Ráadásul a logoterápia módszertani elvei jól illeszthetők a szociális munkában igen elterjedt életvilág-irányultságú szemlélettel, amely a hétköznap és életvilág fogalmán keresztül a szociális munka célkitűzését a mindennapos, a hétköznapi problémák menedzselésében, a sikeresebb hétköznapok elősegítésében látja. A Hans Thiersch által leginkább kidolgozott hétköznap- és életvilág-irányultságú szociális munka a hétköznapi életvilág jelenségén alapul, amelynek fontos jellemzői a kérdésnélküliség (magától értetődőség), az interszubjektivitás (másokkal való együttlét), a pragmatikusság (cél és eszköz összefüggése), a tipizálhatóság (ismétlődő és ezért ismerős momentumok) és az érthetőség. Az említetteken kívül a hétköznapi életvilág fontos aspektusa még az értelemadás, ami annyit jelent, hogy a hétköznapi életvilág nem kizárólag tárgyakból, emberekből és történetekből, hanem értelmezésre szoruló különböző értelem-összefüggésekből áll, amelyek az életvilág kultúráját adják.[20] Ezért az életvilág-irányultságú szociális munkában a konkrét hétköznapi életvilágnak az elemzési szempontjaiba kiválóan beleillik az egzisztenciaanalízis, amely az egyén vagy a család szabad választási alternatíváit, szellemi erőforrásait, illetve az élmény, az alkotói és beállítódási értelemmegvalósítási lehetőségeit térképezi fel, s ennek alapján tervezi meg a beavatkozást. Ebben a logoterápia konkrét módszertani-technikai elemei, mint a paradox intenció, dereflexió vagy beállítódásmoduláció alkalmazásra kerülhetnek. Tény, hogy a logoterápia és egzisztenciaanalízis pszichoterápiás irányultságának köszönhetően a klinikai gyakorlatból indul ki, s ezért elsősorban a klinikai szociális munkában alkalmazható,[21] de a korábban már említett okok miatt becsatlakoztatható abba a törekvésbe, amely elmozdult a szociális „esetmunka hagyományos *pszichologizáló* irányától egy pragmatikus – a pszichológiai és szociális oldalt reális egyensúlyban kezelő, a szociális munka feladatainak és klientúrájának jobban megfelelő – gyakorlat felé".[22] A logoterápia értelmezése során azonban mindenképp figyelembe kell venni, hogy Frankl nem az angolszász pragmatista filozófia nyelvezetét, hanem a kontinentális élet- és egzisztenciafilozófia tudományos érvrendszerét használja.

Lét és értelem korrelációja

■ Frankl felfogásában az ember a lét és értelem összefüggésének szemléleti alapjába kerül. Ez a szemléleti alap az egzisztencia és a logosz eredendő kapcsolatára épül, amely arra mutat rá, hogy nincs lét értelem nélkül, és fordítva. A segítőmunka kontextusában ezt a jelenséget Elisabeth Lukas, a kortárs logoterápia jelentős képviselője „ősterápiás aktusnak" írja le: „Az ősterápiás aktus [...] a lét és értelem összekap-

csolását jelenti. Nincs olyan gyógyítás, amely ezt nélkülözhetné, ami nélkül a szenvedő emberen segíteni lehetne. Mert ott, ahol a lét nem kötődik értelemhez, ott az ember egészségének, jókedvének, bátorságának stb. sincs értelme; ott, ha jól belegondolunk, mindenféle terápia fölöslegessé válna."[23] Innen nézve a gyógyítás, a tanácsadás, a nevelés, a személyiségfejlesztés, a lelkigondozás, a szociális esetkezelés stb. egyfelől a lét és értelem itt és most megnyilvánuló megfelelésének elemzése, másfelől viszont az „új" a még nem tudatosított lét- és értelemkorrelációk feltárása és megvalósítása. Az a tudományos tevékenységekben foganatosított gyakorlat, amely a konkrét értelem-összefüggések felfüggesztésével kívánja elérni az adott terület objektív elemzésének lehetőségét, a logoterápiában és a mindennapi problémák megoldására törekvő szociális munkában ellenkező irányba halad: a teoretikus beállítódás érdekeinek a felfüggesztése a személyes értelemkeresés és értelemmegvalósítás lehetőségi feltétele.

■ JEGYZETEK

1. Viktor E. Frankl: Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai. In: Sárkány Péter – Zsók Otto (szerk.): Die Grundlagen der Logotherapie. Eine zweisprachige Textsammlung. A logoterápia alapjai. Kétnyelvű szöveggyűjtemény. (Ford. Kalocsai Varga Éva) Jel Könyvkiadó, Bp., 2010. 79.
2. Fontosnak tartom jelezni, hogy írásom nem a logoterápia ismertetésére és részletező elemzésére törekszik. Ezzel kapcsolatban lásd Sárkány Péter: Filozófiai lélekgondozás. Fenomenológia – egzisztenciaanalitikus logoterápia – filozófiai praxis. Jel Könyvkiadó, Bp., 2008.
3. Viktor E. Frankl: Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben. (Ford. Molnár Mária és Schaffhauser Franz) Jel Könyvkiadó, Bp., 2005. 213.
4. Vö. Viktor E. Frankl: Orvosi lélekgondozás. A logoterápia és egzisztenciaanalízis alapjai. (Ford. Jakabffy Imre és Jakabffy Éva) UR Könyvkiadó, Bp., 1997. 38–46.
5. Saját értelmezésem. Frankl az antropológiai reflexió kifejezést nem használja.
6. Vö. Viktor E. Frankl: Orvosi lélekgondozás... 38–46.
7. Viktor E. Frankl: Az egzisztenciaanalízis és logoterápia alapjai. In: Sárkány Péter – Zsók Otto (szerk.): i. m. 45.
8. Viktor E. Frankl: Tíz tézis a személyről. In: Uő: Értelem és egzisztencia. Előadások és tanulmányok. Jel Könyvkiadó, Bp., 2006. 68.
9. Vö. Viktor E. Frankl: Orvosi lélekgondozás... 78.
10. Viktor E. Frankl: Orvosi lélekkgondozás... 83.
11. Viktor E. Frankl: Das Leiden am sinnlosen Leben. Psychotherapie für heute. Freiburg–Basel–Wien, 1978. 31.
12. Viktor E. Frankl: Theorie und Therapie der Neurosen. Einführung in die Logotherapie und Existenzanalyse. Ernst Reinhard Verlag, München–Basel, 1993. 16
13. Frankl szerint az értékek általános értelemuniverzáliák, amelyek a „condition humaine-re vonatkoznak". Vö. Viktor E. Frankl: Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben. (Ford. Molnár Mária és Schaffhauser Ferenc) Jel Könyvkiadó, Bp., 2005. 265–266.
14. Tudomásom szerint magyar nyelven egyetlen rövid írás reflektál a logoterápia és a szociális munka kapcsolatára: Subosits István: Logoterápia a szociális gyakorlatban (Egy 100 éve írt könyv mai tanulságai). Szociális Munka 1999/4. 164–168.
15. A szociális munkás-képzés globális alapelvei. (Ford. Kabar Judit) Magyarországi Szociális Szakembereket Képző Iskolák és Oktatók Egyesülete (Iskolaszövetség), 2006.
16. Vö. Uo. első lábjegyzet.
17. Vö. Viktor E. Frankl: Theorie und Therapie der Neurosen...
18. Silvia Staub-Bernasconi: Der Beitrag einer systemischen Ethik zur Bestimmung von Menschenwürde und Menschenrechten in der Sozialen Arbeit. In: S. Dungs – U. Gerber – H. Schmidt – R. Zitt (Hg.): Soziale Arbeit und Ethik im 21. Jahrhundert. Ein Handbuch. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2006. 267–289.
19. Vö Elisabeth Lukas: A logoterápia tankönyve. Emberkép és módszerek. (Ford. Bruncsák István) Agapé, Kiskundorozsma, 2011. 169–173.
20. Hans Thiersch felfogásához lásd Sárkány Péter: A szociálpedagógiai tanácsadás elméleti hátteréről – Hans Thiersch hétköznap- és életvilág-irányultságú felfogása alapján. Embertárs 2009. 3. 237–245.
21. A logoterápia és a klinikai szociális munka kapcsolódási lehetőségeire David Guttmann, a Haifai Egyetem tanárának munkássága hívja fel a figyelmet. Ő fogalmazza meg a szociális munka kézikönyvének logoterápia fejezetét. Lásd Albert R. Roberts (ed.): Social Workers' Desk Reference. Oxford University Press, New York, 2009. 264–272.
22. Szabó Lajos: A szociális esetmunka kialakulása és elméleti hátterei. Szociális Munka Alapítvány, Bp., 1999. 44.
23. Elisabeth Lukas: Miben áll a logoterápia sajátossága? In: Sárkány Péter – Zsók Otto (szerk.): i. m. 255.

KOVÁCS ZOLTÁN

A TUDATOS TANULÁS MINT AZ ÉRTELMES LÉT MEGALAPOZÁSÁNAK FELTÉTELE

A tanulókat sokkal inkább arra kellene megtanítani, hogyan gondolkozzanak, mint arra, hogy mit gondoljanak.

Romániában a tanulóknak az idei érettségi vizsgákon elért katasztrofális eredményei egyértelműen és meggondolkodtatóan a hazai oktatási rendszer mély válságára utaló jelek. A megmérettetésre jelentkezettek több mint fele sikertelenül vizsgázott, és az ország jó néhány iskolájában a sikeresen abszolváltak száma nullával egyenlő. Ezek a tények adják jelen írás aktualitását. Hasonló képet kaphatnánk az oktatási rendszer egészének állapotáról is, amennyiben behatóbban megvizsgálnánk az iskolai tanulás folyamatát, a tanulóknak a tanuláshoz való viszonyulását, a jövőképüket stb. A tragikus oktatási helyzet okai között megjelölhető a tanári testület minőségileg heterogén összetétele, a sokszor etikátlan magatartása, az iskolai tanári karok egységes fellépésének a hiánya, az intézkedéseikben megmutatkozó következetlenségek, a meg nem valósított követelmények következményeinek megoldása, az oktatáspolitika inkoherenciái és elodázott feladatai, a tanulók megváltozott értékrendje, illetve a család mint a tanuló személyiségének fejlődését erőteljesen meghatározó közeli környezet. Írásunkban megpróbálunk rávilágítani a jelenlegi helyzetet előidéző néhány olyan okra, amelyek főképp a tanulókhoz és tanáraikhoz fűződnek, ezekkel kapcsolatosan is főképpen a kognitív sajátosságokra, és csak érintőlegesen utalunk a fentebb említett tényezők némelyikére. Jelen tanulmány nem vállalkozik kimerítő helyzetelemzésre, csupán a tanulók és a tanárok szintjén próbál megoldásokat javasolni a kialakult helyzetre. (Köszönettel tartozom Vargha Jenő-Lászlónak a szakirodalmi ajánlásokért, valamint Illyés Mártá-

nak, Jákó Katalinnak és Székelyné Hencz Melindának, hogy hozzájárultak a közléseikben szereplő részletek felhasználásához.)

A tanulás

■ A tanulás megismerési folyamat, amelynek eredményeképpen az egyénnél a kezdeti ismereteihez képest tudásgyarapodással számolhatunk. Az iskolai tanulás olyan rendszerezett és irányított tevékenység, amely szervezett (intézményes) keretek között megy végbe, ahol a hangsúly az ismeretek asszimilálásán vagy a belső értelmező rendszer akkomodálódásán, azaz a pszichikus struktúrák és a személyiség fejlesztésén van. A tanulásnak Gagné szerint a következő formáit különböztetjük meg: (1) a *jeltanulás*, amely a Pavlov-féle feltételes reflexre alapoz, (2) az *inger-válasz tanulás*, amely a skinneri operáns kondicionálásnak felel meg, (3) a *láncképzés,* az egyszerű tanulási forma, ami a különböző reakciók összefűzéséből áll, (4) a *nyelvi asszociációk* útján történő tanulás az inger-válasz kapcsolódások sorát feltételezi verbális úton, (5) a *diszkriminációs tanulás* során az egyén megtanul differenciált módon válaszolni a tárgyak megkülönböztető jegyeire: alak, méret, színek stb., (6) a *fogalmi meghatározottságú tanulás* (rendszerezés, osztályozás) esetén az egyén képes lesz a tárgyak osztályozására egy közös jellemző alapján, (7) a *szabálytanulás* a fogalmak megtanulásán alapul, valamint (8) a *problémamegoldás,* amely belső gondolkodási erőfeszítéseket feltételező tanulási forma. A tanulási mechanizmusokat leginkább a továbbiakban bemutatásra kerülő tanuláselméletekkel szokták magyarázni. Ezek a következők:

A *tanulás asszociációs elméletei*. A legújabb próbálkozások a tanuláselméletek rendszerezésével kapcsolatban R. E. Mayer (1992) nevéhez fűződnek; ő arra mutatott rá, hogy napjainkig a neveléslélektan három lényeges tanulási paradigmát ismert: az asszociációs, a konstruktív, valamint az információk feldolgozásának a metaforáját.

A *klasszikus kondicionálás* felismerése a Nobel-díjas Ivan Petrovics Pavlov (1849–1936) tevékenységéhez kötődik, aki a kondicionálásra vonatkozó kutatásai során leírta azokat a törvényszerűségeket, amelyek az inger-válasz kapcsolatok megmaradását jellemzik. Az egyik a *kioltás törvénye.* Amennyiben a kondicionáló inger a kutyánál egymásután többször is megjelenik anélkül hogy táplálék kísérné, a nyáladzás mint válasz kioltódik. A másik az *általánosítás törvénye,* amely azt fejezi ki, hogy a kondicionált választ az eredeti feltételes ingerhez hasonló ingerek is kiválthatják. A harmadik mechanizmust a *diszkrimináció törvénye* írja le, amely az általánosítással ellentétes folyamat. Azt jelzi, hogy az egyed képes differenciáltan válaszolni két hasonló ingerre.

A k*onnexionizmust* vagy a próba-szerencse (*trial and error*) alapú tanulásmodellt, E. Thorndike amerikai pszichológus (1874–1949), a behaviorista pszichológia alapján kidolgozott tanuláselméletek úttörője írta le.

Az *operáns kondicionálás* modelljét B. F. Skinner (1904–1990) amerikai pszichológus dolgozta ki az effektus törvénye alapján. A kísérletben bemutatott viselkedésformát (emelőkar megnyomása) operáns viselkedésnek nevezte, amennyiben a környezetre hat az elvárt eredmények elérése érdekében. Skinner koncepciójában a viselkedés formálása a viselkedés következményei által történik. Az iskolai büntetéssel és a jutalmazással kapcsolatban megjegyezzük, hogy ha néha arra kényszerülünk, hogy büntessünk, tudnunk kell, hogy a tanulók viselkedésének módosítása sokkal hatékonyabb a pozitív megerősítések, a jutalmazás révén.

Végül a *szociális tanulás* elmélete, amely Albert Bandura (1925–) amerikai pszichológus nevéhez fűződik, aki szerint az egyének sokszor úgy tanulnak, hogy megfigyelnek másokat.

A kritikai gondolkodás

■ A kritikai gondolkodás tömören úgy határozható meg mint megértő és reflektív döntés arra vonatkozólag, hogy mit higgyünk, és mit tegyünk (Ennis 1985). Általánosabb megfogalmazásban a kritikai gondolkodás azoknak a kognitív jártasságoknak, készségeknek és stratégiáknak a működtetése, amelyek problémahelyzetben növelik az optimális megoldás megtalálásának a valószínűségét. Hosszú távon a kritikusan gondolkodók sokkal hatékonyabbnak bizonyulnak problémahelyzetekben, és eredményesebbek a tanulásban, mint a nem így gondolkodók. A kritikai gondolkodás cselekvő értelemben magába foglalja a kérdésfeltevést, a problémameghatározást, a bizonyítékok megvizsgálását, a feltevések és téves következtetések elemzését. Ugyanakkor segít elkerülni az emocionális alapú megnyilvánulásokat, a banális megfogalmazásokat, elősegítve a többféle értelmezések, magyarázatok elfogadását, az ambiguitás tolerálását (Parker 2003).

A kritikai gondolkodás fejlesztésére dolgozták ki többek között az *Olvasás és írás a kritikai gondolkodás fejlesztése érdekében (RWCT)* elnevezésű programot, amelynek oktatási stratégiája hármas tagoltságú (*ráhangolás, jelentés megteremtése, reflektálás*). Ez lehetővé teszi, hogy a tanulók világosan megfogalmazzák céljukat, aktív részvételt biztosít, termékeny vitát provokál, alkotásra és saját kérdések megfogalmazására bátorítja a tanulókat, megkönnyíti a saját véleményük kifejezését, fenntartja motivációjukat a további olvasásra, olyan légkört biztosít, amelyben a véleményeket tiszteletben tartják, megengedi a tanulóknak, hogy együtt-érezzenek a szereplőkkel, olyan környezetet teremt, amelyben a tanulók gondolkozhatnak azon, hogy mit tartanak értékesnek, a változásra ösztönöz, elvárásokat teremt a tanulók kritikai részvételére vonatkozóan, megkönnyíti a kritikai gondolkodás létrejöttét a gondolkodás magasabb szintjén is. A tanárok számára pedig olyan lehetőséget kínál, amelyben aktivizálhatják a diákok gondolkodását, meghatározhatják a tanulás célját, alkalmat teremthetnek gazdag vitára, motiválhatják a tanuló tanulási folyamatát, aktívan foglalkoztathatják a tanulási folyamatban, ösztönözhetik a változást és az elemző értékelést, megismertethetik a tanulókat a különböző véleményekkel, segíthetnek nekik abban, hogy rátaláljanak saját kérdéseikre, támogathatják az önkifejezést, biztosíthatják, hogy feldolgozzák az információt, segíthetik a kritikai gondolkodást (Ilyés 2009).

Az oktatásnak a tanulókkal kapcsolatos egyik elvárása az, hogy tanuljanak meg kritikusan gondolkozni. Ennek érdekében be kell azonosítani azokat a kognitív faktorokat, amelyek elősegítik a kritikai gondolkodás kialakulását. Az egyik ilyen tényező a metakogníció (Magno 2009).

A metakogníció

■ A metakogníció a személynek saját kognitív folyamatairól és annak eredményeiről, sőt azok befolyásolási lehetőségeiről való tudása (Réthy 1998), mindazon mechanizmusok ismerete tehát, amelyek a cselekedetek irányításához és felügyeletéhez, valamint a komplex tevékenységek tervezéséhez és kivitelezéséhez szükségesek. A metakogníció (a gondolkodási folyamat tudatosítása) szűkebb értelemben az információfeldolgozásról, információtárolásról, -előhívásról, -alkalmazásról szóló legfontosabb tudnivalókat jelenti (Flavell – Wellmann 1977). A metakogníció az információk elraktározása és előhívása terén függ az érzékenységtől, a gondolkodás és a verbalitás terén a tudás terjedelmétől, valamint a memória, a szervezés, a csoportosítás, a kategorizálás és az elaboráció fejlettségi szintjétől.

A metakogníció magasabb szintű kontrollfolyamatokat jelent, amelyeket a problémamegoldáshoz, a döntéshozatalhoz és végrehajtáshoz alkalmazunk. Ilyen például a megoldásra váró probléma természetének a megállapítása, a megoldáshoz használt stratégia kiválasztása, az adatok értelmezésének és értékelésének módja, a probléma feltételeinek kódolása, a feltételek közötti kapcsolatok felismerése, a lehetséges megoldási utak összehasonlítása stb. (Kürti 1990).

Megvizsgálták, hogy a metakogníciónak milyen hatása van a kritikai gondolkodás képességére. Feltételezték, hogy a kritikai gondolkodás főleg akkor lép működésbe, amikor olyan tudat alatti metakognitív képességeket és stratégiákat alkalmaznak, amelyek növelik a célok elérésének a valószínűségét. Megállapították, hogy a tanulók kritikai gondolkodását a metakognitív képességek fejlesztésén keresztül lehet elérni. A metakognícióra vonatkozóan különböző számú faktort azonosítottak be. A metakogníció kétfaktoros modelljében a gondolkodásról szerzett tudás és a gondolkodás szabályozása szerepel. Az ötfaktoros modell tényezői: az *inferencia* (igaznak elfogadott premisszákból logikus következtetésekre jutni), a *feltételezések felismerése* (állítást igaznak elfogadni bizonyíték hiányában), a *dedukció* (következtetés levonása), az *interpretálás* (az evidencia felmérése és annak eldöntése, hogy az adott adatok alapján indokoltak-e az általánosítások vagy a következtetések) és az *érvek mérlegelése* (kijelenteni, hogy valakit rá akarunk venni bizonyos módon cselekedni vagy hinni). A metakogníció nyolcfaktoros modellje Schraw és Dennison (1994) alapján, amit Artzt és Armour-Thomas (1992) javasolt, valamint korábban Baker (1989) is, a következő: *deklaratív tudás, procedurális tudás, feltételezett tudás, tervezés, információmenedzselési stratégiák, megfigyelés, nyomkövető stratégiák, a tanulás értékelése*. Kimutatták, hogy a nyolc faktor egymással pozitívan korrelál (Magno 2009).

További kutatásokban kimutatták, hogy a fejlett kritikai gondolkodással rendelkezők többféle metakognitív tevékenységben, különösen a magas szintű tervezési és értékelési stratégiákban kötelezik el magukat. Kimutatták még a metakognitív stratégiáknak (háromszintű tervezés, megfigyelés és értékelés) mint meghatározó tényezőknek a fontosságát az effektív metakognitív szabályozásban (Ku–Ho 2010).

Tudjuk, hogy a metakognitív gondolkodással rendelkező tanulók sikereket érnek el a tanulásban. A tanárok explicit metakognitív tudatosságáról, azaz hogy mennyire képesek a saját gondolkodásukról számot adni, a metakogníciónak a pedagógiai jelentőségéről referálni, hogy mit jelent a tanulókat metakognitív stratégiák ismeretére és alkalmazására tanítani, már kevésbé tudunk. Az ilyen irányú kutatások kimutatták, hogy csak azok a tanárok voltak képesek a tanulókat metakognitív gondolkodásra nevelni, akiknek a metakognicióval kapcsolatban széles ismereteik voltak, és akik komplex módon megértették a metakogníció fogalmának, valamint a metakognitív stratégiáknak a lényegét (Wilson – Bai 2010).

Az önnevelés (autodaxia)

■ Az autodaxia mint a szükségleteknek és az akarati tényezőknek a találkozási területe, amely a személyiség minden összetevőjéhez kapcsolódik, a személyiség fejlődésének legaktívabb hajtómotorja. Ezáltal irányítja az egyén individuummá válásának folyamatát, a társadalmi életben való részvételét, az alkotás folyamatát. Az autodaxia teljes aktivitást, világos célokat, az idő és az eszközök megfelelő megszervezését, odaadást és egyben mértéket is jelent (Chirilă 2008). Nevelésről csak akkor beszélhetünk, ha a tanuló interiorizálja a maga számára a nevelői szándékokat. Az autodaxia tehát nem más, mint az önnevelés képessége, a romániai oktatás végcéljában is előírt autonóm személyiséggé válás eszköze. Ennek egyik vetülete az önszabályozott tanulás.

Az önszabályozott tanulás

■ Az oktatásmódszertan olyan új célok és azok elérését szolgáló stratégiák kidolgozására, valamint a célok tanítás-tanulási folyamatban való alkalmazására helyezi a hangsúlyt, mint az ismeretszerzés színtereinek kibővítése, a tanulóközpontú tanulási környezet megteremtése, az információs és kommunikációs technikák széles körű alkalmazása, a tanulók gondolkodásának fejlesztése, illetve az élethosszig tartó tanulás igényének a kialakítása (Tóth 2007). Mindezekhez elengedhetetlen feltétel a tanulók önállóságának, öntevékenységének a középpontba állítása, az önszabályozó tanulás kialakítása.

Amennyiben a diákoknak az élethosszig tartó tanulásra kell berendezkedniük, és vállalniuk kell a felelősséget saját fejlődésükért, lényeges, hogy képesek legyenek irányítani és nyomon követni ismeretgyarapítási és képességelsajátítási folyamataikat, vagyis önszabályozó tanulókká kell válniuk (Schunk – Zimmerman 1994). Ez a hatékony tanulás metakognitív jellegére utal. Tehát míg a tudás- és képességelsajátítás önszabályozó folyamatai a hatékony tanulás első számú jellemzői, addig pontosan ezek a jellemzők alkotják a hosszú távra szóló tanulási folyamat tárgyát is, és mint ilyeneket, tanulásukat már korai életkorban el kell kezdeni. A tanulókat ma leginkább az különbözteti meg egymástól, hogy milyen mértékben képesek az önszabályozott tanulásra.

Önszabályozott tanulásról akkor beszélünk, ha egy személy saját maga számára állít fel tanulási célokat, önmagát motiválja, és a tanulási tevékenységet önállóan, önmagáért felelősen tervezi, strukturálja, vezérli, kontrollálja és értékeli (Réthy 1998). A legtöbb tanuló azonban nem képes az önregulációra, őket erre külön meg kell tanítani. Sajnos az is tapasztalható, hogy az önszabályozásra képes tanulók nevelésére a pedagógusok nagy része nincs felkészülve.

A tanárok közvetlen úton elősegíthetik az önszabályozott tanulás kialakulását azáltal, hogy a tanulóknak megtanítják a tanulási stratégiákat, illetve közvetett módon azáltal, hogy megteremtenek egy olyan tanulási környezetet, amely lehetővé teszi a tanulóknak az önszabályozott tanulást. Kutatásokból kiderült, hogy az órán a tanárok többnyire implicit tanulási stratégiai utasításokat adnak, amikor nem magyarázzák el magát a módszereket, holott az igazi teljesítményt a tanulásban az explicit stratégiai utasítások – *kognitív stratégiák* (célok kifejtése, szervezési utasítások, problémamegoldás), *metakognitív stratégiák* (tervezés és rendszeres tevékenység, megfigyelés és értékelés) és *motivációs stratégiák* (erőforrás-menedzsment, bátorítás, tevékenység kontrollja, visszajelzés) – alkalmazásával lehet elérni (Kistner 2010).

Az önszabályozott tanulást adaptív folyamatként írják le: a tanulók a tanulási stratégiáikat a különböző tanulási célokhoz igazítják. Ennek érdekében a követelményekről világos képük kell hogy legyen. Kutatásokból kiderült, hogy a tanulók korlátozott mértékben igazítják tanulási stratégiáikat a követelményekhez, és a feladattudatosságuk is alacsony. Az említett kutatásban az volt a feladat, hogy egy szövegből kiválasszák a lényeges részeket, a feladattudatosságot pedig hangos gondolkodással jelezzék. A tanulóknak nehézségeik voltak a követelmények – a szelektálási kritériumok, azaz a releváns szövegrészek felismerése – verbalizálásában. Ez a szövegértéssel kapcsolatos nehézségekre is fényt derített. Általában a tanulók nem törekednek arra, hogy egy szövegben megkeressék a fontos részeket (Schellings – Broekkamp 2010).

Következtetések

■ A hatékony tanulás érdekében a következetes és megszakítás nélküli ismeretszerzés tényén kívül a kritikai gondolkodás, a metakognitív és az önszabályozott tanulás technikáinak az elsajátítása a legfontosabb. A tanulókat sokkal inkább arra kellene megtanítani, hogyan gondolkozzanak, mint arra, hogy mit gondoljanak.

Shoen megállapítása szerint „a sikeres pedagógia, amely képes a gondolkodás fejlesztésére, magába kell hogy foglaljon olyan elgondolásokat, amelyek rávilágítanak arra, hogy miképpen szervezi meg a tanuló a tudását, és hogy belsőleg azt hogyan reprezentálja, valamint annak a módját, ahogyan változik ez a reprezentáció, és hogyan állja ki a változásokat, amikor új információval kell számolnia" (Magno 2009). Magno modellje alapján a metakogníció fent említett öt faktora a kritikai gondolkodást jellemzi inkább, amit viszont a metakognitív gondolkodás nyolc faktora feltételez.

Mindezek a tények szükségessé teszik a romániai oktatáspolitika újragondolását számos vonatkozásban, különösen a tanulók tanulási motivációjának a megteremtése, illetve mind a tanulók, mind a tanárok metakognitív gondolkodás iránti hozzáállása szempontjából.

■ IRODALOM

Chirilă, Titel Toader: Măsură, cumpătare, disciplină… Ziarul de Vrancea 2008. július 22. http://www.ziaruldevrancea.ro/index.php?articol=21149 (2011.07.06)

Ennis, R.H.: Critical thinking and the curriculum. National Forum 1985. 65, 28–31.

Flavell, J.H. – Wellmann, H.M.: Metamemory. In: Kail, R.V. –Hagen, J.W. (szerk.): Perspectives on the development of memory and cognition. Hillsdale, 1977.

Illyés Márta: Az írás és olvasás képességének fejlesztése az I–IV. osztályban az RWCT módszereivel. In: Kovács Zoltán (szerk.): A kritikai gondolkodás fejlesztése. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kvár, 2009.

Kistner, Saskia – Rakoczy, Katrin – Otto, Barbara – Dignath-van Ewijk, Charlotte – Büttner, Gerhard – Klieme, Eckhard: Promotion of self-regulated learning in classrooms: investigating frequency, quality, and consequences for student performance. Metacognition Learning 5:157–171. Springer Science+Business Media, LLC, Published online, 2010.

Ku, Kelly Y. L. – T. Ho, Irene: Metacognitive strategies that enhance critical thinking. Metacognition Learning 5:251–267. Springer Science+Business Media, LLC, Published online, 2010.

Kürti Jarmila: A kognitív fejlődés és az iskolai tanulás. A neveléslélektani kutatások aktuális kérdései. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990.

Magno, Carlo: The role of metacognitive skills in developing critical thinking. Metacognition Learning 5:137–156. Springer Science+Business Media, LLC, Published online, 2010.

J. Parker, Benah: Critical Thinking. Social Psychology PGS 350. 2003.

Réthy Endréné: Az oktatási folyamat. In: Falus I. (szerk.): Didaktika: Elméleti alapok a tanítás tanulásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998.

Schellings, Gonny L. M. – Broekkamp, Hein: Signaling task awareness in think-aloud protocols from students selecting relevant information from text. Metacognition Learning 5:157–171. Springer Science+Business Media, LLC, Published online, 2010.

Schunk, H. D. – Zimmerman, B. J. (szerk.): Self-Regulation of Learning and Performance. Hillsdale, New Jersey, 1994.

Tóth Péter: A problémamegoldó gondolkodás fejlesztésének módszertana. Budapesti Nevelő 2007. 1–2, 47–66.

Wilson, Nance S. – Bai, Haiyan: The relationships and impact of teachers' metacognitive knowledge and pedagogical understandings of metacognition. Metacognition Learning 5:137–156. Springer Science+Business Media, LLC, Published online, 2010.

FORGÁCS ATTILA

„ÉTTEREM AZ EGÉSZ VILÁG"[1]

In memoriam Szathmáry Lajos

Az evészavar ma már nem pusztán egészségügyi probléma, hanem társadalmi állapot...

■ 1985-öt írtunk, egyike voltam a debreceni pszichológia szakos egyetemistáknak. Szerettem volna valami érdekeset tanulni külföldön, lehetőleg a tengerentúlon. Erre azonban semmi esélyem sem volt, édesanyám egyedül nevelte a nővéremet és engem, külföldi rokonunk vagy barátunk nem volt. Ráadásul a szocializmust építgető rendszer sem támogatta az ilyen jellegű törekvéseket. Elszánt voltam, és minden elérhető információt gyűjtöttem a külföldön élő magyarokról. Így találtam Szathmáry Lajos professzorra Végh Antal egy útikönyvében.[2] Megtudtam, hogy Louis Szathmáry – a gasztronómia chicagói fejedelme – Kolozsváron szerzett pszichológia diplomát, Budapesten doktorátust. A NASA és a Fehér Ház gasztronómiai tanácsadója, a világhírű The Bakery Restaurant tulajdonosa, a Nevada Állami Egyetem professzora volt egy személyben, több gasztronómiai műve a tíz legsikeresebb könyv között szerepelt az USÁban, 12 évig vezetett főzőműsort az Államok legnézettebb televízió csatornáin, ráadásul ő rendelkezett a világ legátfogóbb, 44 ezer kötetes gasztronómiai könyvtárával. A budapesti amerikai nagykövetség könyvtárában megtudtam az elérhetőségét, és megírtam neki, hogy engem nagyon érdekelne ez az evéslélektan, aminek tudtommal ő a leghitelesebb tanulmányozója. Szathmáry Lajos válasza egy meghívólevél volt, utazzak azonnal Chicagóba. Meghívott engem, az ismeretlen, Magyarországon is vidéki és még az egyetemi mivoltában is jelentéktelen hallgatót. Valójában mindketten tévedés áldozatai voltunk. Szathmáry Lajos úgy vélte, értek valamit a gasztropszichológiához, én pedig azt hittem, hogy egy pszichológus vég-

zettségű gasztronómusnál, a világ legnagyobb gasztronómiai könyvtárában akad majd olyan írás, ami az evés lélektanának titkairól lebbenti le a fátylat. Tévedtem. Egyetlen ilyen művel sem rendelkezett a híres Szathmary's Culinary Library. Az evés minden egyéb vonatkozásáról (az evés élettanáról, kultúrájáról, szociológiájáról, az ételkészítés technikájáról és művészetéről meg minden egyébről) kötetek ezrei értekeztek, az evés lélektanát viszont egyetlen mű sem érintette.

A létező akadémiai pszichológia leértékelte az evés jelentőségét. Az ember emelkedett szellemiségéhez túlságosan állatias ösztönnek bizonyult az evés. A pszichoanalitikusok elismerték ugyan, hogy a gyermekkor hajnalán a száj ingerlése kitüntetett érzelemkezelési technika (pszichoszexuális fejlődésének orális korszakában a kisbaba mindent a szájába vesz, ha bánat sújtja, vagy éppen öröm éri: cumizik). Csakhogy a freudisták azt gondolták, hogy a gyermek ezt a hajlamát hamar kinövi, és csak az a személy tér vissza az orális megoldási módokhoz, akit korai gyermekkorban valamilyen orális trauma ért. Tehát a szájközpontúság lelki fejlődéstani csökevény, amit meg kell úszni különösebb traumák nélkül.

A behavioristák a tanulás különböző mechanizmusainak feltárásában látták a pszichológia központi feladatát. Kísérleteikben az állatok viselkedését alakították jutalmakkal és büntetésekkel. Azt nem találták különösképpen érdekesnek, hogy a jutalmazás domináns eszköze egy falat étel. Akár a pszichoanalitikusok, a behavioristák sem gondolták, hogy az evés a pszichológia önálló diszciplínájává nemesedhetne. Pedig a tanulás kutatásának másik nagy árama, a pavlovi klasszikus kondicionálás tanai arra is rávilágítottak, hogy az emésztés mechanizmusa (ezzel együtt az éhség) korábban teljesen közömbös ingerekkel kiváltható. Akár egy csengő hangja is társítható az evés mechanizmusával, és éhségérzetet válthat ki. Bármilyen, az evéshez korábban társított inger evési magatartást indíthat be. Azonban ez a kísérleti eredmény nem elég izgató a tanuláselmélet tudósai számára. Pedig néhány évtized múlva a fogyasztói társadalom tömegeit kondicionálják majd nagyobb fogyasztásra. A fogyasztói társadalom tagjai pedig szépen el fognak hízni, egyre többen, egyre inkább és egyre fiatalabban. Az ezredforduló legnagyobb egészségügyi problémája az elhízás és következményei lesznek.[3]

A humanisztikus pszichológusok számára is túlságosan állatias ösztöntörekvés a táplálékfelvétel. A társadalmiasodott ember küldetése, hogy a biológiai hajtóerőktől minél inkább függetlenedjen, nemesebb célok vezérelják, mint az önfenntartás és benne az evés. Annál civilizáltabb és szocializáltabb az ember, minél inkább túl tudja haladni az állatvilágból örökölt hajlamait.

A létező pszichológiát inkább érdekelte a tudomány, mint az ember, és az evés formájában a világ materiális részét magába tömő lény meg végképpen elkerülte érdeklődését. Ezért nem volt Szathmáry Lajos könyvtárában egyetlen gasztropszichológiai írás sem. Ugyan létezett már 1980-tól az *Appetite* nevezetű folyóirat, ami éppen az evés pszichikus mechanizmusait hivatott feltárni, de ez kezdetben csak évente jelent meg, és nem volt ismert. Jelenleg a folyóiratot az Elsevier Kiadó gondozza, évente 6 száma jelenik meg, és 2006-ban 1,727-es, míg 2010-ben már 2,966-os impaktfaktorral rendelkezett. A tudományos folyóiratok impaktfaktorát a tudományos hatásból mérik annak alapján, hogy hány további tanulmányban idézik a benne közölt írásokat. Az evéslélektan kutatásának igazi fordulópontja az ezredforduló elejére tehető, amikor már fél tucat könyv foglalta össze az addigi kutatási eredményeket.[4] A művek azóta számos kiadást értek meg. Az evés lélektana kibontakozásának történetéhez hozzátartozik, hogy az elhízás és a különféle evészavarok (anorexia nervosa, bulimia nervosa, farkaséhség) már a nyolcvanas években is a figyelem központjában voltak, és a problémát könyvtárnyi szakirodalom érintette. Az evés lélektanának új megközelítései azonban nem patológia-központúak, hanem a

mindennapi evés mechanizmusainak feltárására vállalkoztak. Jelentős adalékul szolgált a marketingtudomány, aminek célja a minél nagyobb mennyiségű áru (pl. táplálék) megkedveltetése és eladása volt. A továbbiakban szemelvényeket olvashatnak az evés lélektanának legfontosabb kérdéseiből.

Az ételpreferenciák mechanizmusai

■ Az evéslélektan központi kérdése, hogy milyen mechanizmusok miatt kedvelnek meg/fogyasztanak el egy ételt. Az evést három fontos hatótényező szabályozza: 1. evolúciós tényezők, 2. egyéni tapasztalatok (tanulás), 3. szociokulturális hatások (modellkövető tanulás, környezeti tényezők, kulturális hagyományok). A szabályzók négy tengely mentén befolyásolják az evési magatartást: 1. mennyiség, 2. minőség, 3. időzítés, 4. evési mód (lásd *1. táblázat*).

1. táblázat. Szabályzó, illetve szabályozott tényezők az evési magatartásban

Szabályozó / Szabályozott	Bio-evolúciós tényezők	Egyéni tapasztalatok	Szociokulturális hatások
Mennyiség			
Minőség			
Időzítés			
Evési mód			

Evolúciós tényezők az evés szabályozásában

■ Az evolúció a kontraszelekció útján szabályozza az egyes fajok evési szokásait, a táplálékszerzés módját, azt, hogy miből és mennyit fogyasszon az egyed. Tehát valamennyi szabályozott tényező esetén vannak evolúciós előírások. Ez a szabályozás annál merevebb, minél alacsonyabb fejlettségi fokon áll egy faj a törzsfejlődés családfáján. A biológiai merev szabályozás egyre lazul, ahogy közeledik az evulúció az ember fejlettségének irányába.

A zsíros, édes és sós ételek kedvelése evolúciós örökség, mely a mai életkörülmények között egészségtelen. Ugyanakkor eme ételek korlátozottan voltak elérhetőek a korai ember genetikai képletét formáló környezetben. A zsíros étel kalóriadús, az édes íz az érett gyümölcs zamata, míg a sós étel az ásványi sók jelenlétét jelzi. Evolúciós túlélést biztosít az is, ha egy egyed sokat eszik, amikor van mit, mert a bőséget ínségek követik. Amelyik egyed megfelelő tartalékokat tudott elraktározni, túlélte az igen gyakori éhínségeket.[5]

Egyéni tapasztalatok jelentősége az evés szabályozásában

■ A mindenevő lények (pl. az ember) túlélését az biztosítja leginkább, ha felfedeznek valamennyi ehető kalóriaforrást. Ezért a populáció bizonyos egyedei hajlamosak ismeretlen tápanyagforrások megkóstolására is. Amennyiben az új étel fogyasztása káros emésztőszervi következményekkel (hányással, gyomorbántalommal stb.) jár az elkövetkező tizenkét órában, az egyed akár egy életre szóló undorral viszonyul később a panaszt okozó ételhez. A mechanizmust ízaverzió-tanulásnak nevezik.

Újabban egyre jelentősebb tudományos figyelmet kap az ún. „Medicine Effect”. Egy adott étel kedvelése emelkedik, ha fogyasztását követően az emésztőszervi tüne-

tek enyhülnek.[6] Ez a hatás figyelhető meg, ha egy egyed hiányos étkezést követően hozzájut egy életfontosságú tápanyaghoz, vagy hosszas éhezés után ételt kap. A tápanyaghiányt, illetve az éhséget csökkentő ízeket megkedveli. Minél nagyobb volt a nélkülözés, annál inkább fokozódik az éhséget csillapító étel megkedvelése.

Szociokulturális hatások az evés szabályozásában

A szociális fajok (pl. az ember) az ízaverziót képesek egymástól eltanulni, ami szintén túlélés értékű. Egy étel kívánatossága megszűnik, ha valaki kihányja, vagy látszik, hogy undorodva fogyasztja el. A gyerekek inkább megkóstolnak egy ismeretlen eledelt, ha látnak egy felnőttet jóízűen fogyasztani.[7]

A modellkövető tanulás jelentősen befolyásolja az ételpreferenciát. Az ember nem mindenki étele iránt érdeklődik, hanem a referenciacsoport étkezési mintáját követi. Sok olyan csoport van, amellyel nehéz azonosulni, ezeknek az ételeit sem kívánják meg. Az ellenséges csoportok ételeit kimondottan kerülik, sőt ártalmasnak gondolják. A gyerekek elutasítják az ismeretlen vagy ellenszenves személy által kínált ételt, míg megeszik, ha egy szeretett személy kínálja őket. Nyílt és rejtett társas viszonyok fejeződnek ki abban a módban, ahogy elkészítik az ételt, és ahogy elfogyasztják azt.[8] Étvágygerjesztő az az étel, amit egy megfigyelt személy ízletesen, optimális körülmények között fogyaszt el. Annál kívánatosabbnak bizonyul egy étel, minél inkább rokonszenves, egészséges és sikeres a megfigyelt személy.[9]

A referenciacsoport a korai gyermekkorban az anya, később a kortárscsoportok. A modellkövetés ételpreferenciában betöltött szerepét a marketing-kommunikációban felhasználják. A fogyasztók számára művileg állítanak elő referenciacsoportot. Ilyen volt pl. Popeye a tengerész, aki hőstetteit kizárólag spenótevés által volt képes véghezvinni. Az élelmiszer-reklámokban gyakran alkalmaznak véleménymeghatározó ideálszemélyt: sportolót, popsztárt, színészt. Az a személy, aki ugyanazt az ételt fogyasztja, amit a sztár, az virtuális evési-csoporttagságba kerül vele, ami az ősi idők lehető legszorosabb társas kapcsolatait mintázza.[10]

Az állatvilág döntő részében az anyagcsere rögzített, merev biológiai-evolúciós program szerint szerveződik. Az evolúció utolsó fejezetében – leginkább a mindenevők feltűnésével – jelent meg a tapasztalati szabályozás. Az egyedek saját tapasztalataik alapján tanulják meg, hogy mit érdemes megenni/kerülni. Az evolúciós fejlődés egyik legutóbbi vívmánya teszi lehetővé, hogy bizonyos egyedi evési szokások a faj – egymással érintkező – csoportjaiban terjedjenek. Az evésszabályozás eme rétege már kulturálisnak tekinthető. Ez a réteg minden bizonnyal az ember esetén a legjelentősebb. Fajunk viselkedése felszabadult a merev biológiai szabályozás alól, és a civilizáció során egyre fokozottabb jelentőséget nyert a tapasztalati, még inkább a kollektív tudáson alapuló szociokulturális szabályozás. Az evés evolúciós és civilizációs íve ezért egyre inkább a szociokulturális meghatározók erősödése felé halad.[11]

Az evés archaikus-tudattalan hagyományai

■ Mivel az előbbiekben vázolt elméleteket alig ismerhettem, a kilencvenes években egészen más megismerési utat választottam. Az evés lélektanának tipikus érdeklődése, hogy miért eszik az ember akkor is, ha nem éhes. A kérdés megválaszolásához gyűjteni kezdtem a szépirodalomban örökül hagyott evésjeleneteket. A leírások között bőven akadtak olyanok, melyekben a szereplők nem az éhség elverése érdekében, hanem valamilyen lelki okból ettek. Egy longitudinális kvalitatív közvéleménykutatást végeztem a civilizációtörténet celebjei körében – Homérosztól Cervantesen, Shakespeare-n, Adyn át egészen a mai szerzőkig – arról, hogy miért is eszünk. Az

internetről letölthető, digitálisan kezelhető, olyan archaikus és folklorisztikus szövegeket tartalomelemeztem, melyek az evés pszichikus rétegeire vonatkoznak. Az elhízás hátterében olyan evolúciós, kulturális és szocializációs tényezőket azonosítottam, melyek nem tudatosodott, irracionális, érzelmi működéseken keresztül hatnak, és melyek megnehezítik a testsúly tartós leadását. Az evés metaforáinak egy jelentős része az önfenntartással kapcsolatos: önvédelmet, a fenyegető világ agresszív leigázását, szétmarcangolását és lenyelését, illetve a kiteljesedő hatalmat jelöli. Egy másik jelentéskörben fajfenntartás értelmű, az élet szüntelen folytatását és megismétlését szimbolizálja. A harmadik analógiás tartományban az étkezés szellemi (olykor transzcendens) magaslatokba juttatja az embert. Az ételnek nem pusztán tápértéke, hanem érzelmi értéke is van, ami a mai étkezést inkább meghatározza, mint a fiziológiai jelzések. Az eredmények kifejtése egy egész könyv terjedelmét is meghaladja, ezért itt csak ajánlani tudom *Az evés lélektana* (2004)című könyvem. A testsúlyfogyasztás során fontos az evés emocionális értékének pszichoterápiás feltárása, tudatosítása és korrigálása.[12]

A szoptatás sikerességét akadályozó kognitív tényezők

■ Az evés korai problematikája abból ered, hogy az anyák túl rövid ideig szoptatják gyermekeiket. A korai etetési szokásokat feltáró vizsgálatunkban kilencvenegy, a terhesség 2–3. trimeszterében járó primipara szoptatásra vonatkozó ismereteit és hiedelmeit vizsgáltuk kérdőíves eljárással. A kérdőív hatvan helyes, illetve téves állítást tartalmazott, a velük való egyetértés mértékét ötfokú Likert-skálán jelölték be a vizsgált személyek. A szoptatást a 6. hónap előtt abbahagyó és a tovább szoptató nők között szignifikáns különbséget találtunk néhány állítás megítélésében. Az alábbi állításokkal a szoptatást korábban feladó anyák inkább egyetértettek, mint az optimális ideig szoptatók:

– A túl hosszú ideig szoptatott baba később nehezen szakad el anyjától, kevésbé lesz önálló.

– Az üvegből való táplálás során ugyanolyan kapcsolat alakítható ki a gyermekkel, mint a szoptatás alatt.

– Meg kell akadályozni, hogy a baba szoptatás során elszenderedjen, apró csípésekkel kell továbbra is aktívvá tenni.

– Ha a szoptatás során a csecsemő elalszik, rossz szopóvá válik.

– Az éjszakai sírásról könnyen leszoktatható a baba, ha nem szokja meg, hogy ilyenkor mindig felveszik.

– A szoptatás során kialakuló intim kapcsolatból az apa ki van zárva.

Ezen téves hiedelmek korrigálása a szoptatás hosszát növelheti. A kutatás további érdekes eredménye, hogy a várandósság idején a kismamák pontosan megjósolták, meddig lesznek képesek szoptatni. A várakozások önbeteljesítő jóslatnak bizonyultak.[13]

Az evészavarok periódusos rendszere (a Potenciális Evészavar Generátor)

■ Az utóbbi 130 évben egyre rövidebb időközönként írnak le újabb evészavarokat: anorexia (1873), bulimia (1979), izomdiszmorfia (1993), orthorexia (1997). Szükségszerű, hogy a közeljövőben újfajta evészavarok jelenjenek meg, mivel a táplálkozás regulációja több szempontból is patológiás állapotba sodródott. Ezért munkatársaimmal egy olyan periódusos rendszer alapjait vázoltuk, mely segít eligazodni az ismert evészavarok bonyolult szövevényében, ezenfelül újabb – eddig azonosítatlan – potenciális evészavarok sziluettjét jelzi.

Az evést szabályozó lélektani tényezők négy tengely mentén befolyásolják az evési magatartást (lásd *1. táblázat*).

Bármely patológiás viselkedés a szokványoshoz képest szélsőséges. Az extremitás egyrészről a túlszabályozottságból, másrészt a szabályozatlanságból adódhat. Az evés bármelyik szabályozott tengelye lehet túlszabályozott (merev, dogmatikus, fanatikus) vagy alulszabályozott (kaotikus, anarchikus).

A négy szabályozott tengely extrém végpontjainak mátrixa a legkülönfélébb potenciális evészavar-konstellációt adhatja. Ezáltal 24 lehetséges evési anomália attribútumai állíthatók elő, melyek alapján az új evészavarok tünetei definiálhatók.

2. táblázat. A potenciális evészavarok generálását segítő keresztséma

tengelyek		mennyiségi		minőségi		idői		evési mód	
		szabályozott	szabályozatlan	szabályozott	szabályozatlan	szabályozott	szabályozatlan	szabályozott	szabályozatlan
minőségi	szabályozott	anorexia, pránaizmus, inverz anorexia, orthorexia	monofágia, orthorexia, zsír-, só-, cukor fóbia						
	szabályozatlan	pica, zsír-, só-, cukor függőség, bulimia	elhízás, falásroham; bulimia						
idői	szabályozott	orthorexia	ünnepi zabálás	hedonorexia nervosa	orális kényszer				
	szabályozatlan	stresszo-rexia	lakodalmas kutya effektus	rigid orális fixáció	orális vakság				
evési mód	szabályozott	finnya	etetési kényszer	finnya	?	Vallásos orthorexia	?		
	szabályozatlan	?	orális függőség	?	szemét-evés	?	?		

A jövőben a tünetek súlyosságát becslő kérdőív hozható létre, melynek alkalmazásával – különféle szubkultúrákban – epidemiológiai vizsgálatok végezhetők. Anticipálhatóvá válik, milyen lélektani, kulturális, gazdasági és társadalmi feltételek segítenék a jelenségek kialakulását és elterjedését. A ma még virtuális evészavarok megelőzésére/leküzdésére kommunikációs stratégiák, terápiás irányelvek dolgozhatók ki.[14]

Médiaüzenetek és evészavarok

■ Az evési szokásokat egyre inkább a médiamarketing befolyásolja. Az élelmiszerekre vonatkozó médiaüzenetek öt nagy kategóriába sorolhatók:[15]

1. Légy sovány! A hatvanas évek óta megduplázódott az elhízottak száma a világ tehetős részein. Még sohasem volt az emberiség ilyen kövér, mint ma. Amennyiben a tendenciák folytatódnak, holnap még kövérebb lesz a fogyasztói társadalom populációja. Az elhízás következményei 40–70 milliárd euró költséggel terhelik az Európai Unió költségvetését. Az egyik „legsúlyosabb” népegészségügyi kihívás és kudarc az elhízás megelőzése és kezelése. Indokolt tehát az elhízás ellen tenni. A népességet igen erős médianyomás próbálja rávenni az ideális súly elérésére. A szerző eddig több mint ezer magyarországi fogyókúrareklámot gyűjtött össze. Semmilyen egyéb szolgáltatást vagy terméket nem hirdetnek ennyiféleképpen. A fogyókúra iparosodása az ezredforduló környékére tehető.

2. Egyél, fogyassz! A fogyasztói társadalom lényege a fogyasztás, leggyakoribb jelmondata: *„Vegyed, fogyaszd, egyed!”* Addig marad fenn, amíg a fogyasztás vágya

fenntartható. A médiaüzenetek állandó elégedetlenségi állapotot gerjesztenek. Mindig van egy újabb és jobb termék, amivel még nem rendelkezik a fogyasztó.

3. Félj az ételektől! Míg a nyolcvanas évek fő híre és réme az AIDS volt, a félelem középpontjában a szex állt, addig a kilencvenes évektől megjelentek az ételfóbiák. Minden évnek megvolt a kitüntetett (zsír-, cukor-, só-, koleszterin- stb.) fóbiája. Az ételekre vonatkozó aggodalom mértékét jól tükrözi a téma sajtónyilvánossága, ami maga is gerjeszti a fóbiákat. A németországi sajtóban 2006-ban többször említették az ételbotrány szót, mint az iraki háborút.

4. Az étel el fog fogyni! A sanyarú évmilliós tapasztalat azt sugallja, mindent meg kell enni, akkor és addig, amíg van. Az ember akkor is hajlamos válságevésre, amikor ennek nincs ésszerű oka.[16] Az utóbbi években 150 millióval emelkedett az éhezők száma a Földön. Naponta tizenhétezer gyermeknél több hal éhen.

5. Nem vagy elég nőies/férfias! Az ideálokat a média közvetíti. A modellt a médiamegjelenés előtt órákon keresztül sminkelik, több tucat felvételből választanak egy-két fotót, amit ráadásul digitális képjavító módszerekkel tovább manipulálnak. Lehetetlen az ideálképhez felnőni. Az egyénnek még pillanatokra sem adatik meg, hogy úgy fessen, mint a mintául szolgáló modell. A nők kilencvennyolc százaléka nem tartja magát elég szépnek.

Patogén médiaüzenetek

■ Az üzenetek egyes kategóriái kongruensek, logikailag jól megférnek egymással, míg vannak olyanok, melyek kettős kötést alkotnak. A kettős kötés (double-bind) olyan többrétegű felszólítás, mely előír egy cselekedetet, egyszersmind meg is tiltja azt. Nem létezik rá megfelelő reakció, mivel akármilyen a cselekedet, az sérti az üzenet valamelyik rétegét.

Valójában az evésre vonatkozó médiaüzenetek többrétegűek és többszörösen ellentmondásosak, ezért helyesebb lenne többszörös kötésről (multiple-bind) beszélni, mely jelenség több szinten zavarja össze az evés szabályozását.[17]

1. ábra. Az evésre vonatkozó többszörösen ellentmondó üzenetek (multiple-bind) a médiában

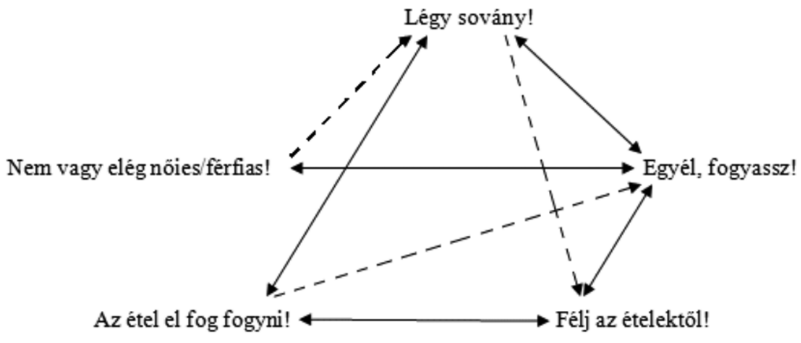

Az egymással kongruens üzeneteket szaggatott vonalak jelzik, míg dupla végű nyilak jelölik azokat a felszólításokat, melyek kölcsönösen kizárják egymást.

Az evészavar ma már nem pusztán egészségügyi probléma, hanem társadalmi állapot, melyet az egészségügy önmagában képtelen kezelni. Társadalmi, politikai, gazdasági és médiabeavatkozások szükségesek.

A probléma kezelésére egy olyan rendszer bevezetését javasoljuk, amely az ételek csomagolásán található vonalkód mobiltelefonos dekódolásával információt juttat el a fogyasztónak az étel különféle összetevőiről, esetleg eredetéről vagy egyéb tulajdonságairól. A készülék a beérkezett adatokat összesíti, és az egyéni testtömegindex, illetve a táplálkozás egyéni jellegzetességei (vallás, egyéb preferencia [pl. vegetarianizmus], betegség [pl. diabétesz vagy ételallergia], egyéb diétás előírások) alapján javaslatot tesz az ideális étkezésre (milyen kódjelű ételt kellene fogyasztani/kerülni). A készülék az elfogyasztott étel mennyisége és minősége alapján előre jelezné, hogy a személy aktuális étkezési szokásai mellett milyen testtömegindexre, illetve betegségekre számíthat bizonyos időciklusokon belül.[18]

■ JEGYZETEK

1. Woody Allen.
2. Végh Antal: Vándorbot. Északi utakon – nyugati utakon. Gondolat, Bp., 1984.
3. Forgács Attila: Társadalmi eszmény és elhízás. „I can get no satisfaction". Lege Artis Medicinae 2008. 18(8–9). 632–636.
4. Alexandra W. Logue: The Psychology of Eating and Drinking. W. H. Freeman & Co., New York, 1985; Elizabeth D. Capaldi (ed.): Why we eat what we eat. The psychology of eating. American Psychological Association, Washington DC 1996; John L. Smith: The psychology of food and eating. A fresh approach to theory and method. Palgrave, New York, 2002; Jane Ogden: The Psychology of Eating. Blackwell Publishing, Oxford. 2003; Forgács Attila: Az evés lélektana. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004; Bryan Wansink: Mindless eating: Why we eat more than we think. Bantam Books, New York 2006.
5. Forgács Attila: Az íz- és ételpreferenciák pszichoszociális háttere. In: Túry F. és Pászthy B. (szerk.): Evészavarok és testképzavarok. ProDie Kiadó, Bp., 2008. 353–365.
6. Forgács Attila: Az evészavarok társadalomlélektani háttere. Háziorvos Továbbképző Szemle, 2008. 13. 7-11. letölthető: http://test.lam.hu/upload/pdf/tarsadalmi_eszmeny_es_elhizas-1635.pdf
7. Alexandra W. Logue: i. m.
8. Forgács Attila: Az evés lélektana...
9. Forgács Attila: Az íz- és ételpreferenciák...
10. Forgács Attila: Az evés lélektana...
11. Forgács Attila: Az evészavarok társadalomlélektani háttere...
12. Forgács Attila: Az evés lélektana...: i. m.; Forgács Attila: Az étel, az evés és a testméretek pszichoarchaikus jelentésrétegei. Pszichoszomatikus füzetek 25. A Magyarországi Bálint Mihály Pszichoszomatikus Társaság és a Magyar Pszichofiziológiai és Egészséglélektani Társaság közleményei, Bp., 1991; Forgács Attila: Táplálkozás és szexualitás. Korunk 1992. 2. 22–26.
13. Kocsis Enikő – Forgács Attila – Márton Sándor: A szoptatással és a gyermekgondozással kapcsolatos előzetes ismeretek szerepe a csecsemő táplálási módjának megválasztásában. Orvosi Hetilap 2001. 51. 2845–2849.
14. Forgács Attila – Forgács Dalma – Németh Marietta: Potenciális evészavar kreátor. Az evészavarok kontingencia elmélete. Testtől lélekig. Magyar Relaxációs és Szimbólumterápiás Egyesület lapja 2010. 1. 2010. 45–71.
15. Forgács Attila: Médiatünetek és evészavarok. Magyar Tudomány 2010. 11. 1300–1305. letölthető: http://www.matud.iif.hu/2010/11/03.htm részletesebben: http://mindengyerek.hu/forgacs-attila-mediatunetek-es-eveszavarok/
16. Forgács Attila: Az evés lélektana...
17. Forgács Attila: Médiatünetek és evészavarok...
18. Forgács Attila – Forgács Dalma: Dietetikus a mobiltelefonban. Új Diéta 2011. (Megjelenés folyamatban).

AURORA LIICEANU

CĂTĂLINA ÁTVÁLTOZÁSA

Je suis heureux
Elle m'a dit hier
Qu'elle m'aimait
Elle n'a pas ajouté
Que c'était pour toujours.

FRANCIA DAL

■ A kilencvenes évek végén valamikor egy ismerősöm felhívott, és arra kért, találkozzam egy fiatal lánnyal. A történet kontextusára már nem emlékszem. A lényeg az, hogy Cătălinával találkoztam. Magas, nagyon tetszetős, kissé kihívóan öltöző lány volt, aki tűzpiros autóval érkezett. Azt mondta, hogy az autót a szeretőjétől kapta – nála lakott –, és a férfi biztos akart lenni abban, hogy a lány hozzám jön – nagyon közel laktunk egymáshoz –, de azt is, hogy mikor érkezik, és mikor távozik. Olyan férfi volt tehát, aki ellenőrizte a vele élő nő minden mozdulatát. Megértettem, hogy a mozgástere kicsi, mert a férfi volt az „úr". A kettejük közötti erőviszonyok ekkorra már kialakultak. Több szempontot, főként az anyagiakat figyelembe véve, a férfi volt hatalmi pozícióban. A pedikűrözésre, a kozmetikai kezelésekre vagy bármilyen egyéb szolgáltatásra, melyet Cătălina igényelhetett, közös lakásukban került sor. Minden ház körüli teendő elvégzéséről és megoldásáról külön személyzet felelt. Két találkozás után a barátja találkozni akart velem, én pedig egy nagyon kellemes helyet, a Francia Intézet bisztróját javasoltam. Csak annyit sikerült kikövetkeztetnem, hogy a férfi vállalkozó, nagyon elfoglalt, és az életét nagyrészt titok övezi. Nyár volt. Az első találkozásokkor a lány nem tűnt különösebben szimpatikusnak. A haja vörös volt, majdnem répaszínű; átlátszó, virágos

...visszaadtad az életét, hiszen bíztál benne.

blúzokat, túl szűk és túl rövid szoknyákat és óriási sarkú cipőket hordott. Ami a színeket illeti, minden bizonnyal a pirosat szerette feketével kombinálva. Minthogy magas volt, a magas sarok túl magassá tette. Úgy tűnt, mindenáron jó benyomást akar kelteni, s azt szeretné, hivalkodó nőiségét értékeljék.

A francia bisztróban, bár nyár volt, a férfi vastag szvettert viselt. Csodálkoztam, hiszen meleg volt; amint azonban felállt a székről, furcsa dudort vettem észre a szvetter zsebénél. Bár akkor még sokkal naivabb voltam, mint ma, azt gondoltam magamban, hogy ott csak revolver lehet. Bizarr, hirtelen jött felismerés volt, néha megtörténik az ilyen.

Együtt jártak éttermekbe, ahol a férfi más üzletemberekkel találkozott, akiket szintén barátnőik kísértek. A férfiak egymás között beszélgettek, a nők próbáltak eltársalogni egymással, a férfiak nem figyeltek rájuk. Ők, a lányok, a kontextus elemei voltak. El kell mesélnem azt is, hogyan találkozott egymással Cătălina és a szeretője.

Cătălina vidékről érkezett, hogy felvételizzen az egyetemre. Egy kávézóban ült, és kávét ivott. Későbbi partnere férfitársaságban ült egy másik asztalnál, s bár aktívan részt vett a többiek beszélgetésében, jelentőségteljes pillantásokat vetett Cătălinára. És melyik nő nem érti, hogy egy férfi ismétlődő, többé vagy kevésbé tolakodó pillantásai azt jelentik, méltó a figyelmére, megfelel férfiúi elvárásainak? S bár a pillantások felkavarták, a lány nem reagált, úgy tett, mintha nem értené, hogy érti a tekintetben rejlő üzenetet. Egy adott ponton a férfi felállt, és a lány asztalához lépett. Azt mondta: „Szeretném megismerni, de nem tudom a számát. Ezért itt hagyom a telefonom, ezt a számot ismerem, így el fogom érni önt." Ezzel gyorsan kilépett a kávézó ajtaján. 1994–1995-ben lehetett, a mobiltelefon nem volt még nagyon elterjedt. Cătălina vidékről érkezett, a főváros elkápráztatta, egyenesen lenyűgözte. Az asztalán hagyott mobiltelefon pedig még inkább. Estefelé szólt a telefon. A férfi volt. Váltottak néhány szót, találkát beszéltek meg, találkoztak, és nem sokkal később a lány a férfihoz költözött. A férfinak nagy, elegáns, kényelmes villája volt térfigyelő kamerákkal, autókkal az udvarban. Minden nyugodt volt, mozdulatlan, mint valami erődítményben. Úgy tűnt, rengeteg pénze van, s mindent megtett annak érdekében, hogy ez látható is legyen, ha kilépett a világba. A nyereség exhibicionizmusa, a férfi korlátoltsága Cătălina státusának kezelésében, a lány iránti nagylelkűsége mind arra utaltak, hogy biztos a dolgában, megengedheti magának, hogy kényelmes, a napi gondoktól mentes életet ajánljon fel neki; de mindössze ennyit.

Viszlát, egyetem! Így kezdődött el ez a viszony, teljesen érthető módon: a viszonylag naiv, vidéki lány nagy házban élt, teljes kényelemben; néha vendéglőkbe jártak, ahol a férfi barátait egy bizonyos kategóriába tartozó nők kísérték. A lányt elkényeztették, ruhákat kapott, ékszereket, autót is, semmilyen gondja nem volt. Kifelé úgy tűnt, olyan lány, akit a barátja saját kedvére tart el. Ő pedig úgy viselkedett, mint aki értékeli mindezt, szerencsésnek tartja magát ezért az életstílusért, nem zavarja a státusa, és nem frusztrált. Elbűvölte az, ami történt vele. Sok pénzt látott maga körül, de egyáltalán nem érdekelte, hogyan lehet hozzájutni. Én teljesen másról akartam meggyőzni, de nem voltam tolakodó.

Visszatérek kezdeti kérdésemhez: miért jött Cătălina hozzám? Azért jött, mert belső harc áldozata volt – s ahogy olyan pontosan mondják, az a legrosszabb, amikor magaddal harcolsz, mert mindkét táborban benne vagy –; Cătălina elvesztette belső békéjét, érezte, hogy más segítségére lenne szüksége, és implicit módon, hogy a saját magával való viszonya nem működik úgy, ahogy remélte, vagy ahogyan a múltban működött. Az ezzel a férfival való viszonya kezdetén érzett varázs hamar elmúlt. A kényelem, amint már mondtam, megvolt, hiányzott viszont az elégtétel – úgy is hívhatnánk, a pszichikai kényelem –, az az elégtétel, amit an-

nak a belső hangnak a hatására érzel, amely azt mondja: „Jól teszed, amit teszel, minden rendben van.”

Hamar rájött, hogy lehet sok pénzhez jutni. Nem tetszett neki, mégpedig azért nem, mert az énje egy másik része nyugtalan volt, félt, pánikolt. Az az én, mellyel megszokott együtt létezni. Az a Cătălina, aki olyan értékek szerint nőtt fel, melyek a legtöbb emberben még megvannak, s gyermekeiknek is továbbadják annak ellenére, hogy tudják, egyszer majd kilépnek a világba, a világ pedig olyan, amilyen. Ugyanakkor elméjében álnokul egy másik meggyőződés vert tanyát. Itt kell maradnom a pénz világában, ebben a csillogó, fénylő, pompázó, gazdag világban, a talmi kincsek világában, melynek megvan a maga vonzereje, könnyedsége.

Cătălina e tudathasadása volt a fő nehézség, mellyel nekem, a kívülállónak szembe kellett néznem, mert az egyik Cătălina annyira könnyen, alig észrevehetően, de eltökélten csúszott át a szemem előtt a másik, nyugtalan Cătălinába. A varázslat és a nyugtalanság, az elutasítás közötti ingázás néha úgy tűnt fel nekem, mintha két egymással küzdő erő húzná két ellentétes irányba anélkül, hogy előre lehetett volna jelezni, melyik lesz a nyertes.

Pszichológusként azt mondtam magamnak: miért nincs meg benne az az erő, józanság, akarat vagy éppen cinizmus, hogy válasszon végre a két Cătălina között, s ne nézzen hátra a másik vonzalmának engedve. Miért nem tudom rögzíteni, miért fordul mindig vissza, mint a vizuális paradoxonok képei, melyeket ambivalens képeknek is neveznek, s úgy határoznak meg mint két vagy több értelmezésmóddal rendelkező alakzatot? Nicholas Falletta *Le livre des paradoxes* című könyvében teljes fejezet szól ezekről a kétértelmű alakzatokról, melyeket lehet indiánnak vagy eszkimónak, két emberi profilnak, virágvázának is látni.

Világos volt, hogy a két Cătălina közül egyiknek meg kell halnia, vagy el kell erőtelenednie, bizonyos volt, hogy az ikrek közül – ha egyáltalán ikreknek nevezhetjük őket – egyiknek élni kell hagynia a másikat. De melyiknek? Melyik hozta volna meg a lelki békét?

Egy eléggé recens levelében Cătălina azt írja nekem, hogy kétszeri találkozás után azt mondtam neki, „nem vagy teljesen nyílt velem”, ő pedig visszaemlékszik, hogy abban az időben cenzúrázta önmagát, nem tette ki az asztalra mindkét Cătălina összes adatát – az érzéseket, a gondolatokat, az értelmezéseket –: azét, aki a világiak nagyszerűségében, a mértéktelen, de kompromisszumokkal teli életben gyönyörködött, és azét, aki éppen ezzel a nagyszerűséggel volt elégedetlen; én meg azt mondtam neki: „Választanod kell, s bármelyiket is választanád, jól kell megtenned!” Ő pedig nem tudott választani, hiszen minden választás korlátozza a lehetőségeket, s ahogy az egyik változatot elgondolta, a másik vált vonzóvá számára. Ez volt az önmagával való elégedetlenség oka.

Ez volt Cătălina mély, cenzúrázott „titka”, mely nem volt teljesen tudatos, amikor hozzám érkezett, s amely idővel teljes összetettségében feltárult előtte, s amelyet most is ismer, mert ilyen ő, s mert rögzülését, végső választását folyamatosan veszélyezteti a másik Cătălina a korábbinál kevésbé erős, de halk létezése. Valamennyire bezárva, megszelídítve, de még mindig életben. Hiszen az, amit az egyik barátom mondott, amikor azt kérdeztem tőle, hogy érzi magát: „saját ellentmondásaimmal működöm együtt”, Cătălinának ma is napi tapasztalat. Másfelől viszont önmagával baráti viszonyban él.

Térjek vissza azonban elválásunkra, az éppen lezáruló nyárra. Buşteni-ben voltam éppen, s az újságban olvastam, hogy Cătălina szeretőjét a villája előtt meggyilkolták. Mindezt a gyilkosság helyszínéből vezettem le. Cătălinára gondoltam és magamra, arra, hogy egyszer vele voltam bisztróban. Nem magam miatt féltem, hanem

a lány helyzete nyugtalanított. Visszatértem Bukarestbe, eltelt egy kis idő, s egyszer csak felhívott.

Minden haláleset után megjelennek az örökösök. Ebben a helyzetben két örökös jelent meg. Az egyik kiskorú, az anyai gyámság alatt, a másik nagykorú, az anya kíséretében. A temetés másnapján Cătălina nehezen tudott megfelelni a halál „adminisztrációjának", az érintetteknek.

Azzal ment el, ami az övé volt, két kutyával, egy bőrönddel, a túléléshez szükséges minimummal. Olyan helyzet volt, melyben úgy működsz, hogy nem gondolsz arra, mindez veled történik, mintha más életét élnéd, mintha egy irreális, az elme színpadán zajló előadáson lennél, melyben gyors, határozott, más által diktált gesztusokat hajtsz végre. Talált egy lakást, vásárolt egy autót, és nem tudta, mihez kezdjen magával. Kilépett abból a világból, amelyben élt, s fogalma sem volt, mit kezdjen ezután az életével. Sebezhető volt és zavart, én meg úgy éreztem, itt a támadás ideje. Azt mondtam neki, keressen állást, ő viszont pesszimistának mutatkozott, nem volt hozzászokva, hogy felkeljen reggel, s legyen valami tennivalója, valami, amit el kell végeznie, nem érezte még az élet értékeit. Egy ujját sem mozdította a jólét érdekében. Állást találtam neki egy nagyon híres női lapnál. Cătălina ezzel elindult, ambíciós kezdett lenni, hinni kezdte, hogy lehet belőle a saját lábán álló valaki, minden reggel elment a laphoz, estig maradt, dolgozni tanult, figyelni tanult másokra, egyszóval megtanulta feltalálni magát. Nem keresett sokat, megtalálta viszont az önállóság, a sorsával szembeni felelősség gondolatát s annak biztonságát, hogy a létező világban mozog. Jól feltalálta magát, drága kurzusokra fizetett be, elkezdett tanulni, gyorsabban és intenzívebben, mint amikor mindezt lassú ritmusban teszed. Annyira elfoglalt lett, hogy már nem gondolt a könnyű előnyökre, a férfiak által kívánt és megfizetett nő előnyeire. Jól nézett ki, de fáradt volt. Már nem volt az az agresszív vörös. Diszkrét szőke lett belőle, homokszínű hajjal, egyáltalán nem vulgáris frizurával, már nem járt olyan magas sarkú cipőben, mely kényelmetlensége miatt torz járásra kényszerít, diszkrét és elegáns ruhákat viselt, szürkét és feketét, s szinte elérhetetlennek tűnt belső világába leereszkedve. Dolgozott valameddig, majd más országba ment, nem nagyon messze, Európába tehát, és okos házasságot kötött, melyben az önállóság kérdését racionálisan tárgyalták meg. Dolgozik, feltalálja magát, gondot visel a szüleire. Néha fel szokott hívni külföldről, s minden alkalommal, amikor az országban van, hogy meglátogassa szüleit. A Hiltonban szoktunk találkozni, megiszunk egy forró csokit vagy egy kávét. Én türelmetlen kíváncsisággal nézem, mint aki még mindig fél attól, hogy elvesztheti azt, ami jó, azt az ént, melyet akkor megsejtettem. De nem, Cătălina már más személy, mint az, akit évekkel ezelőtt megismertem. Amikor az asztalnál meglátom, amint rám vár, fiatal, diszkrét, elegáns ifjú nőt látok, aki tudja, hogyan kell ülni, rendelni, beszélni, s még azt is, hogyan mutathatja ki a ragaszkodását. Van valami benne Hitchcock hősnőiből. Ha gyorsan kell gondolkodnom rajta, néha még azt sem tudom, miért jött hozzám. És már nem is számít. Ennek a gondolatnak nem kellene üldöznie engem. Létezik. Ő az én Cătălinám, akit én szerettem volna magamnak. Rá gondoltam, amikor egy angol parlamenti képviselő mondatát olvastam: „Ahol változtatni nem szükséges, ott szükséges nem változtatni." Akkor, amikor találkoztunk, változtatni kellett nála. De mit kellett változtatni?

És ismét visszatérek a kérdéshez: miért jött hozzám Cătălina? Miért nem viselte el egyedül azt a szörnyű nyugtalanságot? Éppen amiatt jött, mert egy idegen embernek bizalmat előlegezhetett. Azt érezte, hogy nem úgy szeretik, ahogy szerette volna, hogy nincs meg benne a más által kívánt jó biztonsága, az a maga iránti kíváncsiság, melyet minden ember érez, amikor úgy szeretik, ahogy érzi, hogy szeretve kell lennie.

Amikor az akkori állapotára visszagondolt – abban az említett recens levélben –, megtalálta a megfelelő kifejezést: „Elvesztettem önmagam, amikor megismertük egymást”, abban a hitben, hogy az, ami megmentette, a segélykérés ösztöne volt.

Sok év távlatából visszanézve Cătălina azt hiszi, hogy a legszörnyűbb dolog a világon, ami egy fiatallal megtörténhet, az az, hogy „elveszíti önmagát”, hogy eltéved. Szerinte a felnőtt már nem veszíti el olyan könnyen önmagát. Éppen amiatt lehet felszerelkezve, mert „megélt”, egocentrikus személy, akinek erős az önkonzerváló ösztöne, megvan a kialakult, jó vagy rossz, de létező tapasztalat- és reakciórepertoárja, személyiségének kisebb az önhibáztatási és nagyobb az önelfogadási hányadosa. Vagyis hosszabb és gazdagabb a személyes élettörténete.

És hogyne volnál boldog, amikor valaki azt mondja neked, hogy „visszaadtad az életét, hiszen bíztál benne”. Természetesen Cătălina szavaiból, ahogyan a páciens és a terapeuta közötti hatékony viszonyt a fulladástól való megmentéssel hasonlítja össze, éppen a szakmai gesztusok és tettek lehetséges repertóriuma bontakozik ki. Íme, mit tehetnek Cătălina szerint a terapeuták: „Egyesek bevethetik magukat a tengerbe, mások nem tudják kihúzni a fulladásveszélyben levőket a partra, mások nem látják, hogy fulladoznak, mások nem tudnak úszni, mások meg nem akarnak kockáztatni...” Ezek a terapeuták.

Cătălina jogosan hiszi azt, hogy a forradalmat, 1989-et, „azokat a tiltott és elhallgatott gyönyörűségeket, melyeket nem lehetett egyből és erőfeszítések nélkül megnyerni”, elvesztették. És igaza van, jövünk rá, amint annyi év után végignézünk a pénz, a csillogás, a túlzás e fékezhetetlen fertőzésén s a túlméretezett – táskák, mellek, villák, autók, üresség, érzelmek – pompa, a hivalkodás, a fitogtatás, a mesterkéltség óriási vonzerején. A díszleten.

Cătălina ragaszkodása, az a tény, hogy néha váratlanul felhív, de mindig a húsvéti, karácsonyi és újévi jókívánságokkal, örömmel tölt el. Boldogsággal. Néha egy embert, egy ember életét megváltoztatni annyi olvasmány és gondolat igazolását jelenti, melyek csak könyvízű, tudományos hiábavalóságok gyűjteményét alkották volna, s melyek csak világtól elszakadt személyes, képzeletbeli tapasztalatokhoz látszottak vezetni.

K. A. fordítása

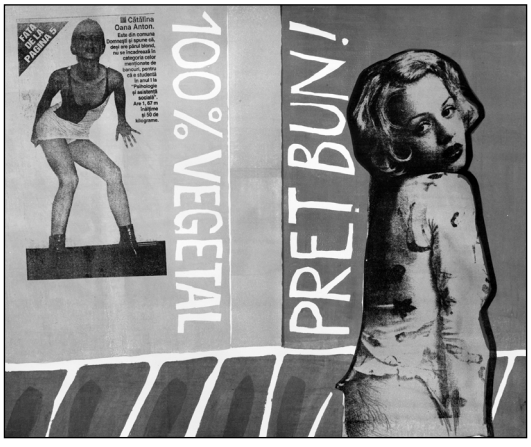

LÁNG ORSOLYA

Személyiségteszt

1. Tesz meggondolatlan megjegyzéseket vagy vádló kijelentéseket, amelyeket később megbán? *Nem*
2. Amikor mások zavarba jönnek, ön egészen higgadt marad? *Igen*
3. Lapozgat puszta szórakozásból vasúti menetrendeket, telefonkönyveket vagy szótárakat? *Nem*
4. Megrándulnak néha az izmai minden logikus ok nélkül? *Igen*
5. Mások kiszámíthatatlannak tartják a cselekedeteit? *Talán*
6. Szeretne inkább olyan pozícióban lenni, ahol nem terheli a döntéshozatal felelőssége? *Nem*
7. Ön szerint több pénzt kellene költeni társadalombiztosításra? *Talán*
8. A többi ember nagyon érdekli önt? *Nem*
9. Inkább monoton a hangja, mint változó magasságú? *Igen*
10. Szokta ok nélkül hibásnak érezni magát? *Nem*
11. Gyakran cselekszik úgy, hogy nem számol a lehetséges veszélyekkel? *Nem*
12. Még mindig aggasztják múltbeli kudarcai? *Igen*
13. Inkább szűk, közeli barátokból álló baráti köre van, mint széles baráti és ismerősi köre? *Igen*
14. Úgy érzi, hogy az élete küzdelem a túlélésért? *Nem*
15. Gyakran énekel vagy fütyörészik puszta szórakozásból? *Nem*
16. Próbál másokat megnevettetni és mosolyra deríteni? *Nem*
17. Néha ünneprontónak tartják? *Talán*
18. Ritkán boldog, anélkül hogy különösebb oka lenne rá? *Igen*
19. Gyakran érzi úgy, hogy az emberek a háta mögött önre néznek, vagy önről beszélnek? *Igen*
20. Érez konkrét gyűlöletet vagy félelmet valakivel vagy valamivel szemben? *Nem*
21. Úgy érzi, könnyű pártatlannak lenni? *Nem*
22. Családja többi tagjával szemben szigorúan rögzített, udvarias viselkedésmódot követ? *Igen*
23. Gyakran „ül és gondolkodik” a halálról, betegségekről, a fájdalomról és a szenvedésről? *Nem*
24. Előfordul, hogy egyetlen gondolat napokig nem hagyja nyugodni? *Igen*
25. Jó alvó? *Nem*
26. Ritkán gyanakvó mások tetteivel szemben? *Nem*
27. Elgondolkodik néha azon, hogy akad-e egyáltalán valaki, aki tényleg törődik önnel? *Igen*
28. Zavarba jön egy szívből jövő üdvözléstől, például egy csóktól, öleléstől vagy hátba veregetéstől, ha az nyilvánosság előtt történik? *Igen*
29. Elvégezné egy állat megöléséhez szükséges lépéseket, hogy megszabadítsa a szenvedéstől? *Talán*
30. Kerítette már hatalmába szégyenérzet önhibáján kívül megtörtént eset miatt? *Igen*

Ön sikeresen kitöltötte a tesztet!

Az eredmény megismeréséhez, kérjük, adja meg a nevét és elérhetőségét.

Josef K., Prága

Ön látszólag kiegyensúlyozott ember, ám a felszín alatt a szorongás tünetei lappanganak. Hozza felszínre és dolgozza fel ezeket! A paranoia kortünet, s ez nem is csoda, hiszen mindenhol biztonsági kamerák vesznek minket körül. A paranoiás esetek száma a városokban kétszer magasabb, mint vidéken: a társadalmi elszigetelődés nagyban hozzájárul a paranoiás gondolatok kialakulásához. A pánikbetegség a szorongással járó pszichés zavarok közé tartozik, rokon betegségei a fóbiák, az általános (*generalizált*) szorongás, a kényszerbetegségek és a nagy megrázkódtatások után fellépő ún. *poszttraumatikus stressz szindróma*. Bár sokszor érzi úgy, hogy ok nélkül keveredik bajba, gondolja végig, hogy nem nyomja-e valami a lelkét. Figyelje, hogy milyen gyakran és milyen környezetben alakulnak ki a tünetei, illetve milyen jellegűek ezek. Nincs-e más betegség a tünetek hátterében, pl. a nagy, nyílt terektől, bevásárlóközpontoktól való irtózás (agórafóbia), az idegen vagy túl nagy társaságtól való félelem (szociális fóbia). Vigyázzon, hogy ne lovalja bele magát olyan állapotba, amelyben magától a félelemtől kezdhet el félni. Próbálja meg megérteni és feldolgozni az önt érő hatásokat. Többféle relaxációs technika áll rendelkezésre a pánikrohamok kialakulásának megelőzéséhez. Ilyen például a meditáció, izomrelaxáció, légzésgyakorlatok és irányított képzeletkezelés (vizualizáció). És a legfontosabb: döntései meghozatalakor legyen kipihent!

Családbarát

■ *Vidéken lakunk nyugdíjas férjemmel és felnőtt leányunkkal. Nem mondhatom, hogy rosszul élünk, sőt, háládatlanságnak hatna ilyesfélét csupán érezni is, nemhogy efelől panaszkodni. Most mégis írok Önnek.*

Elszigetelt életet éltünk mi hárman, de ennek nem éreztük hátrányát soha. Nem hiányzott az ingerszegénnyé silányult környezet, az untig ismert alakok, a provincia, sekélyes hívságaival. Nem egy aszketikus hajlamra valló döntés, hanem az egyhangú mindennapok folyományaként választottuk a felsoroltaktól való elzárkózást. Csakhogy ez az általunk kreált légkör észrevétlenül vált egyre fullasztóbbá, amíg végül egyszerre tört elő, férjemből és belőlem, a csillapíthatatlan légszomj, amikor egy alkalommal kettesben maradtunk. Leányunk egy hétre távozott, és hiánya érthetetlen módon felszabadítóan hatott ránk. Lassanként, lépésről lépésre újra belekóstoltunk az élet elfeledett ízeibe. Ráébredtünk, hogy időközben megkeseredtünk, és – ó, fájdalom! – gyermekünk személye ebben nem gátolt, hanem nagyban hozzásegített. Erről akarok szólni, erről a szégyenletes érzésről, amely gyökeret vert bennünk, és közvetlenül leányunk hazatérte előtt felfakadt, mint egy gennyes kelés. Gyalázatos önámítás volt eddigi életünk. Szemünk fényének neveztük, miközben rá sem bírtunk nézni. Hosszú éveken át bevallatlanul viaskodtam magammal, hiszen én hoztam erre a világra, szerelmem egyetlen gyümölcseként. Azt hittük, jósága kárpótol csúnyaságáért. Becsületemre, hittük ezt. De valami megváltozott. Megöregedtünk, elveszítettük béketűrésünket. A legszörnyűbb érzés mégis az, hogy a leányunk hazajött, és minden maradt a régiben. Valójában nem is annyira csúnya. És talán még ennyire sem volna az, ha nem nyomorítjuk meg gondoskodásunkkal, ha nem zárjuk el a világtól. Kérem, segítsen tisztábban látni – érezhet-e undort gyermeke iránt egy szülő. És szerethet-e az, aki valójában mélységesen gyűlöl?

Válaszát szívszorongva várja:

Vajkay Ákosné Bozsó Antónia

Kedves anyuka!

A gyűlölet és a gyilkos szeretet közelebb állnak egymáshoz, mint a legtöbben gondolnánk. A szeretetet meg tudja mételyezni a hatalmaskodó aggodalom, a féltés, a gondoskodó szándék. Korábban kellett volna megírnia ezt a levelet, hiszen gyermeke már felnőtt, a megalapozott viszony már megváltoztathatatlan. De vannak lényeges dolgok, amelyeken változtatni lehet, sőt kell!

Aknázzák ki a vidéki élet nyújtotta lehetőségeket: a nyugalmat ne „ingerszegény környezet"-ként éljék meg, hanem az egymásra találás, a lelki béke közegeként. A mindennapos kommunikáció nagyon fontos, a beszélgetés az elfásulás ellenszere. Meglátja, hogy ha nyitni kezd gyermeke felé, egyenrangú félként tekinti (hiszen felnőtt ember!), nem fog többé fennakadni a külsőségeken. Észreveszi olyan tulajdonságait, amelyekről eddig tudomása sem volt, mert csak a szülő lencséjén át nézte mint alakítható, idomítható anyagot. Az életben való beválás döntő mértékben az érzelmi intelligenciától és ennek különböző változataitól, szociális készségektől és egyebektől függ. Az ön leánya, mint mondta, érző szívű lény, és nagy valószínűséggel érzelmi intelligenciával is rendelkezik. Ez csak a család által nyújtott érzelmi biztonságban fejlődhet ki, tehát nincs kétségem afelől, hogy ön és a férje jó szülők voltak, és ez nem sikerült volna szeretet nélkül. Figyeljenek arra, hogy a gyermekükkel való kapcsolat napról napra mélyüljön, és ne kelljen mindennap a saját lelkiismeretfurdalásukkal megbirkózniuk. Soha nem késő!

Kérdezz-felelek

szerelemről, szexről tiniknek

■ *Szenvedélyes, a szép iránt feltétlenül lelkesedő, művelt és érzékeny lelkületű ifjú vagyok. Boldog gyermekkorom volt, és hálás vagyok a Mindenhatónak bőkezű adományaiért. Felhőtlen boldogságomat én magam tettem tönkre azzal, hogy utánamentem egy olyan ábrándnak, amely sosem válhat valóra, egy olyan érzést hagyok magamban eluralkodni, amely sosem lelhet tisztán csengő visszhangra már: eljegyzett leányt szeretek! Sosem voltam boldogabb, mint mellette, s mióta megbizonyosodtam arról, hogy ő sem közömbös, jobban szeretem magamat. Csakhogy ő már hamarább elkötelezte magát egy férfihoz, akiről oly melegen, oly szeretettel beszél mindig! Féltékenységem talán kitetszik előtte, de érzéseim tisztaságát becsüli, részvéttel van sorsom iránt. Ha nincs velem, elviselhetetlenül szenvedek, nem tudok gátat szabni könnyeimnek. Olykor megpróbálom elfogadni a korlátokat, de a távollétet nem bírom sokáig. Viselkedésem az őrület határát súrolja, amikor rádöbbenek, hogy az Egyetlen sosem lehet az enyém. Tudom, ha ez így megy tovább, hármunk közül valakinek le kell mondania a boldogságról a két másik javára! De kinek kell itt lépnie? Gyors választ várok, W.*

Kedves W.!

Nehéz dolgod van, elismerem. Más barátnőjét szeretni nem könnyű. De bármily elkötelezett is, ha kölcsönös a vonzalom, előbb-utóbb lépni fog, nyit feléd. Bizonyára boldog kapcsolatra vágysz, nem egy erőltetett menetre, tehát ne siettesd a dolgokat! Mivel ő tud az érzelmeidről, semmi más dolgod nincs, mint kivárni a jelentkezését. Ha túl rámenősen viselkedsz, azzal inkább elijeszted. Nem írsz arról, hogy hogy álltok a szexszel. Lefeküdtetek már egymással? Lehet, hogy ott kell a kapcsolatotokat megerősíteni. A nők sokszor önkéntelenül is oda húznak, ahol a leginkább elkényeztetik őket. Ne féltékenykedj látványosan, mert az szánalmas tud lenni, le-

gyen benned (ki)tartás. Ha semmiképpen sem megy, próbáld másfelé irányítani az energiáidat, kitölteni a gondolataidat és a napjaidat egyéb érdekes dolgokkal, hogy ne évődj folyamatosan a történteken! Ne csüggedj, vannak még jó csajok, kedves lányok rajta kívül, csak nyitott szemmel kell járni! Ha nagyon nem tudod túltenni magad rajta, menj el egy szakképzett pszichológushoz, akivel talán célirányosabban tudnátok haladni a problémáid megoldásában. Sok sikert!

Hogyan dolgozzuk fel a gyászt?

■ *Tegnap halt meg anyám. Vagy talán tegnapelőtt, nem is tudom pontosan. Időérzékem eltompult, mint egy érzékszerv, amely telítődött. Teljesen közömbös vagyok a világ dolgai iránt, idegenként mozgok közöttük, de magam felől biztos vagyok. A kívülállók megállapítása szerint anyám temetése napján „érzéketlenséget tanúsítottam". Csak azt éreztem, hogy alapjában véve nem történt semmi változás. Nincs jogom ahhoz, hogy megsirassam anyámat. Egyedül volt, magára hagyottan halt meg egy menhelyen. A halál közelségében minden bizonnyal szabadnak érezte magát. Ennélfogva boldognak is. Talán én is az vagyok. Azt mondják, van kiút ebből az állapotból, én azonban nem állíthatom, hogy eltökélt szándékomban áll változtatni ezen. Nem lubickolok benne, de rosszul sem érzem magam. Kérem, ne segítsenek. Hagyjanak magamra.*

Ön, kedves „Idegen", úgy látszik, még mindig a halálhír okozta sokk fázisában van, egy érzelmi (esetleg fizikai) bénultságban. Legszívesebben nem is venné tudomásul a szeretett személy eltávozását. Ebben az állapotban érthetőek a szélsőséges megnyilvánulások, amelyek egyénenként más-más formában jelentkeznek. Míg egyesek képtelenek kitörő érzéseiken uralkodni, a hajukat tépik, vagy a mellüket verik, addig mások némán és mereven maguk elé néznek, vagy tovább folytatják a megkezdett tevékenységüket. Ez nem a közöny jele. Még az elhunyttal kapcsolatosan érzett harag is teljesen normális reakció! Önben már kezdetét vette a gyászmunka. Figyeljen magára, lelke rezdüléseire, kényeztesse magát! Miután visszakerül a normál kerékvágásba, meglátja, hogy lassanként újból felfedezi a világ szépségét, odafordul a környezethez és a társadalomhoz. Egy új szabadságot, egy új énjét fedezi fel (ami akár új párkapcsolatban is megnyilvánulhat). Az elvesztett személy hiánya beépül, és Ön paradox módon ezáltal gazdagodni fog. Ha kedve tartja, olvassa el Esterházy Péter *A szív segédigéi* c. könyvét. A regény beszédhelyzete azonos az Ön által megtapasztalt érzelmi válsághelyzettel – a traumafeldolgozásban sokat segíthet az írás felszabadító ereje (esetleg próbálja kiírni magából a gyászát, akár napló formájában is!).

Gyorsteszt a kapcsolatról

■ Ha az alábbi kérdésekre, lehetőleg a társukkal együtt, választ adnak, feltérképezhetik a kapcsolatuk állapotát. Valószínűleg kiderül, hogy hol kell javítani-változtatni, és mi az erősségük. Ha néhány területen nagy a baj, akkor ne parttalanul beszéljenek a konfliktusokról, hanem szabott időben! Szánjanak rá fél órát naponta!

1. Ki tudtak-e alakítani olyan életstílust, amelyet nem a felmenők vártak el önöktől, hanem ketten hoztak létre maguknak?

a: Igen
b: Nem

2. Örömteli-e a szex mindkettőjüknek? Tudnak-e beszélni az igényeikről, hiányaikról? Képesek-e megújulni?
a: Igen
b: Nem

3. Milyen gyakran fordul elő, hogy lustaságból, unalomból vagy fáradtság miatt kerülik az intimitást, a szexet, és arra gondolnak, hogy majd holnap, holnapután?
a: Soha
b: Állandóan

4. Van-e igényük közös tevékenységekre, programokra?
a: Igen
b: Nem

5. Előfordul-e, hogy magányosnak érzik magukat a családjuk körében?
a: Nem
b: Igen

6. Elfogadják-e, hogy a párjuknak önálló hobbija legyen?
a: Igen
b: Igen

7. Inkább közelségre vágyik, vagy mindennél fontosabb a személyes szabadsága?
a: 1.
b: 2.

8. Gyakran érezte magát féltékenynek a társa miatt?
a: Igen
b: Nem

9. Elégedett a saját testével?
a: Igen
b: Igen

10. Előfordult-e már, hogy azt gondolták magukban: nem bírom tovább?
a: Nem
b: Igen

tesztalanyok:
a Takaró Sanyi
b Kárász Nelli

SELYEM ZSUZSA

Habostorta

1. Mese

■ Volt egyszer, hol nem volt, ott, ahol évezredes fenyők lengenek a szélben, volt egyszer egy szegény ember és egy szegény asszony. Semmi másuk nem volt, csak egy kicsi házuk, kicsi földecskéjük, azt művelték, hogy megéljenek.

Telt-múlt az idő, és a szegény embernek és a szegény asszonynak gyönyörű szép fia született. Andrásnak hívták. Vigyáztak is rá, mint a szemük fényére, a legjobb falatokat ő kapta, mindig patyolattiszta, élére vasalt ruhákat viselt, s ha az apja a vásárba ment, fiának könyveket hozott ajándékba.

Nőtt-növögetett András, erős volt, okos, és senkitől sem félt. Tanítója azt mondta, nincsen már mit tanítson neki, ez a fiú mindent tud, küldjék fel hát városra, gimnáziumba. Így is tettek, és a falu onnan is csak jó híreket hallott a fiúról. Minden lány arról álmodozott, hogy egy szép napon hazajön András, és éppen az ő szemébe fog mélyen belenézni. Minden fiú arról álmodozott, hogy egy szép napon hazajön András, és együtt visznek véghez nagy és nemes dolgokat.

És így is lett: egy szép napon András hazajött, mélyen belenézett a legszebb lány szemébe, és hamarosan megtartották a lakodalmat. Született is egy kislányuk, a napra lehetett nézni, de reá nem.

És így is lett: egy szép napon András hazajött, és a fiúkkal nagy és nemes dolgokat tervezgettek.

Aztán András eltűnt, semmiféle hír nem jött róla, se jó, se rossz. A felesége sírdogált egy ideig, majd kislányával együtt a városba költözött.

Lassan-lassan mind elfelejtették.

Aztán egy napon katonai terepjáró érkezett a faluba, megállt Andrásék házacskája előtt, kiszállt belőle valaki, s azzal a terepjáró fordult is vissza, ment, ahonnan jött.

Azt beszélték, hogy András jött haza, ruhája aranyszínű, haja ezüstszínű, szíve bronz. De hiába kopogtattak be hozzájuk, anyja sírós hangon, apja kiabálva kergetett el mindenkit. Az apja inni kezdett, és hamarosan jött is a temetés. Az anyja éjjel-nappal gondozta egyetlen fiát, akinek ruhája aranyszínű, haja ezüstszínű, szíve pedig bronz.

2. Délszláv háborús napló

■ *1991. augusztus 20.* A lövészárokban aztán tényleg van ideje az embernek gondolkozni. Amióta eszemet tudom, azt is tudom, hogy más vagyok, mint a többiek. Most ez nagy erőfeszítésembe kerül. Ha feladom, iszom én is a kiutalt vodkát, óvatosan körbemegy a cigaretta, takarosan végigszívjuk ezt a háborút. Hacsak szét nem röpít egy akna. Kurva erős... de nem, bazmeg, legalább ha írok, használjak rendes szavakat. Amióta eljöttem otthonról, egy ötszáz szavas szókincsből gazdálkodom, mint a kib... nem, mint a megátalkodott, elvetemült, lelküket fityingért eladó, ledér, mohó, kapzsi politikusok, akik képtelenek tenni bármit is a népért, az országért. Ma viszonylag csendes nap volt. A csend az enyém. Mit keresek itt, többszáz kilométerre otthonomtól, az enyéimtől. Ott vagyok, ahol a harcosra szükség van. Ha véreimet bántják, velem gyűlik meg a bajuk. Vodkát, köszönöm, fiúk, most nem kérek. Ke-

mény hely ez: senkinek eszébe nem jut győzködni, hogy mégis, inni kell – itt, ha valaki félrehúzódik, és csak néz maga elé, vagy egy gyűrt füzetbe írogat valamit, békén hagyják. Ez a tiszta szeretet. Nők képtelenek rá. Ők a férfiban védelmet keresnek, ergo mindig érdek árnyékolja be érzéseiket. A harcosoknak nincs mit félteniük, ezért tökéletesen szabadok. Tudjuk, hogy bármikor meghalunk, és egymásról is tudjuk: szeretetünk szabad és erős, nem függ semmitől.

1991. augusztus 22. Tegnapelőtt azt írtam, szeretetünk semmitől sem függ. Így igaz. A haláltól sem. Tegnap három bajtársunkat elveszítettük. Mindhárman bátor, erős fiúk voltak, életüket adták hazájukért. Azért a hazájukért, amelyik gyáván lemondott róluk. Egyik sem volt több, mint húszéves. A hadállásainkat kénytelenek voltunk feladni a szerb túlerővel szemben. De mi is leszedtünk közülük néhányat. Most egy kifosztott SPAR-ban készülünk a következő bevetésre. Pálinkát iszunk húskonzervvel. Kenyér nincs. Két hete nem mosdottunk. Az egész falu egy romhalmaz. A Comandante folyton telefonál. Várjuk, hogy végre történjen valami.

1991. augusztus 22, este. Idegesítő a csend. Azelőtt meg a beszéd volt idegesítő, a Comandante ránk is üvöltött, hogy fogjuk már be, így nem lehet stratégiát kidolgozni. De mind azt érezzük, hogy a csendben viszont megőrülünk. Aludni senki nem tud, talán a sok szertől, pedig azt kéne. Ez az átkozott neoliberális háború viszont az időt is összezavarta: nincs éjszaka, nincs nappal, nem fáradok, csak folyamatosan hullafáradt vagyok, nem tudom, mit akar a Comandante, mert egy ilyen mocskos háborúban stratégia sincs. Legalábbis értelme nincs annak, hogy ezen töprengj, bármikor beesik egy akna, oszt jónapot. Egyik pillanatban még hülyéskedsz, unatkozol, várod, hogy történjen valami, a következőben meg darabokban. Esélyed sincs, bármekkora kalasnyikov lógjon is a nyakadban. Gyávák harcolnak így. Amikor a Comandante fölvette velem a kapcsolatot e-mailen, és beavatott terveibe, egészen más kép körvonalazódott: lőállások, kemény gépfegyverek, ravaszság és készenlét. Arról nem volt szó, hogy csak ülünk, mint a moziban, mégis minekünk kell lekaparni az agyvelőt a ruhánkról. Ráadásul nemrég még beszélgettünk vele. A pálinka kezd a fejembe szállni. A Comandante csak ül, és bámulja a mobilját. Nem kell ránéznem, hogy tudjam, éppen mit csinál, belülről érzem minden mozdulatát. Még nem is találkoztunk, de már kiélesedtek rá az érzékeim. Az egyetlen férfi, akivel nem versenyzem. Nem, nem alávetettség. Hanem tisztelet. Férfias tisztelet. Barátság. Ha találat érné, az életem kockáztatásával is visszamennék érte. Megtalálnám. Tudom, hogy ő is engem. Tudom, mennyire szereti az életet. Minden érdekli, bárhol a világban tud egy jó helyet, ahova érdemes beülni. A pincért Teheránban is, Kolozsváron is a nevén szólítja. Nagy ínyenc, a világ minden konyháját ismeri. Mondogatja is, hogy az élet habostorta. És nagyokat nyerít hozzá. Most csak ül, és nézi a telefonját. Egy álmodozó. Soha, senkiről nem feltételezné, hogy átveri őt. Igaz, hogy nem is nagyon lehet, valahogy mindent mindenkinél pár nappal korábban tud. Volt, hogy tartottam tőle. De ahogy tegnapelőtt megpillantottam arcát az aknarobbanás után, melegség áradt szét a bensőmben.

1991. augusztus 27. A civilizációban elsatnyult embernek már erkölcsi érzéke sincsen. Nem is tudom, hogy ugyanahhoz a fajhoz tartozik-e még, mint amihez az egyiptomi uralkodók, a görög harcosok, a templomos lovagok, a honfoglalók, a kurucok, a szabadságharcosok. Velük véget is ért történelmünk említésre méltó fejezete, utána szégyenletes megalkuvások követték egymást, a férfias becsület hagyománya titokban lappangott, csak pillanatokra bukkant fel, túl rövid időre, hogy érvényt szerezzen magának. A mai háborúban semmi szükség nagy egyéniségekre, személyes

bátorságra, elég, ha egy ványadt értelmiségi a párnázott foteljében kitalál valamit, majd egy másik testi-lelki rokkant megnyom egy gombot. Az egyetlen küldetésem, hogy a Comandante mellett legyek, és testemmel is megvédjem őt. Igaza volt, végül megszólalt a mobilja, és kiderült, hogy hol vehetjük át a következő szállítmányt. Mint akit kicseréltek, egyik pillanatról a másikra a letargiából átváltott tettrekészségre, fölpattant a terepjáróra, na, srácok, kinek van kedve egy kicsit megsétáltatni a kalasnyikovját?, ordította röhögve. Én voltam a leggyorsabb, felugrottam mellé, és már porzottunk el a kijelölt helyre, egy hajdani benzinkúthoz. Éppen elég távolról észleltük, hogy a csetnikek lezárták előttünk az utat, hogy néhány jól irányzott lövéssel megoldjam a helyzetet. A Comandante ragaszkodott hozzá, hogy minden fegyverüket és egyenruhájukból is azt, ami viszonylag ép volt, magunkkal vigyük, hiába mondtam, hogy inkább menjünk, a többiek várnak, ő legyintett, és megnyugtatott, hogy az életben nem lehet válogatni, azt kell megragadni, amit eléd vetett a sors, nem tudhatod, mikor lesz szükséged rá.

1991. augusztus 28. Csattogás, gépfegyverropogás, robbanás, efedrin, vodka, föld, törmelék, vér, belek. A Comandante is megsérült. Újra a SPAR-ban. Állandó fejfájás, hányinger. Leírhatatlan zajjal becsapódik mellém egy akna, combomat találja el, mintha lassított filmen látnám, húsdarabok repülnek ki belőlem, mint színes pillangók, el kéne tűnnöm innen.

1991. szeptember 5. Az igazi harcos nem

3. A pszichológus följegyzéseiből

■ N.A. 43 éves, 182 cm magas, 85 kg testsúlyú férfi. Mind testfelépítése, mind arcberendezése arányos, harmonikus. Tíz éve nem lépett ki szobájából. Anyja csak azután igényelte szakmai segítségemet, miután a gyógyteák, az interneten megrendelhető csodagyógyszerek és a távkuruzslók csődöt mondtak. Tíz év, hogy elnézd, amint szép és tökéletesen egészséges fizikumú fiad nap mint nap csak fekszik és a falat nézi, elképesztően hosszú idő. Az anya viszont mindeddig jobban félt a kisvárosi pletykáktól, mint attól, hogy mi lesz így a fiával. Meg az unokájával: N.A. családos ember, felesége és 12 éves lánya van, akikkel értelemszerűen az utóbbi tíz évben semmiféle kapcsolatot nem tartott fenn, bár törvényesen nincsenek elválva. Amikor elkezdtem a munkát, az első három látogatásomkor N.A. meg sem szólalt, én beszéltem, meg hallgattam vele, mikor mit láttam szükségesnek. A harmadik ülésen adta át a naplóját, melyet a délszláv háború idején vezetett. Mindössze hat bejegyzés, öt napon át. Az eddigi diagnózis – súlyos depresszió pszichotikus tünetekkel – ennek alapján pontosítható: krónikus poszttraumás stressz (PTDS). (A Washington DC-beli Walter Reed Army Medical Center adatai szerint az Afganisztánból és Irakból hazatért katonák 11–19%-a PTDS tünetekkel rendelkezik. A délszláv háború résztvevői és túlélői számára nem hoztak létre szakszerű kezelési központokat, átfogó adatokkal nem rendelkezünk.)

N.A. följegyzéseiből megállapítható, hogy a háborúban való részvételét erkölcsi komplexumának igényei váltották ki: önképében a nemzeti identitás játssza a főszerepet. A kelet-európai térségre jellemzően saját nemzeti identitását a 19. században megalkotott, idealisztikus, felsőbbrendűség-tudattal társuló nemzettudat jellemzi. Ismeri a történelmet, de ahhoz, hogy a felsőbbrendűség-tudat ne sérüljön, hárítja a kudarcos eseményeket, időszakokat. Nemzettudatához társul a nemi felsőbbrendűség-tudat, amely e rövid bejegyzésekben is miszogén kijelentésekben nyilvánul meg. (A nők megvetése újra az erkölcsi komplexumának érdekeit szolgálja, ezáltal ugyan-

is elkerülhető a nemi szerepek szerinti sztereotípiákban gondolkodás konfliktusa az időnként tudatossá is váló homoszexuális vonzalommal.)

A férfiasság és a nemzeti öntudat együtt a heroikus ideált képezik meg számára, amely súlyos, megoldhatatlan konfliktusba kerül a konkrét körülményekkel. A személyes hősiesség lehetetlenné válásának kudarcával szemben N.A. pszichéje egy intenzív személyes viszony kiépítésével védekezik. A naplóból megfigyelhető, ahogy a Comandanténak nevezett férfi iránti érzelmei egyre mélyebbekké válnak. N.A. írásmódja egy tanult, önreflexivitásra képes férfié, szókincse lehetővé teszi számára, hogy pontosan kifejezze gondolatait és érzéseit, ugyanakkor arra is alkalmas, hogy a pszichéje önvédelmét kellemetlenül érintő érzéseket úgy írja le, hogy azok ne kerüljenek konfliktusba erkölcsi komplexumával. Elsősorban a már említett férfiszerelem megnyilvánulásairól van szó, amelyet megalapoz azzal a megkülönböztetéssel, hogy „Nők képtelenek rá [az »igazi szeretetre«]. Ők a férfiban védelmet keresnek, ergo mindig érdek árnyékolja be érzéseiket." Megfigyelhető továbbá a „szerelem" szónak a szenzibilitás erősödésével fordítottan arányos elkerülése a diminutív szinonimák használata révén: míg az idézett, még csak lehetőségként fölmerülő férfiszerelem megfogalmazásakor a „szeretet" szót írja, később, ahogy a heroizmus konfliktusát a konkrét szerelem kezdi kiváltani, a szót olyan semlegesebb jelentésűekkel váltja fel, mint „tisztelet" és „barátság". A hárítás mechanizmusának része, ahogyan a vulgáris kifejezéseket kerüli: ennek a tudati oka az, hogy az írást önmagában is felsőbbrendű cselekedetnek tartja. A tudat alatti motívum viszont az, hogy a megemelt hangvétel elkerülhetővé teszi számára azt, hogy valós, de vállalhatatlannak gondolt érzéseiről, fantazmáiról beszámoljon önmagának.

Mivel a „Comandante" név felettesére utal, erkölcsi komplexuma további védekező mechanizmusának tünete a klasszikus férfiasság eszméivel konfliktusban álló versengésfeladás, amit csak igen kivételes esetben lehet az önbecsülés veszélyeztetése nélkül megtenni. A kivételességet a napló a férfi kirobbanó életszeretetével, világban való otthonosságával és fölmérhetetlen tudásával indokolja. Beszédes, hogy éppen egy olyan szókapcsolatot idéz tőle – „Az élet habostorta." –, amely egy közmondást fordít át az ellenkezőjébe. A psziché ezt is erkölcsi komplexumának védelmére használja föl: a konszenzus megtörésének humoros formájáról van szó, amely nem vezet föltétlenül kirekesztéshez (egy olyan személyiség számára, akinek a csoporttudat szinte teljes mértékben meghatározza éntudatát, a kirekesztés végzetes veszélyforrásnak tűnik).

Az eddigi három főbb belső konfliktus (heroizmus vs. a háború személytelensége, ölés vs. szerelem, szerelem vs. tradicionális nemi szerepfelfogás) végül egy negyedik konfliktusban összegződik, amivel szemben a páciens csak a világból kilépés depresszív pszichózisával képes védekezni Az összegzett konfliktus: a személyes viszony (a fölcserélhetetlenség érzése, a szerelem) mint megoldás az erkölcsi komplexum (a hősiesség ideálja) sérülésére vs. a háború személytelensége. N.A. azt tapasztalja, hogy a személy ott pusztán biológiai szerveinek bármikor széthulló összessége. Ráadásul szüksége is van arra, hogy ezt így lássa, különben a gyilkosság okozhatna – amennyiben esetleg a nemzeti felsőbbrendűség-tudat egy pillanatra kikapcsolna – konfliktust a pszichéjében.

N.A. egyetlen helyen ír a halálról konkrétan. A filmek nyelvét és asszociációs terét használja fel – a terápiának ez lesz a kiindulópontja. A jól ismert katonai szlenget a gyilkosság eufemisztikus elkerülésére („leszedtük") itt is megtaláljuk.

Mivel N.A. nem sérült meg a háborúban, a combját ért találat hallucináció, amely arra utal, hogy az elmúlt tíz évben további hallucinációk is fölléphettek, amelyeket esetleg erkölcsi komplexumából és féltett csoporttudatából fakadó erős gátoltsága miatt nem engedett manifesztálódni.

Az utolsó előtti bejegyzése minden valószínűség szerint egy csataleírás. Töredékes mivoltából arra következtetek, hogy feladta szándékát, hogy az írás révén minden körülmények között megőrizze esztétikai-etikai-etnikai sztenderdjeit.

Az utolsó bejegyzés valamiféle strukturáló szándékkal indul, de félbemarad.

Egész nap csak fekszik, nézi a plafont.

4. Szinopszisvázlat David Fincher modorában

■ Csövek, csatornák, kanyarok gyors változása, a színek az emberi agy szürkésrózsaszínének különféle árnyalatai. Zene: a Mayhem *Grand Declaration of War* albuma. A kamera egyet fordul (hatás: émelyítő), gyors távolodás a filmezett ponttól: egy férfi fekszik az ágyban, mellette széken egy másik férfi. A zene ahelyett, hogy elhalkulna, hogy értsük, mit mond az ülő férfi a mozdulatlanul fekvőnek, még hangosabb. A hangbeli robbanást látvány is követi: felülről látjuk a hadszíntérré alakult, romos kistelepülést. A kamera zuhanva közelít (émely) a legnagyobb, viszonylag ép állapotban lévő épületre, egy SPAR élelmiszerboltra, ablakai kitörve, polcok fölborulva, fegyveresek szedett-vedett öltözékben, fedezékből ki-kieresztenek egy-egy sorozatot, válaszul a legváratlanabb helyekről érkeznek lövések. A kamerával végigjárjuk az épületet, valakit keresünk, s amikor a korábban látott fekvő férfi arcát ismerjük fel, a kamera hosszan megáll. A férfi figyelmesen néz valamerre, egy idő után a kamera követi a tekintetét: egy másik férfi telefonál, parancsokat osztogat, nevet. A kamera visszafordul András arcára (mert hát róla van szó), András elragadtatást tükröző arcára. Hirtelen fülsiketítő zaj: akna csapódott be, ordítás, nyöszörgés, a Comandante üvöltve szervezi a segítségnyújtást, belek kifordulva, miközben a tekintet értelmesen néz és mondani szeretne valamit, arrébb test fej nélkül, az agy szétspriccelve a falon. András hányik, a Comandante nézi, majd megfogja a homlokát, s miután vége, két kemény pofont ken le neki, majd odanyújtja kulacsát. András iszik, az ádámcsutka mozgását közelről mutatjuk. Vágás: a település templomtornyát éri a találat: lassított felvételen omlik le. Az omlás-jelenetbe másodperc töredékéig bevágások: a Comandante fehér tablettákat oszt ki az embereknek, azok bedobják a szájukba, nyelnek (a harmadiktól kezdve már csak a mozgó ádámcsutkát mutatjuk). A templomtorony kis kupac a földön. A férfiak sorban kirohannak az épületből, gépfegyver a nyakukban. A jelenet fokozatosan átalakul WOW-videojátékká. Az egyik találatnál közelebbről látjuk a figurát, nézi a combját, amelyből színes lepkék szállnak fel – kíséri dübörgő black metál.

5. Etűd Tarr Béla modorában

■ Fekete vásznon szürke betűkkel: „mennyekben tomboló sportos isten” (Thomas Bernhard). Zene: Víg Mihály. Lassan világosodik a kép, egész pontosan feketéből egyre szürkébb lesz, szürke alapon szürke. Egy halom vehető ki, kupac vagy halom, nem tudni, a kézi kamera lassú léptekkel körbefilmezi. Girhes kutya keresgél a kupacban minden bizonnyal valami ennivalót, hiszen bármennyire is szürke minden, szürke alapon szürke, ha élni akarsz, enned kell, még egy ilyen girhes kutya is tud ennyit, ő tudja csak igazán, hisz napok óta nem evett, csak futott és futott, és sehol nem talált semmit, egyetlen élő lélek sem volt már, madarak nem daloltak, verebek nem csiripeltek, lepkéket sem vizionált már senki, csak a szél, csak a szél zúg most is, amikor kétségbeesetten próbál a kutya kikotorni valamit a romok alól, de semmi ehető, lassan elindul, tovább, a kamera utána, a szél zúg, sehol egy lélek, bal felé romok, jobb felé romok, a kutya közben felgyorsult, a kamera utánairamodik, egyre közelebb van, még közelebb, még közelebb: sötét.

GALÁNTAI LÁSZLÓ

„A RÉGI CSIBÉSZEK NEM ISMERNEK ENGEM MEG".

A késő kapitalizmus kulturális logikájáról Michel Houellebecq *Elemi részecskék* című regényének filmváltozata kapcsán

Our energy would simply prevail. We had all the momentum; we were riding the crest of a high and beautiful wave. So now, less than five years later, you can go up on a steep hill in Las Vegas and look west, and with the right kind of eyes you can almost see the high water mark – that place where the wave finally broke and rolled back.

TERRY GILLIAM ÉS TONY GRISONI: FEAR AND LOATHING IN LAS VEGAS

Bevezetés – számadás egy apróságról: készült egy sokadik, tömegfilmes ízű adaptáció

■ Avíttas hozzáállás firtatni egy adaptáción hűségét az *eredeti* műhöz. Az irodalom és a film önálló művészeti ágak, más-más kifejezési formákkal, lehetőségekkel, egyszóval egészen eltérő nyelvvel. Felesleges számon kérni a filmen a regényt, ahogy felesleges az örök elégedetlenek kegyét keresni, hiszen néhányan mindig tudni vélik, hogy *a regény jobb volt, mert az az igazi.* Gondolatmenetemet ezért nem is alapozom a hűségelvre, nem fordulok hozzá igazolásul.

A hűségnek azonban számos formája van. Legáltalánosabban azt a kérdést teszi fel a hűségelv, hogy egyáltalán ugyanarról a műről beszélünk-e, illetve van-e értelme ugyanazt a címet használni a két alkotás megjelölésére. Vannak esetek, amikor az adaptációs folyamat felszámolja egy regény sajátszerűsége-

it, gondolatiságát, mindazt, ami azt a regényt azzá teszi, ami, mindazt, ami megkülönbözteti a tömegtermelés többi darabjától. Ebben az esetben mégis releváns a nagyon tágan értett hűségelv kérdése. A Michel Houellebecq méltán díjazott *Elemi részecskék* című regényéből forgatott film ezeket a kérdéseket teszi fel. E film azért tanulságos, mert pregnáns példája a késő kapitalista kulturális ipar működésének, igaz, sok egyéb mellett ez csak egyetlen példa. Érdekessé az teszi, hogy kiváló, a kortárs világ értése szempontjából aktuális regényből készült, de azt egészen elferdítette, erőszakosan ráírva ezzel az eredeti szövegre. A regénytől való eltérés önmagában érdektelen szempont, ahogy érdektelen az is, hogy a regénybeli cselekmény adott elemei megtalálhatóak-e a filmben. Releváns azonban minden szempont, amely Roehler filmjét reflektálatlanul állítja szembe a regénnyel, és látszólag naivan építi fel a maga teljesen ellentétes világát.

Miért érdekes ez? Százával, ipari mennyiségben gyártják az *Elemi részecskék*hez hasonló filmeket, annál ritkábbak viszont az *Elemi részecskék*hez hasonló regények. Houellebecq könyve rendkívül sokrétű mű, a kortárs szellemi élet alapvető kérdéseit érinti. Egyrészt számvetés 1968-cal, az európai történelem utolsó nagy mozgalmával, annak törekvéseivel és bukásának lehetséges okaival – a 68-as nemzedék gyerekeinek szemszögéből. Másrészt a nagy antiutópisták, köztük elsősorban Huxley hagyományát folytató esszéregény, amely nemcsak 68 miatt, eszmetörténeti szempontból jelentős, de nyelvi megoldásait és narrációs technikáit tekintve is izgalmas mű. Elbeszélő prózájába szövi ugyanis a tudományos nyelvet, elérve ezzel az esszéregény műfaji lehetőségeinek határait; ugyanakkor éppen ezzel a száraznak gondolt tudományos nyelvvel képes ironikus hatást kiváltani, amikor is olyan szöveghelyeken kezd az elbeszélő értekezni például az emberi test bomlásáról, ahol az olvasói elvárások szerint szereplői érzelmeiről kellene írnia. Ezzel egyrészt megtöri a befogadói elvárásokat, másrészt olyan avantgárd törekvésekkel létesít kapcsolatot, mint Brecht és a formalisták elidegenítésfogalma. Ezzel csak a regény fontosságának vázlatos szempontjait említettük. A film elemzése során ezekre a kérdésekre, a hagyomány és a narráció kérdéseire visszatérünk.

Dolgozatomban amellett érvelek, hogy felesleges és félrevezető volt azonos címmel forgalmazni a filmet, mert a film és a regény ebben az esetben – két külön világ.

A stáblista maga nem is használja az *Adaption* szót, *Nach dem Roman von Michel Houellebecq,* írja diplomatikusan. Adaptációnak nevezi viszont a filmet a *Frankfurte Allgemeine Zeitung,*[1] ekként hivatkozik rá a *The New York Times*[2] és az *Arte*[3] online filmes adatbázisa is. Nem járt el másképp a magyar recepció sem. A *Filmtett* óvatosan adaptációs kísérletet említ,[4] a *Filmvilág* határozottan adaptációt mond,[5] de ez a legkevesebb az egész film félreolvasása mellett (pl. abszurd tragikomédiának nevezi), és adaptációként tárgyalják a *Filmkultúra*[6] kritikusai is.

Az elemzés során banális jelenetek, apró, jelentéktelennek látszó eltérések kerülnek majd elő, amelyek olykor fonákul hatnak saját világukból kiragadva, hasonlatosan a slágermagyarázatokhoz, amelyekben egynyári dalok szövegeit elemzi valaki elméleti apparátussal. De most ez nem cél. Ezekre az apró különbségekre ugyanis egészen más világok épülnek – ennek megmutatása e dolgozat célja.

Az effajta elemzéseket általában a túlértelmezés vádjával illetik, amelynek szokásos alapja, hogy részleteket ragad ki a filmből, és e részleteknek sokszor elsőre talán meglepően nagy jelentőséget tulajdonít. Ám egy művészeti alkotás minden eleme, bármiféle szerzői intenció ellenében is, azonnal a végtelen szemiózis terébe kerül, és alávettetik a jelölés elcsúszásaiban dinamikus folyamatának.

Az elemzés során a közlés minden csatornája egyformán releváns, legyen szó a jelenet terének megválasztásáról, a képek fényeléséről, a világításról vagy a nonverbális gesztusokról. Ezek annál fontosabbak, mivel jelentésük és jelentőségük elsőre nem tudatosul a befogadóban, csak érvényesül, az információközlés tehát rejtett és ennyiben ideologikus marad.

A filmből németül idézem majd azon szövegrészeket, ahol jelentősége van az eredeti szövegnek, másutt ezt nem tartom meg. A testvérek közül Michel a fontosabb szereplő, róla több szót ejtek. A regény vele kezdődik, és munkájának megvalósulásával zárul. Houellebecq könyve esszéregény, így a kutató kiemelt helyet kap benne mint a történet egyetlen ágense a passzív szereplők között. Mivel Roehler német környezetbe helyezte filmjét, így a regény és a film szereplőjének megkülönböztetése nevük írásmódjával is lehetséges – Michel és Michael.

Houellebecq és Roehler műve, Michel és Michael

■ *„Man muss die Welt nicht verstehen, man muss sich in ihr nur zurechtfinden."* – citálja mottóként a film Albert Einsteint, aki A tudós, A gondolkodó szerepét tölti be a modern európai kultúrában a közbeszéd szintjén. Tekintélye megkérdőjelezhetetlen. Messzire vezet, több egyszerű aforizmánál, hogy ez az idézet a nyitó inzertbe, kiemelt helyre került. A felvilágosodással kezdődő folyamatra utal, amelyet az egységes világkép széthullásaként, a tudományok specializálódásaként, a szakstúdiumok kialakulásaként szokás leírni. Nincs többé nagy rendszer, a világ működését átlátó és leíró teória, csak speciális eset, részlet és részleges megismerés. Erre utal a folytatás is. Michael Djerzinskit látjuk, amint felmondólevelét gépeli. Arról ír, hogy vissza kell térnie eredeti kutatási tárgyához, amit először a világ legbelső összetartójának (*was die Welt im Innersten zusammenhält*), majd eleminek (*Elementaren*) nevez. A gyanús műveletekkel foglalatoskodó alkimistától az irodalmáron, a nyelvészen át a legmodernebb részecskegyorsítóval dolgozó atomfizikusig minden tudós álma ez, az arany, a világképlet, a tökéletes nyelv, a tovább nem osztható részecske. *„Die Wahrheit ist wie Elementarteilchen. Die ist nicht weiterteiligbar."* A cseppben a tenger, az atomban az univerzum, az önmagába forduló kör, a tökéletes kristály – hosszan sorolhatnánk, régi mítosz. Houellebecq könyve nem vitatja el ezt az erőfeszítést Micheltől, ellentétben a filmmel. Michel alakjának egészen más a tétje a regényben: tudósként azt keresi, amit Rorty nyomán megváltó igazságnak nevezhetünk. Magánemberként – e kettő természetesen nem is választható el – a 68-as nemzedék gyermeke, ebben a helyzetben találja magát szembe magányával, érzelmi ürességével, a fogyasztói társadalommal – a fogyasztói társadalomban. Ezt a megváltó igazságot az emberi társadalom és az ember mint biológiai értelemben vett faj (termékeny utódok létrehozására képes egyedek csoportja) esszenciális megváltoztatásában, jelenlegi létformájának kiiktatásában találja meg, ezzel jut el a regény egy disztópiához.

Roehler filmjében a szereplők egyéni jelentőségű élettörténetüket élő típusok vagy még inkább közhelyes karakterek. Michelből a világtól elvonult tudós lesz, aki a világképleten dolgozva észre sem veszi kolléganője rajongását – ez régi típus az emberi gondolkodásban, egyik ősszövege az anekdota a gödörbe eső Thalészről. Annabelle-lel való újbóli találkozásáig szűz marad. Semmi sem marad abból az önként választott, élhetővé tett magányból, amelyben Michel él, amelyben képtelen a közeledésre, amely szüleinek öröksége, ugyanakkor korántsem egy túlkoros kamasz szerencsétlenkedése. Michael *visszamegy az életbe,* ott megtalálja régi szerelmét, és boldogan élnek a tengerparton. Ez egy jól bejáratott hétköznapi narratíva, egyszerű, otthonos, a világban való tájékozódáshoz elengedhetetlenül szükséges, de semmi köze Houellebecq könyvéhez. Alátámasztja ezt, ahogy a rendezés Michael és Annabelle szeretkezését megmutatja. Mielőtt a párra fáhrtolna a kamera, közelképet kapunk a tudós levett szemüvegéről, amely már az asztalon hever. Ez önmagában elég lenne az egyszerű szimbolikához, de a szemüveget ki is emelik előtte: az a felismerés tárgya Michael és Annabelle között. Michael tehát végre megszabadult a tudósléttől, hogy átadhassa magát a szerelemnek. A problémás szexualitásból fakadó

elfojtás teremti meg a vulgárfreudista motivációt Michael kutatásaihoz, amelynek kifutását a film egészen egyszerűen elhallgatja, helyette az elnyert Nobel-díjjal a szakmai siker teljességét kínálja az immár magánéletében is révbe ért tudósnak. A regényben erről szó sincs. Michael nem egy szerencsétlen, örök kamasz, hanem a megváltó igazságot, a nagy tudományos megoldást kereső kutató, akinek munkája végül egy *Szép új világ*-típusú antiutópiához vezet. Ezzel azt az állítást is teszi, hogy a szenvedés, a nemértés az emberlét sajátja, ennek kikapcsolása, felszámolása csak egy poszthumán disztópiában lehetséges. Ezzel nem is lehetett volna ellentétesebbet állítani, mint a film tette a záró képsorok autóreklámjával. A kellemetlen disztópia helyett az utolsó inzert tudományos felfedezésként állítja be a különféle konfliktusok és a szexualitás közötti elemi összefüggést, mintha latens formáival együtt nem lenne ez köztudott, régóta kutatott téma.

Egészen másfajta az a hagyomány, amellyel a film és a regény rokonságot tart, amelyben előfeltevéseikkel, narrációjukkal, történetszövésükkel benne állnak. A film távolról ugyan, de mozgósítja a jól bejáratott, biztonságos élet és a kaland dilemmáját, ezt legjobb formájában sokak mellett André Gide írta meg – de ő csak a példa miatt említtetik. Ez a kérdés merül fel, amikor Michael otthagyja kutatásait, és ezt következetesen végig is viszi a film, amennyiben a félénk tudós kilép az életbe laboratóriumának steril világából, hogy gyermekkori szerelmével meg se álljon a napsütötte tengerpartig. Ez igen távol áll a regény által mozgásba hozott hagyománytörténéstől, amelynek hívónevei Sartre, Huxley és a francia új regény, illetve annak egyik kortárs örököse, Jean-Philippe Toussaint. Sartre az emberközi viszonyok undorral társuló eldologiasodása, az élet értelmetlenségének tapasztalata és az értelem abszurd keresésének rossz közérzete miatt kötődik ide. Huxley *Szép új világ*ának relevanciája a regény esetén nem lehet kérdéses, a filmben teljesen irreleváns – annak ellenére is, hogy egy flashback-jelenetben Bruno leemeli a polcról. Semmi nem kapcsolja Roehler művét ahhoz a paradoxonhoz, amely a disztópia poszthumán emberi társadalmának tökéletességéből árad, ezt filmje egyszerűen elhallgatja. Szemléletes példája ez annak, hogy hiába kerül elő egy könyv direkt módon, nem ez létesít élő kapcsolatot a hagyománnyal. A francia új regény narrációját idézik a próza lassulásai, a hétköznapi apróságok részletező, értekező leírásai (pl. bevásárlás, kedvenc áruházak), és ez köti a regényt Toussaint aprólékosságával, semlegességével abszurddá váló, értekező kisregényvilágához is.

Houellebecq és Roehler műve egészen más befogadói pozíciót kínál a nézőnek. A film a klasszikus, hollywoodi elbeszélés hagyományát tartja, a plánozást a beállítás-ellenbeállítás szervezi. Tökéletesen biztosítja ezzel a nézői azonosulást Michaellel, a szemüveges tudóssal, aki elnyeri végül szőke szerelmét. Ez az elbeszélésmód önmaga nyomainak eltüntetésével bevonja nézőjét saját világába, és megteremti a vágyteljesítő azonosulás lehetőségeit. A könyv, ahogy erre már utaltunk, elidegenítő narrációval él, egyszerre kapcsolódik az elidegenítés formalista és brechti fogalmához. Egyrészt olvasója figyelmét magára a nyelvre irányítja a különböző nyelvi regiszterek, beszédmódok keverésével, a latin nevezéktan váratlan alkalmazásával, másrészt ezzel ki is zökkenti befogadóját az olvasás folyamatából, tárgyilagossá és intellektuálissá teszi az elbeszélést.

Beszédes a film és a regény viszonya a halálhoz. Bruno a filmben az elmeosztályon, nagyapja halála kapcsán kezd beszélni az emberi tetem bomlási folyamatáról, az élettelen testből táplálkozó rovarok érkezési sorrendjéről. A hely, a szituáció, Bruno vigyorgása – amelyen a pszichiáter meg is lepődik – legalábbis egy zaklatott ember, erősebb megfogalmazásban egy elmebeteg víziójává teszi ezt. Ami a regényben a halál iszonyata, a semmi rettenete, a vég előtt tudattal rendelkező test bomlásának képe, ami az olvasót kimért, tudományos, értekező prózájával önmaga halandóságának kényelmetlen gondolatára emlékezteti, az itt egy zaklatott ember beszéde

lesz, ami a pszichiátrián, terápiás szituációban hangzik el – vagyis nyugodtan kizárható. Az Houellebecq-regény egy olyan civilizációt ábrázol, amely már képtelen betölteni mindenkori funkcióját, vagyis képtelen az értelemadásra és ehhez nagyon is kapcsolódóan a halálra adott válaszra. Éppen az a csőd esik itt elfojtás alá a helyszín és a szituáció megválasztásával. Bruno, nyugodjon meg! – el is hangzik a doktornő szájából arra a gondolatmenetre, amit e regényben a sokszor emlegetett higgadt, tárgyilagos értekező próza közölt, latin nevezéktannal teljessé tett groteszk iróniájával. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ezt az eszmefuttatást a filmes elbeszélésbe simítja az adaptációs folyamat, hiszen mégsem szakíthatja meg a történetet egy némafilmes inzerttel, hogy helyet biztosítson regénybeli szövegeknek. Az említett helyszín és a szituáció átírja a gondolatot, hiába hangzik el azonos szavakkal, elveszi annak élét, mondjuk ki: meghamisítja azt. A pszichiáter maga lép elő a film világának társadalmi szubjektumává, a halál intézményesített elfojtásának letéteményesévé. A rendezés Bruno beszéde alatt élhetne flashbackkel, ahogy teszi a nagymama halálának elbeszélésekor. Ez azonban kiragadná ezt a kellemetlen gondolatot a kórház steril teréből. Más miatt érdekes az a flashback, amelyet Bruno nagymamájának balesetéről látunk. Bármennyire tragikus eseményt mutatnak nekünk, a múlt sárgára fényelt képei mégis (a nagymama mint pozitív emlék miatt) itt adnak egységes keretet annak a nosztalgiának, ami igazán nem lelhető fel a regényben, ami élesen elválasztotta a szeretett nagymamák emlékét az érzelgős múltidézéstől, különösen ami 68-at illeti.

Hozhatnánk még példákat. A sátánista szekták és a 68-as mozgalom összefüggésének kifejtése szintén kimarad a filmből, ami ebből átkerül, az semmiféle kapcsolatot a kettő között nem teremt, szerencsétlen véletlenné és poénná alakítja azt. Semmit nem őriz meg a film abból a morális kétségbeesésből, amely a kortárs humán tudományokban éppen divatos történeti vizsgálattal igyekszik bizonyítani a másik iránti törődés legalább elméleti létezését. A legfontosabb szempontokat azonban, a hagyományhoz, a nyelvhez, a narrációhoz való teljesen eltérő, olykor kifejezetten ellentétes viszonyt áttekintettük.

Oskar Roehler filmje nem adaptáció, hanem valami egészen más, nevezzük üres palimpszesztnek. Ráír az eredetire, el is tünteti azt, kiragadja saját hagyománytörténéséből, hogy azt közhelyes panelekkel helyettesítse. Üres ez a palimpszeszt, mert önmagában hiába is kapargatnánk, a regény olvasása nélkül soha nem ismernénk fel az *Elemi részecskék*et.

■ JEGYZETEK

1. Oskar Roehler hat Houellebecqs „Elementarteilchen“ adaptiert.
http://www.faz.net/s/Rub070B8E40FAFE40D1A7212BACEE9D55FD/Doc~E930519B0169641B193FBE32B88703C4B~ATpl~Ecommon~Scontent.html. A letöltés ideje egységesen: 2011-01-12.
2. http://movies.nytimes.com/movie/346094/Elementarteilchen/overview
3. http://www.arte.tv/de/Interviews/1114596.html
4. Roehler adaptációs kísérlete, a regény címét megőrző film nagy vonalakban követi az houellebecqi narráció vonalát, azzal a különbséggel, hogy a történetet áthelyezi Németországba, illetve befejezésül egy pozitív, moralizáló, fabulisztikus megoldást talál, elvetve a regénybeli kilátástalanság, a teljes pesszimizmus gondolatát. - http://www.filmtett.ro/cikk/1159/szex-pszichoanalizis-avagy-mikent-boldoguljunk-az-eletben-oskar-roehler-elementarteilchen-elemi-reszecskek
5. Ezek a nem éppen vidám gondolatok fűzik össze két testvér, a német filmes adaptációban: Bruno és Michael, egyébként – Brutus és Michel ellentétes amplitúdóval mozgó életét.
http://www.filmvilag.hu/xereses_aktcikk_c.php?&cikk_id=8955&gyors_szo=%257Celemi%257Cr%25E9szecsk%25E9k&start=0 (A regényben is Bruno az egyik testvér neve, nem Brutus, de ez most esetünkben lényegtelen. – G.L.)
6.. Ezt az ökonómiára buzdító belátást mindenesetre nem osztotta a filmes adaptációra vállalkozó Oskar Roehler, egyebek mellett Az érinthetetlen (Das Unberührbare) és az Agnes és fivérei (Agnes und seine Brüder) című opusok alkotója, aki egészen az Elemi részecskékig Independent-rendezőként könyveltetett el a közönség körében. http://www.filmkultura.hu/regi/2007/articles/films/elemi.hu.html; továbbá Oskar Roehler (Az érinthetetlen, Ágnes öcsénk) amint elolvasta a könyvet, azonnal tudta, hogy filmet csinál belőle, holott a nihilisztikus-szatirikus ellenutópia adaptálása nem tűnt egyszerű feladatnak.
http://www.filmkultura.hu/regi/2006/articles/reviews/berlin_2006.hu.html

ÚTBAN KELETNEK

BODOR KINGA

Haşdeu 6/23

■ Minden változás megkeres egyszer, rád talál, csak úgy előbújik valahonnan, és te sodródsz vele, mert nem tudsz mást tenni. Ez a közhely rólad is elmondható. A nyár csak úgy lobb, elrepült. Most meg itt vagy velük. Öten vagytok egy szobában. A helyiség nem nagyobb huszonöt négyzetméternél. Mindenkinek van pontosan egy fél ruhásszekrénye és egy kis éjjeliszekrénye. A szobából kábé másfél négyzetméter a tied, és az nem más, mint az ágyad. Az asztal közös, az egyetlen szék is közös, a zuhanyzó közös, meg a vécé is közös, a konyha is közös, meg a folyosó is közös. Itt minden közös. Ez a mottó. Tudom, te ezt nem így képzelted el. Te számítottál minimum egy nagyobb ruhásszekrényre, nagyobb ágyra, jóval nagyobb szobára és maximum két lakótársra. A királylánynak sem teljesülhet az összes kívánsága. És igen, ezt épp tőlem hallod, a jó tündértől.

Szóval ott tartottam, hogy öten kell elviseljétek egymást mindennap. Fimi, Kamo és Noja csoporttársaid, őket már ismered látásból, most csak az a dolgod, hogy valamilyen szorosabb csoporttársi viszonyt kialakíts velük. Fimi osztálytársa volt Kamónak, és Noja a gimiben volt osztálytársa Fiminek. Szóval minél hamarabb meg kell hogy barátkozz Fimivel, és akkor szép lassan alakulni fognak a dolgaid. A negyedik lány közgázon van, ő már másodéves. Csak ritkán tartózkodik a koleszban, neki csak köszönnöd kell, és néha megkérdezned, hogy nehéz-e a másodév közgázon. Nem mintha érdekelne téged, csak ezt így szokták.

Eltelt már két hónap, és a kapcsolataid elég jól indulnak. Már tudod, hogy Kamo nem szereti a zöldségeket. Szerinte a szilvalekvár is képes ugyanazt pótolni a szervezetedben, mint egy paradicsom például. Kata mindig a kis szíves macijával alszik, és éjszakánként beszél álmában. Egyik éjszaka felkelt az ágyából, és kiment, majd visszajött, felhúzta a papucsod, sétált a szobában (már amennyire lehet huszonöt négyzetméteren sétálni), majd lehúzta a papucsod, és lefeküdt. Te rémülve nézted, hogy mi történik, de nyugi, ő csak alvajáró. Minden teliholdkor holdkórban szenved. Fimi pedig állandóan bulvárlapokat bújj, olvas, őt minden érdekli, ami pletyka. Ráadásul minden héten megy az utáljuk együtt VV Évát klubba, ahová saját bevallása szerint megéri járni, mert hasznos dolgokat tanulhat az ember. Például azt, hogy nem illik leköpni embertársadat. Nagyon hasznos, tényleg nagyon hasznos. És ott van a negyedik lány, aki neked csak a negyedik lány marad. Vele akkor találkozol, amikor este hét-nyolc óra felé hazajön, és hullafáradtan beesik az ágyba. Senki sem tudja, hogy miben fáradt el annyira, csak azt, hogy ő általában fáradt, és olyankor beesik az ágyba.

A Korunk Akadémia kreatív írás műhelyének keretén belül készült írások. A szerzők a műhely 2010/2011-es csoportjának résztvevői.

Na de drágaság! Egy percig nem figyel oda az ember, és te máris padlón vagy. Az öt shot abszintra egy olcsó sör más emberekre is ugyanígy hat. Te valamit titkolsz előlem. Vagy talán azt hitted, nem jövök rá, hogy egy csákó van a paplanod alatt? Tudod, kedves, én még a sötétben is jól látok. Megértem, hogy Fimi titokban felhozza a koleszba a barátját. Őrá nem vigyáznak olyan jól, mint terád. De te tudod, hogy itt vagyok, és mégis ilyet csinálsz. Gondolj bele. Észreveszi valaki, hogy éjszaka egy fiú van a lánybentlakásban, beköp téged a górénál, és máris repülsz innen. Tessék szíves lenni megmondani neki, hogy záróra. Nem az ajtón, hanem az ablakon távozik a vendég. A harmadikról kicsit nehéz lesz neki lemászni, de megoldja. Mostantól pedig igyekezz az efféle gondolatokat távol tartani elmédtől.

Végre itt van az első szesszíód, és most bizonyíthatsz. Mondták neked, hogy nehéz lesz az irodalomtöri. Nem hallgattál rájuk, és jól tetted. De ha tudnád, mi lesz majd egy év múlva, kedves, akkor szedhetnéd a Distonocalmot. De nem ijesztgetlek, látom, jól elvagy azzal, hogy sószünetezel.

Nos, kedves, most pár napig nem látjuk egymást, elvégre az őrangyaloknak is jár a vakáció.

BORCSA IMOLA

Útban Keletnek

■ A vonat a Keletiből indult. Ferivel már régóta terveztük ezt az utazást.

– Kíváncsi vagyok, hogy milyen hely az az Erdély...

– Éjszaka kis drakulák futkosnak mindenütt, hogy kiszívják a véredet – mondta röhögve, miközben a fogát kivicsorította.

– Miért szívatsz? Annyira utállak ilyenkor!

– Cicám, ez nemcsak neked szól, hanem úgy általában az itteni történelemoktatásnak. Ti annyira el vagytok tévedve ilyen téren.

– Hát köszcsi!

– Kérlek, anyámék előtt majd ne csicseregj, mifelénk ezt nem igazán értékelik.

Rettenetesen haragudtam rá. Akkor készült bemutatni a szüleinek, ettől eleve feszült voltam, s a tetejében még kötözködni is elkezdett. Bámultam kifelé az ablakon. Pestet már jó ideje elhagytuk, ott úsztak el mellettünk a sárga búzatáblák, a kis alföldi falvak, minden, ami számomra a biztonságot jelenti. Már az ég sem volt olyan barátságosan kék, mint azelőtt. Zavart a csend. Úgy döntöttem, nem duzzogok tovább.

– Még hány óra van a határig?

– Szerintem egy félnél nem több. Ne haragudj az előbbiért, nem akartalak megbántani – és magához ölelt. Jó volt hozzásimulni, megnyugtató.

– Jó lenne, ha végig csak mi ketten lennénk a fülkében...

Ahogy a határon átértünk, a legelső állomásnál hárman csatlakoztak hozzánk: egy középkorú nő és egy harmincas éveik elején járó házaspár. A pár teljesen átlagos volt, a nő viszont nagyon fura hatást keltett bennem. Nyaktól lefelé teljesen elhanyagolt volt, mintha csak a sarki boltba lépett volna ki. Nyaktól felfelé viszont egy igazi dáma: tökéletesre fésült és agyonlakkozott, festett szőke haj, festett szemöldök, vastag réteg alapozó, fekete szemceruzával kihúzott szem, mélyvörös ajkak és a rúzs színével megegyező keretű, modern szemüveg. Szerencsére mind magyarok voltak, így legalább nem kézzel-lábbal kellett mutogatnunk egymásnak. Mikor megtudták,

hogy nem erdélyi vagyok, mindenikük meg akarta velem osztani a legfontosabb tudnivalókat. Hamar telt az idő.

A vonat megáll. Kinézek az ablakon, a peronon egy hajléktalanforma, féllábú öregember rollerezik a tolószékével. Az elején nagyon lassan halad, aztán elkezd gyorsulni, és végül eszméletlen sebességgel száguld el mellettünk. Fordulok hátra, elámulva nézek a többiekre.

– Ne csodálkozzon, kisasszony, ez mifelénk megszokott látvány – mondja a férfi megnyugtatólag, de én csak még idegesebb leszek, mivel teljesen megváltozott a külseje: fel van fúvódva, mint egy lufi, a kerek fején pedig egy betyárkalap díszeleg, benne libatoll. A toll hirtelen kiszökik a kalapból, és az ablaküvegre kezdi írni lila tintával az előbb elhangzottakat. Megszédülök, leülök, és egy pillanatra lehunyom a szemem.

Mikor ismét kinyitottam, minden a régi volt: a pasi átlagos, betyárkalap, libatoll sehol, az ablaküveg tiszta. Sápadt lehettem, mert Feri megkérdezte, jól érzem-e magam. Nem akartam megijeszteni őt is, ezért nem mondtam semmit. Teljesen elcsépelt témákról fecsegtünk tovább az útitársainkkal, de ez most jólesett.

– Kávé, mogyoró, üdítők – nyitott be az étkezőkocsi pincére a portékáját kínálva.

– A ház ajándéka? – kérdezte vicceskedve a szőke nő.

Nevetve nézek rá, de hamar ráfagy a mosoly az arcomra, mikor meglátom, hogy az arca egy Van Gogh-kép ecsetkezelésével van megfestve. Sápadt. Kissé tébolyult hatást kelt, hogy a jól különváló zöld, mustársárga és szürke ecsetvonások közé vörösek is keverednek, főleg szemkörnyéken. Nem bírom levenni róla a szemem.

– Nem akarsz egyet levegőzni? Sápadt vagy – fordult hozzám aggódva Feri.

– Nem, kicsikém, rendben vagyok.

– Tudod mit? Megyek, és hozok neked egy kávét. Jó lesz?

– Igen, az tényleg jól jönne.

Megkövülve ültem a helyemen, úgy vártam, hogy visszaérjen.

Beállít egy középkorú pasi, gőzölgő kávéval a kezében, és mosolyogva a kezembe nyomja:

– Tessék, szívem, meghoztam.

Kicsit jobban megnézem, ugyanaz a ruha van rajta, mint Ferin, lényegében az arca is olyan, csak picit ráncos, a haja pedig őszül. Átvillan az agyamon, hogy vajon így fog majd kinézni pár év múlva? De nem bírok ezen gondolkozni, a szívem nagyon hevesen ver. Mi történik velem? Egyre gyorsul a szívverésem, a dobogását most hangszóróból hallom, ordít a fülembe. Kiáltani szeretnék, de nem jön ki hang a torkomon. A Van Gogh-festmény aggódva néz rám, a lufiképű is fölém hajol, a felesége pedig beszélni kezd hozzám:

– Oaea uoöeé áauo.

– Tessék?

– Aai aa a eie a iiée.

A táskámért kapok, hogy vegyek ki belőle valami fájdalomcsillapítót. Ahogy kotorászok, kiesik belőle a kulccsomóm, rajta a micimackós kulcstartómmal. Ahogy lehajolok és feléje nyúlok, egy medvebocs vicsorog rám. Felállok, érzem, innen futni kell. Rohanok, végig a folyosón, kerülgetem a csomagokat. Megbotlok az egyikben, elesem.

Feküdtem, nem bírtam felkelni.

FISCHER BOTOND

Magnólia

■ Király voltam, császár voltam, sőt én voltam Midasz király. Ott tolongtak ezek a vásott kölykök egyfolytában körülöttem, hogy kezet rázhassanak velem, ott dongtak minden szünetben. A tenyerükben mindig el volt rejtve valami kacat, ami aranyban viszont már sokkal többet érne. Az egyiknek a katasztrofális matekdolgozat, a másiknak a katedrafiókban rejtegetett dugicigi, a harmadiknak a pénztárca hátsó zsebében fölöslegesen és reménytelenül gyűrődő vészhelyzetóvszer, a negyediknek valami kézzel sokszorosított szerelmes levél, amiben a helyesírási hibák plusz grammokat adtak, az ötödiknek az a körző a körzőkészletből, amelyiknek mindkét szára végén hegye van, a hatodiknak talán az uzsonnaalmája, ha jól emlékszem, és így tovább. Ez az engem való körülzsongás a szünetek vége felé volt jellemző.

Egy óra ötven percből áll. Ezzel párhuzamosan megállapítható, hogy egy óra hatvan percből áll. A két vonatkoztatási rendszer különbségeiből adódó ellentmondás áthidalása a szünet. Ez olyasmi, mint a szökőév. Ily módon a szünet bizonyos időnkívüliséget élvez, megfelelő szögből nézve párhuzamos az idővel. Maga a karnevál tehát. Óránkénti karnevál, amikor ezek a vásott kölykök a mindennapi zsíros kenyerüket majszolva függesztik fel a világrendet, a táblára határozott tanárbetűkkel és tanárszámokkal felvésett trigonometriai képletek elé térdelve zsolozsmázzák, hogy mindennapi zsíros kenyerünket add meg nekünk ma. Az ördög a részletekben van. A tanárbetűk és a diákbetűk könnyedén megkülönböztethetőek a táblán, a tanárbetű vastag, a diákbetű vékony, a tanárbetű sokkal több krétát tartalmaz, a diákbetű határozatlan, száraz szivaccsal is egyszerű letörölni, de nagyon porzik törlés közben. A tanárbetűhöz vizes szivacs kell, ami rácsepegteti a krétás vizet az ember ruhájára, de nem porzik.

Kicsengetnek. Kik csengetnek ki? Én mindig rögtön felálltam a padból, hamarabb mentem ki az osztályból, mint a tanár. Presztízskérdés. Eljött az óránkénti világvége, a hatalmat átmenetileg mi, az antikrisztusok vettük át, amíg egy új idő kezdetén egy új úr el nem jő, és vissza nem kapja azt. A fiúvécébe mentem ilyenkor, a cigarettát már a folyosón a számba dugtam. Öngyújtóra nem volt szükségem, midig volt, aki tüzet adjon széles udvartartásomból. Csak a szünet vége felé értem vissza az osztályba, ezért volt hát ilyenkor jellemző az engem való körülzsongás. Becsengetnek. Kik csengetnek be? Én majd csak akkor másztam le a pad tetejéről, mikor a tanár már bejött, és szúrós tekintet mögé rejtett, ki nem mondott esdekléssel kért a hatalom megosztására.

Félek a félreértéstől. Nem voltam zsarnok. Nem én voltam az iskola réme, nem sanyargattam senki fiát, nem bántottam a kisebbeket, és a nagyobbakat se. És nem voltam egyedül ezzel a királysággal, sokan voltunk másokkal körülvéve, sokan vettük körül egymást, egészen bonyolult és kifinomult rendszer volt ez, régimódi, virtuális tér nélküli szociális háló. Egyszerűen csak egy király voltam, császár voltam, Midasz király. Nem bonyolult ez. Nem volt olyan, hogy a frizurám vagy valamilyen ruhadarabom miatt kényelmetlen helyzetbe kerültem volna. Úgy és olyan bohókásan öltöztem, ahogy úri kedvem tartotta, és ki is használtam ezt a helyzetet. Nem volt gond, én diktáltam valami alternatív divatfélét is akár. Ha tetszett egy lány, akkor én is tetszettem neki. Ha elérhetetlen volt egy lány, bebizonyítottam, hogy nem az. Ha jó jegyet akartam szerezni valamiből, hát jó jegyet szereztem, s ha valamiből bukásra illett állni, mert a hangulat úgy diktálta, hát az sem volt gond. Elbűvölő egyéniség voltam, enyém volt a világ, enyém volt az iskola.

Megérkezett a vonat az állomásra, és nem szálltam le róla. Továbbment a vonat, rajta sem voltam. Ott álltak ezek a vásott kölykök a peronon, én pedig nem álltam ott velük szemben hátizsákosan, cigivel a számban, nem mondtam azt, hogy kezdődik a buli. Nem jöttem el. És akkor, abban a pillanatban, amikor nem érkeztem meg – kitört az ujjongás. Minden előzetes megbeszélés nélkül, spontán módon. Addig a percig még csak egy fél szó sem hangzott el rólam negatív kontextusban vagy bármilyen rosszindulatú felhanggal kísérve. Nem jött, nem jött, ezt kiabálták kacagva és egymás vállát átkarolva. Ugráltak, és a levegőbe bokszoltak, ökröt sütöttek, és lovat áldoztak ezek a vásott kölykök annak tiszteletére, hogy végre nem jöttem meg.

Az osztálykirándulásra néhány nap késéssel kellett volna érkeznem. Egy másik nyári tábor miatt. Ez volt az első osztálykirándulás. A többire én már nem mentem. Soha életemben nem voltam osztálykiránduláson.

Mindennapi trónfosztás volt. Hatalmas tábortűz, a szikrák az eget csiklandozták, akörül táncoltak részegen és meztelenül. A kísérőtanárok már a sátraikban voltak, hadd szórakozzon az ifjúság. A csőcselék pedig ledobta a ruháit, pőre szeméremmel, összekapaszkodva ugrált, úgy üvöltötte rám átkait. Meztelen fiúk és lányok guggoltak erdei tisztáson, a holdra vonyítottak, és belehánytak a tűzbe. Július huszonkilencedike volt, boszorkányszombat, mikor megátkoztak.

A következő évben már senki nem kereste a társaságomat, én sem tolakodtam senki kezét megszorítani. A ruháimon csak a hátam mögött mosolyogtak, de idővel el is hagytam a feltűnő darabokat. A tanárok nem gyűlöltek, nem is kedveltek, beleolvadtam a közepes tanulók masszájába, egyre kevesebben és egyre kevesebbszer mondták azt, hogy tehetséges ez a fiú, lehetne belőle valami, ha nem lenne ilyen lusta. Csendesen kértem tüzet a fiúvécében, a tenyerembe rejtve szívtam a cigarettát, gyorsan, lopva, a szolgálatos tanár lépéseit fülelve.

Keveset és nehezen írok, sokat és könnyen iszom. Az a fajta ember vagyok, aki nem kelt jó benyomást senkiben, de viszolygást sem. Olyan az arcom, hogy a kellemetlen, irritáló, idegesítő kategóriába kerülök, mielőtt bármit is tehetnék érte vagy ellene. A kisváros határait nem léptem át tíz éve. De visszajönnek ezek a vásott kölykök, szépen sorban megérkezik mindegyik. Az egyiknek a koponyáját törtem szét egy betonlapon, úgy nyílt ki, mint a magnóliavirág, a másiknak a torkát vágtam el hátulról egy éles dróttal, a harmadiknak a szívét szúrtam át egy rozsdás konyhakéssel, a negyediket benzinnel locsoltam le, és rádobtam a cigarettámat, az ötödiknek áramot vezettem a kerítésébe, a hatodikat meghívtam egy italra, és megmérgeztem...

MIHÁLY ZSOMBOR

Melyik az öné?

■ – Melyik az öné? – szólt ötpercnyi egymás mellett álldogálás után, de nem kapott választ. Felelet hiányában egy táncmozdulatnak is beillő oldallépést produkált feléje.

Kis idő múlva a férfi ugyanúgy mosolyogva megismételte a kérdését, most közel hajolva, ha nem hallja, legalább szeme sarkából vegye észre őt a nő.

– Melyik a tiéd? – egykorúak lehettek, nyugodtan vehette közvetlenebbre a kérdést.

– Tessék? – nézett fel Anikó, telefonját még mindig pötyögtetve.

– Melyik gyerekre vársz? – ismételt a férfi fáradhatatlanul. Békés mosollyal az arcán, s a háta mögött összefogott kezekkel figyelte a nőt, amint vissza-visszapillant a készülék kijelzőjére az újabb kérdés idejére.

Habár a férfi már félig feléje fordult, az ő teste még mindig az iskola épületét részesítette előnyben, csak a fejét fordította a hang felé.

– Miért? – majd egy pillanatnyi meglepettség után hozzáfűzte – Nem… nem mindegy? – s tartva a tekintetét, várta a választ.

Gergely ledöbbent, s nem tudta, mit tegyen egy pillanatig, nem az ilyenfajta szülők közti csevejhez szokott. A beszélgetésindítója eddig mindig működött.

– Hát… mert… – de nem fejezte be mondatát, mert a nő már megint a mobiljával foglalkozott. Ő is az iskola felé fordult, nézte a játszó gyerekeket. Elismerte pillanatnyi vereségét, de nem tágított Anikó mellől, s buzgón kutakodott gondolataiban, miért is akadt fenn a társalgás.

– Biztos azoknak az elvált szülőknek az egyike lehet – jegyezte meg morcosan s kissé megvetően.

– Tessék? – jött elő ez a szó már másodjára Anikóból, de most a felháborodását fejezte ki. Mit mondott? – kérdezte, amint teljesen eljutott az agyáig a férfi kijelentése.

– Hát miért nem tudja megmondani, kinek a szülője, rokona? Úgy tesz, mintha sosem kérdezték volna magától!

A nő most nézte meg jobban az apát. Harmincas éveiben járó, köztisztviselő-képű, magas, barna hajú, unalmas, átlagos, túlságosan barátkozó férfiként jellemezte magában, s pillanatnyi ellenszenve iránta egyáltalán nem tette se szimpatikussá, se kedvessé a képzeletében.

– A piros kabátos lány, aki épp copfot köt a barátnőjének. Ő a lányom, Mari.

Ahogy a lány felé nézett, elengedte Anikó tekintetét, s a beszélgetés ezzel a hibás gesztussal le is zárult. Szótlanul álltak egymás mellett, két percig talán, amikor Gergely megint nem bírta tovább csendben.

– Nem tudom, mi lehet olyan fontos a telefonjában, hogy nem tudja elnézni a lányát, ahogy a többiekkel játszik. Sosem fogom megérteni magukat. Pedig igazán muris ez a gyereksereg – s itt leginkább befejezte volna az eszmefuttatását, de Anikó nem igazán figyelt fel rá, s ezt nem hagyhatta annyiban.

– Valami üzleti ügy? – kíváncsiskodott, s elérte célját.

– És ha igen? – harsant fel a nő, s szemöldökeit felhúzva a férfira meredt, aki kissé megszeppenve szólalt meg újra:

– Hát ilyenkor a lányát kellene figyelnie, mivel….

– A lányom copfot köt – vágott közbe az anya –, öt perce is copfot kötött, s tíz perc múlva is ez lesz. Kihagytam valamit? Maga szerint most látom ezt először? – s újra elővette az előző kérdésnél a türelmével együtt zsebre vágott telefonját.

Míg a nő vadul nyomogatta a gombokat, a mellette álló most már sokadszorra is végigmérte. Szép volt és fiatal, elegáns, térdig érő, felhasított szoknyát viselt. A fenekét kiemelő ruhadarab és egy kényelmesnek tűnő magas sarkú közti formás lábfejek könnyedén megragadták a férfi tekintetét. Mindegyre feleségéhez hasonlította, és bizony el kellett ismernie magában, hogy jobban tartja magát, mint az ő párja. Persze nagyon szerette gyerekei anyját, és semmiféle módon nem csalná meg, de ami igaz, az igaz.

– Meg se kérdezte, hogy ki az én gyerekem! – próbálkozott újra Gergely.

– Ki a gyereked? – vágta rá Anikó anélkül, hogy levette volna tekintetét a telefonjáról, s észrevétlenül egy fülhallgatót csúsztatott egyik fülébe.

– Az én fiam az az ügyes gyerek ott a labdával, Robi. Milyen jókat rúg! – gyönyörködött el az apa. – Nézze csak! Most! Ájj, mellé… – kiáltott fel csalódottan, s összeráncolt szemöldökét sem simította ki, amint észrevette, hogy a nő rá se hederít.

– Tökéletes mintaszülők. Rá se hederítnek a gyerekre, nem érdekli, mi van velük. Egyszerűen nem szentelnek elég figyelmet neki. Telefonozva várjuk őket, mert más

dolgunk van, fontosabb, érdekesebb. Soha nem fogom megérteni magukat. – jegyezte meg ítélkezve, becsmérlően.

Anikó már a mondat kezdete óta figyelte, teljesen feléje fordulva. A férfi csak most észlelte, hogy amíg mondott egyedül, a nő teljesen közel került hozzá. Vállát felhúzva valamennyire félredőlt tőle, úgy várta, mi is következik.

– Kezdjem talán azzal: nem vagyok elvált. Ha az lennék is, te, anélkül, hogy ismernél, leírsz, mint rossz szülőt. Nem én vagyok, hanem te a „magukfajta"! Azt képzeled, te vagy a legjobb szülő a világon, s aki nem jópofizik az iskola előtt, azzal nincs mit kezdeni. Hát épp fordítva, az ilyen unalmas alakok miatt, mint te, nincs értelme valakivel is szóba állni ez előtt az ócska iskolakerítés előtt!

Nem volt ideje az apának válaszolni, nem mintha tudott volna is erre sopánkodáson kívül valami mást mondani. Kiereszteték a kapun a gyerekeket, mindegyikük szüleihez iramodott. Anikó már ölelte is Marit, és Gergely is üdvözölte Robit, megdicsérve labdajátékát.

– Anya, átjöhet ma délután hozzánk Robi játszani? – kért jóváhagyást a kislány.

– Persze, kicsim, a múltkor is milyen jót társasjátékoztatok. Gyere csak, Robi! Üdvözlöm édesanyádat. Na, köszönj szépen Gergely bácsinak, Maris! Fura, hogy ő nem ismer minket, nemde? – tette föl lányának a kérdést az anyja, de úgy, hogy a férfi biztosan meghallja, még mielőtt elsétálnak.

– Csókolom, Anikó néni! – kiáltott a kisfiú barátnője édesanyja után, s megrángatta a tátott szájjal álló édesapja kezét, hogy induljanak már.

POSZTULY TÜNDE

Összhang

■ – Már megint nem hoztál tejet, te Lajos! Mit adok ma a gyermeknek? Mindig ott jössz el a bolt előtt, de te mindig elfelejted, pedig óriási táblára van felírva, hogy *Boltikó.* Azt nem lehet nem meglátni.

– Nekem nem annyi a gondom, hogy csak vásároljak. Nem hoztam és kész. Épp akkor máson járt az eszem.

– Na tessék! Mi a jó ég lehet fontosabb, mint a saját gyermeked egészsége, te Lajos! Ugye nem azt akarod mondani, hogy a kutyáid?

– Most mit csináljak, na? Egyszerűen ezerfelé áll az agyam, mindenre nem tudok gondolni. Nem úgy, mint te!

– Hogy micsoda? Hogy én itthon ülök, és a pókokat számolom a sarokban? Hogy az én dolgom nem ér semmit? Hogy a gyermek nevelése nem dolog? Hogy a háztartás vezetése nem dolog?

– Én ezt egy fél szóval sem mondtam, csak ne veszekedj folyton velem, kérlek. Inkább üssél, csak ne szidj!

– Én nem veszekszem, csak az igazságot mondom, hogy tőled éhen is pusztulhat a gyermek. Te olyan szórakozott vagy, hogy mindig minden kimegy a fejedből. Én nem értelek téged, komolyan mondom, annyira furcsa lettél. Ha rád bízom azt, hogy hozz egy doboz kakaót a boltból, elfelejted. Ha a zöldségeshez küldelek három dologért, te kettővel érkezel haza. Ha megkérlek, hogy vegyél szeletelt krumplis kenyeret, te vágatlan barnakenyeret hozol. Én értem, hogy felejtesz, de a gyermek nincs mit egyék, mert te már harmadik napja hogy folyamatosan elfelejtesz bemenni a boltba, mikor leszállsz a villamosról.

– Adj neki levest.

– Milyen levest adjak neki? Azt, amelyikbe a murkot nem vetted meg? Bezzeg minden reggel nem felejtesz el vásárolni magadnak cigarettát. Az ugye fontos neked? És a gyermek tejbegríze nem fontos? Szegény már egy hete nyaggat a tejbegrízével. Húz ki a házból, hogy főzzek neki, mert úgy kívánja a tejbegrízt kakaóval.

– Akkor főzz neki. Mit kéreted magad?

– De hogy főzzek, ha ilyen apja van?

– Hát nem az apjának kell főzd a tejbegrízt, te Klári. Tehetek én róla, ha te nem vagy hajlandó lemenni az üzletbe? Neked is pont ott írja, hogy *Boltikó*, ahol nekem.

– Mégis, hogy hagyjam itt a házimunkát? Jól tudod, hogy annyi van, hogy ki sem látszom belőle. És ha le akarok menni, akkor öltözni kell, meg készülődni, meg poros zöldséget fogdosni, meg aggódni, hogy a gyermek addig valami rosszat csinál itthon egyedül. Tudod jól, hogy ez nem nekem való.

– Akkor velem ne veszekedj! Ha nem vagy képes megvenni egy doboz tejet annak a kölöknek, akkor engem ne hibáztass. Egész nap dolgozok, mint egy állat, s estére, mikorra végzek, már érzem, hogy bekattanok!

– Nem a sok munkával van a baj, Lajos, a bogarak mentek az agyadra!

– Na jó, adj egy zacskót. És mondjál három dolgot, amit meg kell venni.

RÁCZ TÍMEA

Csendes

Ötödrangú mezőségi krimi

■ Csendes Péter összecsomagolta a bőröndjét, kisétált a buszállomásra, és elindult élete utolsó útjára. A kisbusz ködös szürkületben araszolt Kolozsvár felé, néhány más, elkésett szilveszteri autóval együtt. Sötétség ült a házakon, a kóbor kutyákon, a két-három emberen, akik a falukocsma előtt fagyoskodtak.

Péter Kolozsvárig vette a jegyet, de Bonchida és Válaszút között leszállt egy alig öltözött cicababa után. A sofőr még gúnyosan utánaszólt, hogy ha ennyi fölösleges pénze van, abból bár egy italra meghívhatta volna a hölgyikét, mintsem neki hagyja. Péter meg sem fordult. A cicababa viszont megkérdezte, amint elment a busz, hogy nem ülnének-e be mégis valahova, egy capuccinóra, amíg megkezdődik a mulatság a helyi diszkóban.

– A családomhoz megyek – felelte Péter –, elvégre szilvesztereste van.

– Akkor miért vette mégis Kolozsvárig a jegyet?

– Mert csak most jutott eszembe, hogy itt laknak.

A cicababa gyorsan morgott egy köszönésfélét, majd sietve odébbállt, gondolván, ez az ember nem normális. Péter még percekig állt az út szélén, hol az egyik, hol a másik falu felé tekintett, mintha nem tudná eldönteni, hol is lakik. Lassan elindult Válaszút felé, de az első ház előtt megállt, és belesett a kerítésen. Halvány fény szűrődött ki az ablakon, mintha petróleumlámpa égne. Megpróbálta a kaput. Zárva volt, de a nyikorgásra négy hatalmas kuvasz rontott a vaskerítésnek. Az ugatásra kinyílt az ajtó, és egy kendős, vasorrú bába-szerű vénasszony lépett ki a küszöbre.

– Ki az? – kérdezte mogorván, magyarul.

– Jó estét. Azt szeretném kérdezni, hogy hol van a bolondokháza.

– A hándikápát gyerekeket kérdi? Ott a kásztélban. Megy előre az úton s jobbra. Nagy vaskapu. De mit akar ott, most revelion van. Nem is engedik bé.

– A kisfiam van ott. Meg akarom látogatni.

– Az más. Mindenkinek nehéz, váj gyé kapu nosztru. Hogy hívják?

– Áronka. Csendes Áron. Ismeri?

– Nem ismerem én azokat a gyerekeket. Ki se jöhetnek a faluba, csak a kertben sétálnak. Egyszer bénéztem, oszt egyik csúfabb, mint a másik. Na, lámulcány. – A vénasszony becsapta az ajtót.

Péter elindult a faluközpont irányába. Szerencsém, hogy öreganyámnak szólítalak, mi? – morogta. A hatalmas kovácsoltvas kapu előtt egy pillanatig habozott, majd megpróbálta benyitni. Persze zárva volt, csengő sehol. Péter könnyedén tornászta át magát a kőkerítésen, és dörömbölni kezdett az ajtón. Egy marcona biztonsági őr nyitotta ki, és szótlanul bámult Péterre.

– Jó estét. Csendes Áronhoz jöttem. Az édesapja vagyok.

– Ciendeş? N-avem copil cu astfel de nume.

– Nu verificaţi totuşi, dacă vă rog frumos? Se scrie c, s, e…

– Uram, magának tényleg nincs más dolga, csak zavarni másokat így újévkor? Menjen, igya le magát, hagyjon békén minket.

– Maga most magyar vagy román? Én tisztességesen szóltam magához.

– Mindegy az. Nincs a gyerek, akit keres. Menjen haza.

Péter azonban félretolta az őrt, besétált, leült a terem közepére, elővett egy búgócsigát a bőröndjéből, és pörgetni kezdte. Dúdolt is hozzá: nem-nem-nem, nem-nem-nem, nem megyünk mi innen el…

– Domnule, vă rog să plecaţi imediat, chem poliţia, dacă nu! – közeledett hozzá dühösen az őr.

– Áronkához jöttem, és maga nem enged hozzá. Megvárom, nem zavarok én senkit. Egyszer úgyis előkerül.

A biztonsági őr tárcsázott, és néhány perc múlva három mogorva rendőr lépett be az ajtón.

– Na mi van, Lali, nem bírsz egyedül egy hülyével? – röhögött az egyik.

– Nem az, csak mit csináljak vele? Megverni nem akarom, hátha az uniformis jobban hat rá.

– Te, ez Csendes, futui! Vigyázzatok! – üvöltött fel a másik rendőr, amint megpillantotta Pétert. Három pisztoly szegeződött egyszerre rá, de ő fel se pillantott, csak tovább pörgette a búgócsigát.

– Két hete szökött meg a szamosújvári börtönből, hát normális ez? Megszökik onnan, s nem húz el az országból, csak úgy megjelenik valahol? Ez megölt egy csomó embert a borsai bolondokházában tavaly télen, mert valami gyereket keresett, s azt mondta, eldugták előle. Két hónapja csukták be, s máris meglépett, pedig Szamosújvárról nehéz – magyarázta a döbbent őrnek a második rendőr.

– Állj fel, te! Az úristenit a fejednek, hát süket vagy? Pe viácát kapsz ezért, te! Na gyere, viszünk vissza a börtönbe, bár gyere magadtól, ne komplikáld a helyzetet! – kiabálta a harmadik rendőr.

Péter ekkor felállt, majd feltartott kezekkel a biztonsági őrhöz közeledett.

– Lelkére mondja, hogy nincs itt Áronka?

– Nincs, mondom, hogy nincs, nem is volt. Már szolgálok egypár éve itt, de nem hallottam ilyen nevű gyereket. Lehet, elvitték Magyarországra, hogy meggyógyítsák. Itt nincs mit kezdeni a beteg gyerekkel.

– Akkor mehetünk – fordult Péter a rendőrökhöz. Az egyik közben már a parancsnokkal beszélt telefonon: – Kapás van, şefu! Megfogtuk a Csendest! Visszük Szamosújvárra, s megyünk inni, küldjenek pátrulába másokat! Na boldog új évet! Gyere, te barom!

Péter egy pillanatig sem ellenkezett, amikor betuszkolták a kocsiba, és nagy röhögések, disznó viccek közepette elindultak. „Nincs Áronka. Olyan

mindegy már” – gondolta, amint elhaladtak a ház előtt, ahol először kérdezősködött.

– Áronka, gyere be! – visította a vénasszony a fiúcskának, aki tátott szájjal bámulta a szirénázó rendőrautót elsuhanni. – Elég volt a petárdából, elvisz téged is a milícia!

A kastélyban a biztonsági őr csak ekkor vette észre, hogy Péter bőröndje ott maradt a terem közepén. Felnyitotta, majd borzalommal meredt a tartalmára. Néhány perc után kissé visszanyerte önuralmát, és ismét tárcsázott.

– Hol vagytok, Jani? Már Livádán? Gyertek vissza te, ezt kell lássátok… Te, ez lefényképezte a… Jani! Jani! – a végét már üvöltötte a süket telefonba.

VERES ANNA

A következő napon

■ Rékának a csengőhangjára ébredtem, habár így utólag visszagondolva valószínűbb, hogy a visszakívánkozó ételek ébresztettek fel, és automatikusan vettem az irányt a mosdó felé. Rohanás közben döbbentem rá, hogy irtózatosan beteg vagyok. Rosszullétem nem is lett volna nagy probléma, mert kikúrálásomban segített volna három orvospalánta. Ha lett volna rá idő. De nem volt, mert menni kellett.

A készülődés keserves volt, kivéve a tusolást, az részben segített érezni, hogy még élek. A pakolást értelemszerűen az utolsó pillanatra hagytam, így a szokásos gyúrjunk mindent jól össze szisztéma alapján gyorsan ment.

Lassan mozogtam, nehogy megint a vécéülőke felé kelljen vegyem az irányt, de sajnos az indulás előbbre tolódott, mert a sofőrnek akadt még némi elintéznivalója.

Az elintéznivaló a központon keresztül vezető úton történt, ahol a karácsonykormindenki-meg-van-indulva-vásárolni-láz miatt épp forgalmi dugó volt. A dugó pedig egyfajta húzd meg, ereszd meg vezetési stílussal jár, minek következtében szélsebesen egy üzlet mellékhelyiségében találtam magam. Azt hiszem, akkor már nem volt semmi a gyomromban.

Egy idő után mindenki pánikolt helyettem, pedig én már kezdtem jobban éreztem magam, sőt még a gyógyszereket is le tudtam nyelni, viszontlátás nélkül, egyszóval úgy gondoltam, kész vagyok a nagy útra…

De ez a gondolatnyúlvány a fejemben elhamarkodott volt, ugyanis egy faluban annyira rosszul lettem, hogy hamar-hamar meg kellett állni, és nem volt más lehetőség, mint egy buszmegállóban parkolni… Ilyenkor értelemszerűen egyből megjelenik egy rendőr. Csak nézett, én is őt. Nem kellett hányjak. Nyugodtan szívtam a friss levegőt, éreztem, ahogy a gázcsere végbemegy a hörgőcskéimben, kezdtem jobban érezni magam. Ellentétben a sofőrrel, aki idegbajos módon forgatta a szemét a párhuzamosan álló rendőr és a halálosan nyugodt és már-már szieszt́ázó szerény személyem között. A sofőr és az egyik utas ijedten szálltak ki a kocsiból:

– Na, na hányjál! – mondák kórusban és biztatóan. A zsebkendő-víz túlélőcsomag csak úgy lógott ki a remegő kezükből.

Mosolyogtam, tudtam, mire megy ki a játék.

– Kicsit kérek a vízből – nyúltam a buborékmentes életmentő nedűhöz –, most már elég jól érzem magam – mondtam, és vártam a reakciókat, hogy jaj, de jó, és hogy nagyon örvendek! Ehelyett csak ijedt és ideges tekinteteket kaptam, na meg a kérdést, amitől majdnem elröhögtem magam:

– Na és nem akarsz hányni? – kérdezte a sofőr nyugodt hangon, mintha azt kérdezte volna, hogy „holnap mit csinálsz?” – Nem vagy rosszul? – és szeme sarkából a köz szolgáját stírölte, hogy vajon mit szól a műsorhoz.

– Most már nem kell – vigyorogtam –, még ha akarnék se tudnék, már nincs amit! – s gondoltam, ha nem is alakítok egy látványos kispizzát, ahogy a többiek szeretnék, úgyis látszik, hogy nem állok a helyzet magaslatán.

Jól gondoltam, a rendőr is konstatálta, hogy valamikor még tudtam hányni, így mosolyogva továbbhajtott.

Visszakecmeregtem a kocsiba, és elaludtam. Arra ébredtem, hogy megáll az autó egy vendéglő parkolójában. Na, gondoltam, ez hiányzik nekem… kordult egy csúnyát a gyomrom, de féltem, hogy még nem állok készen a táplálékbevitelre.

Aztán mégis rendben ment minden. Hazaérve már csak mosolyogtam magamban a történteken, teljesen helyrepattantam, így lementem barátaimmal a kávézóba, és úgy döntöttem, hogy egy ideig nem kérek az ilyen másnaposságból.

IOAN DRĂGAN

AZ ERDÉLYI ROMÁN NEMESSÉG A 16–18. SZÁZADBAN (II.)

A régi nemesség

■ Az előző korszakban a román nemesség által uralt területek (Szörényi bánság, Hátszeg és Máramaros) sorsa a fejedelemség korában sajátosan alakul. A birtokadománnyal járó nemesítések lezárulásával az új nemesek számban alulmaradnak a régiekhez képest. Mint általában, az újnemesség többségében itt is az armalistákból és a feltételes nemesekből állt, akik a jelek szerint a Karánsebesi-Lugosi bánságban mint határvidéken és a törökök felőli legfontosabb végvárnál voltak a legnagyobb számban. Ismeretes a kiemelkedő érdemekért történő „újranemesítés" is, esetenként címeradományozással.

A tárgyalt időszakban a helyi nemesi társadalom megoszlásának lehetünk tanúi. Egyes, már a vajdaság idején kiemelkedő csúcsai megerősítik gazdasági és társadalmi pozícióikat, és fokozatosan beolvadnak az ország főnemesei közé, a hatalmat voltaképpen birtokló kiváltságos rétegbe. Így történt ez a Dolhai, Lipcsei, Kendeffy, Kenderessy, Naláczi, Csulai, Macskási, Jósika és más családok esetén. A 16. században két román származású nemesnek, a kománai Majláth Istvánnak (Fogaras) és Kornyáti Bekes Gáspárnak (Bánság, Lugos kerület) sikerül eljutnia Erdély legbefolyásosabb pozícióiba. Előbbi Fogarasföld nagybojárjai sorából való, és a családja katolizálásának, a magyar királyi udvarnál 1526-ig szerzett tapasztalatainak, valamint annak a hozzáértésnek köszönheti felemelkedését, mellyel a Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd közötti, Erdély kapcsán keletkezett konfliktust kezelte. Fogaras várurává lévén és felesége által a nagy tekintélynek örvendő Nádasdy család rokonaként Majláth István a Magyar Királyság főnemesei sorába emelkedik, majd 1534–1541 között Erdély vajdai tisztségét tölti be. Az utóbbi, azaz Bekes Gáspár eredetileg János Zsigmond udvarában tevékenykedik diplomataként, kamarásként és tanácsosként, később pedig Báthory Istvánnál. 1575-ben trónkövetelőként lép fel a császár és az erdélyi nemesség egy részének támogatásával. A karánsebesi Jósika István a Báthory család szolgálatából jut el Erdély kancellári tisztjéig, melyet 1594–1598 között tölt be. A 17. század végén pedig néhány román származású családnak, a Nalácziaknak, Kendeffyeknek, Macskásiaknak, Jósikáknak és Sztojkáknak sikerül az arisztokrácia sorába emelkedniük, és az annak számára a központi közigazgatásban fenntartott szerepköröket betölteniük, ideértve a diétát is. A felsoroltak beolvadása a magyar nemességbe minden kétségen felüli. A leendő fejedelem, Kemény János nővérének férje, Macskási Ferenc úgy szerepel, mint aki „jeles tökéletes magyar, által ember s vitéz ember, nagy főember is vala".[26]

Vármegyei szinten a tehetősebb és befolyásosabb román nemesi családoknak az erdélyi és a partiumi térség magyar nemességével való keveredése tapasztalható. Az eredeti tulajdonos magszakadása vagy hűtlensége esetén elnyert birtokadományok és a nemesi körön belüli vagy azon kívüli vegyes házasságok révén a román nemesek keverednek a magyar családokkal, és apránként beolvadnak a magyarságba. Ugyanakkor a nemesi mentalitás, valamint a meglehetősen szigorú törvények növelik a magyar nemesi modell tekintélyét a kiváltságos helyi kisebbségek szemében. Végül a református vallás átvétele a románság egy része által és a magyar iskolák teszik teljessé ezt a folyamatot.

Mindezek ellenére a szerényebb vagyoni helyzetben lévő régi nemesek, a máramarosi, hátszegi és bánsági nemesi falvak, továbbá Karánsebes, Lugos és Hátszeg városok mégiscsak megőrizték a nemesi osztály túlnyomóan román jellegét.

Az újnemesség

■ A fejedelemség ideje alatt felbukkanó nemesség két jogi kategóriára különül: a teljes nemesi joggal felruházott *armalistá*kra és a *feltételes nemesek*re (puskások, darabontok, hajdúk és a szintén körükbe tartozó fogarasi bojárok).

Az *armalisták* a 16. század második felében jelennek meg, új korszakot nyitva a birtokos nemesekéhez képest. A nemesítés legelterjedtebb típusa a fejedelemség korától és még a 18. században is hozzájuk fűződik. A hangsúly ezáltal a birtokról a nemes személyére helyeződik át, melyhez megkülönböztető vizuális jelképet is társítanak, a címert. Az ingatlantulajdon, sok esetben csupán a saját kúria, ha az illető személy rendelkezik vele, ezekhez képest másodlagos. Az armalisták általában az alsóbb néposztályokból származtak (*ex plebeo et ignobili statu*): feltételes nemesek, szabadosok, jobbágyok, papok, deákok. Jelentős részük a királyok által megnemesített régi családok elszegényedett sarja, náluk tehát újranemesítésről van szó, amit a nemesi oklevél minden esetben hangsúlyoz (*denuo et ex novo*). Az armalistákat „Erdély és kapcsolt részei igazi és kétségtelen nemeseinek rendjébe" veszik fel (*in coetum et numerum verorum et indubitatorum regni nostri Transylvaniae et partium regni Hungariae eidem annexarum nobelium [...] pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur*).[27] A nemesség megkülönböztető jegyének a címert tekintik (*signum vere et perfecte nobilitatis*), melyet az oklevél leír, és képileg bemutat, továbbá szabályozza hivatalos használatának körülményeit.

A román államok társadalmi elitjét képező *bojárság* az Erdélyben évszázadok óta uralkodó magyar hagyományok szempontjából idegen társadalmi osztály. Az erdélyi román társadalmat a presztatális előtti fejlődési szakaszban foglalták bele a Magyar Királyságba, amikor élén még a kenézek álltak. Habár a megnevezés román körökben itt is ismert volt, a magyar intézményekkel konfrontálódó kenézeknek nem adatott meg az esély, hogy bojárrá váljanak. A fogarasi bojárság teljes egészében Havasalföldön őshonos, román intézmény volt, mely bizonyos fejlődési szakaszától a Magyar Királyságban folytatja történelmi útját. A bojárság a havasalföldi fejedelmek adományaiból származó vagy hagyományosan fennálló birtokon alapult (a *boeratus* ez esetben rokon értelmű lévén a *possessió*val és a *kenezia-tus*szal). A föld tulajdonosait ezen a jogi alapon „Havasalföld igaz, született és kétségtelen bojárjainak" tekintették, akiket ilyenekként az újabb hatalom is felvett nemesei sorába, és státusukban megerősített. Földesurakként a bojárok itt is, akárcsak a hegyen túl, a *vecin*ekként emlegetett jobbágyokon uralkodtak. A nemesi birtokhoz hasonlóan a bojárság is örökletes volt, és csupán hűtlenség vagy magszakadás esetén lehetett elveszíteni. Ősi és szabad, cserélhető, eladható, testálható és további birtokszerzeményekkel (*acquisiticia, empticia*) kiegészíthető volt. A voltaképpeni bojári birtok (*allodium*) hűbéri szolgáltatásoktól mentes volt, a bojárok pedig, más nemesekhez hasonlóan csupán katonai szolgálatra voltak kötelezhetőek. Gyakorlatilag minden feltétel adott volt tehát ahhoz, hogy a fogarasi bojárság maradéktalanul beolvadjon a Magyar Királyság nemesei sorába, a történelem azonban mindkét félnek tulajdonítható okokból másként alakult.

A bojárok és a nemesek közötti különbséget David Prodan a következőképpen foglalta össze: „Még olyankor is, ha egyáltalán nemeseknek tekintik őket, a bojárok sajátos fajtájú, nem igazi nemeseknek számítanak, hanem csupán »nemes bojároknak«. A megerősítő iratok nagyrészt egyszerűen bojárokra hivatkoznak, minden egyéb jelző nélkül, habár örökletes birtokkal rendelkeznek, akárcsak a nemesek. Ahhoz azonban, hogy a bojárok igazi nemesekké legyenek, külön nemesítési eljárás szükségeltetett."[28]

A *puskáso*kat (*sclopetarii*) a fiskális vagy főúri birtokok jobbágyságából emelték ki, a katonai szolgálatért cserében felmentvén őket a jobbágyi szolgáltatások alól. A puskás státus a nemesihez hasonlóan örökletes, de a katonáskodástól függően visszavonható volt. Az adókötelesek számának csökkenésével járó nemesítési eljárások aggodalommal töltötték el a diéta tagjait és a fejedelmet, akik kétszázra korlátozták a puskások számát.[29] A puskások legfontosabb forrásvidéke Kővár vidéke volt, ahol teljes falvak ismeretesek ebben a státusban, ám egyes magánbirtokokon, például Déván is éltek nemes puskások. A 17. század második felében a diéta ismételten intézkedéseket kezdeményez a puskások számának növelése ellen, egyszersmind igyekszik őket ismét

adózásra fogni, az 1691-es diéta pedig a jobbágyokhoz hasonlóan kapuadó fizetésére kötelezi őket.[30]

A *darabontok* a jobbágyok sorából a földesúr által toborzott katonai osztály tagjai voltak, akik a vár helyőrségét, a várkapu védelmét, a tömlöc felügyeletét, valamint az alattvalók ellenőrzését biztosították. Fogaras várának 1632-ben harminchat darabontja volt, Gyalunak 1666-ban huszonöt, Görgénynek 1688-ban ötvenkilenc.[31] A darabontok száma a vár és birtoka méretei alapján módosul.

A *hajdúk* katonai osztályát a 16. században alakították ki elsősorban az Alföld területén. Leggyakrabban zsoldosként használják tagjait, akik nemegyszer súlyos gondokat okoznak a hatóságoknak. Bocskai István fejedelem húsz kiváltságos hajdúvárosba telepíti őket. A 17. századi törvények igyekeznek korlátozni a számukat és alárendelni őket a hatóságoknak, megszüntetvén az úgynevezett „szabad hajdúságot".[32] A románság igen kevéssé képviselteti magát ebben a kategóriában.

A román nemesség területi megoszlása

■ *A hűbéri birtokon élő kisnemesség.* A hűbéri birtokok szabad lakossága nemesekből, darabontokból, puskásokból és libertinusokból állt. A *szabadosok* szigorúan jogi értelemben nem voltak nemesek, hanem mindössze a jobbágyi szolgáltatások alól mentesültek különféle, elsősorban katonai kötelezettségekért cserében. Kétféle csoportra különülnek, lovas és gyalogos szabadosokra, és általában a hűbérúr hadseregét alkotják. Jogállásukat oklevél igazolja, mely azonban a nemesekétől eltérően bármikor visszavonható. A hunyadi birtokon 1677-ben tizenhét lovas és tizenkét gyalogos libertinust, tizenhét puskást, valamint tizennyolc taksás nemest (adófizetésre kötelezett szabados) tartanak számon.[33] A fiskális birtokokon különösen egytelkes nemesek, rendszerint az urbáriumokban nyilvántartott *kurialisták* éltek az egyéb, alárendelt társadalmi osztályokkal együtt. A nemesi kiváltságokban ők is osztoztak: „A' *Fiscus* Jószági között lakó Nemesek-is *praerogativá*jokban és *immunitás*okban *indifferenter* minden helyeken meg-tartassanak, azok szerént a' módok szerént mindazáltal, a' mint *per speciales Constitutiones* annak *Series*sében *accomodál*tattak."[34] Az egytelkesek általában feltételes, a szabadosok és a jobbágyok sorából kivált vagy a birtokon katonai szolgálatra kötelező megállapodás alapján élő nemesek. A birtokokon élő kisnemesek jogállása tehát sokféle lehetett, az adómentes telektől vagy kúriától az adóköteles telekig. Általában paraszti sorból (*ex conditione humili et rustica* vagy *ex statu et conditione plebea et rustica in quo natus est*) emelkedtek „Erdély és Magyarország igazi és kétségtelen nemeseinek rendjébe" (*in coetum et numerum verorum et indubitatorum regni Transylvaniae et Hungariae nobilium*). A valódi nemességet a fejedelem rendszerint címer kíséretében adományozta. A földbirtokos csupán feltételes, a birtok határain belül érvényben lévő nemességet adományozhatott az arra érdemes alattvalóiknak. Egyszersmind aránylag gyakori jelenség a kisnemesek visszacsúszása az adókötelesek sorába, illetőleg a nemeslevelek felülvizsgálása, melynek alkalmával egyeseket megfoszthatnak mentességeiktől, sőt akár szabad mivoltuktól is. A Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idején folytatott nemesi vizsgálatokra az *Approbatae Constitutiones* később is mintaként tekint.[35]

A feudumok nemessége meglehetősen számos. A hunyadi birtokon 1681–1682-ben száztíz nemes él, hatvankilencen Hunyadon és harmincöten Hátszegen. Nagyjából ugyanebben az időszakban Kőváron négyszázkét nemest tartanak számon, köztük száznegyvenegy puskást és harmincöt nemes román papot. Fogaras városban 1640-ben tizenegy birtokos, tizennyolc kúriás és nem kevesebb, mint nyolcvanegy taksás, vagyis adóköteles nemest regisztrálnak. Hozzájuk számítandók a fogarasi birtok falvaiban élő nemesek, akik nem azonosak a tulajdonképpeni bojárokkal.[36] A görgényi várbirtokon nagyrészt kisnemesi rangú, egy-két telkes és kevés, esetenként akár egyetlen jobbággyal rendelkező birtokos nemesek éltek, ugyanakkor előfordulnak egy-egy teljes falvat vagy falurészt birtokló nemesek is. A 17. század folyamán a görgényi nemesek száma és vagyona egyaránt gyarapodóban volt.[37]

A városi nemesség. A városokban többnyire szolga rendűek, katonák, kereskedők, kézművesek és a vár vagy a fejedelmi birtok különféle tisztségviselői telepedtek le. Mind a régebbi városlakók,

mind az újonnan betelepültek szép számban kaptak nemességet a fejedelemség korában, beleértve a románokat, még ha Karánsebes, Lugos és Hátszeg kivételével nem is ők alkotják a városi többséget. A környező falvak nemessége már a 15. századtól kezdődően nagy előszeretettel települt be a városokba, ahol a lakosság jelentős részét tette ki számbelileg is. Karánsebesen egyenesen a nemesek alkották a többséget, és Lugoson is harminc százalékot tettek ki.[38] Bizonyos esetekben a határvárosok minden lakóját megnemesítették, továbbá számos adó alól felmentették. Így például 1602. március 26-án Báthory Zsigmond a Bihar vármegyei Belényes összes lakosát házaikkal és földjeikkel együtt nemessé tette.[39]

Hátszeg és Hunyad. Hátszeg 1694. évi leggazdagabb és legbefolyásosabb harminc régi nemesi családjának, többek között a Szacsaliak, Maczesdiek, Marák, Russoriak, Csolnokosiak és galaci Budák vizsgálata alapján Adrian A. Rusu azt a következtetést vonta le, mely szerint „igen kevésről gyanítható, hogy még román lett volna".[40] Hozzájuk sorolandó számos bánsági család is, köztük a Macskásiak, Jósikák, Ivulok, Bobicok, Bokosniczák, Keresztesiek, Vajdák és Simonok, akik még a 15–16. században hunyadi birtokokra tettek szert. Ugyanerre az időszakra tehető a becsvágyó hátszegi nemesség fokozott térnyerése a vármegye szintjén. A 16–17. században sokan közülük Hunyad vármegye alispánjai és bírói sorába emelkednek, ami a korszak uralkodó magyar arisztokráciájába való beolvadásukat igazolja; például Tustyai Ladó (1555), Russori László (1610) és más Russoriak, Osztrói Pap (1622), galaci Buda Péter alispán (1642–1646), Romosz (Ramasz) Miklós, Uncsukfalva hűbérura (1646–1655) vagy az alsószálláspataki Fejérvízi (1650) esetében. Naláczi Istvánból Apafi Mihály egyik legbizalmasabb támogatója, András fiából pedig a Habsburg Birodalom bárója lesz. Csolnokosi Bálint asztalnoki méltóságot visel az említett fejedelemnél.[41] 1664-ben Hunyad vármegyét Erdély diétájában bizonyos galaci Buda Sándor képviseli.[42] Ritkábban újnemesek is felbukkannak az iratokban Hunyad és Déva birtokairól, mint például 1602-ben kisbükki Juga Miklós, Dobra kerület alhírnöke és a birtok urának, karánsebesi Vajda Miklósnak a bizalmasa, akinek kúriáját megnemesítették, és mentesítették a jobbágyi szolgáltatások alól.[43] A Barcsai család szülőfalujából való nagybarcsai Juga Istvánt, Luca, Oprea és Caterina apját is ugyanebben az évben nemesítik meg.[44]

*Máramaros*ban a 17. század folyamán is a román nemesség marad meghatározó. Miron Costin moldvai krónikás, aki részt vett az 1659-es erdélyi hadjáratban, azt írja a máramarosiakról, hogy „függetlenek, szabadok, és máig sem szolgálnak semmilyen urat […]. Rendkívüli kiváltságaik vannak, és katonai dolgokban eddig veretlenek."[45] Mindazonáltal a vármegyét helyi vagy bevándorolt nagybirtokosok uralják a 17. században, jelesül a Dolhaiak, Lipcseiek, Rozsályi Kúnok, Prépostváriak, Pogányiak, Bánffyak, Kornisok. A főispánok és a fiskális javak kezelői az erdélyi arisztokrácia, vagyis a Bethlenek, Rhédeyek, Kordák, Bánffyak, Thökölyek, Barkóczyak, Vécseyek, Zólyomiak, Telekiek köréből származtak.[46] Az újnemesség különösen az öt máramarosi koronaváros, Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget lakosságából emelkedik ki. Minthogy a Dolhay, Lipcsei, Ilosvay, Kisfalusy és Komlósy ősi román családok, valamint a Kricsfalusi Sztojka család egy ága elmagyarosodott, a vármegye életét a befolyásosabb magyar vagy a magyarságba beolvadt nemesek uralják. Az egyik szóban forgó család sarja, Sztojka Zsigmond a 18. században Erdély római katolikus püspöke lesz. A 17. századból ismeretesek a Petrovay, Kricsfalusi Sztojka, Darvay, Uglea és Dolhay román családokból származó alispánok, akiknek sorát a következő században Szaplonczai és a jódi Balea folytatja. Ugyanakkor a románok uralják elsöprő arányban a vármegye négy járásának nemesi bírói szerepkörét.[47]

A máramarosiak az egyéni hadfelkelésre köteles nemesek számának megfelelően népes alakulattal vettek részt az erdélyi hadseregben. 1637. december 2-án I. Rákóczi György mentesíti a máramarosi nemességet az általános és a részleges nemesi felkelések alól, százötven gyalogosra és ötven lovasra korlátozván a hozzájárulásukat, melyhez a határok őrzésének régebbi kötelezettségei járultak.[48] Habár csekélyebb számban, ám egy-egy máramarosi román is szerez armális nemességet, mint például a bedői Helia Markos 1645. január 12-én.[49] Ebben az igencsak népes régi nemességet felvonultató vár-

megyében ehhez képest gyakoribbak az újranemesítések. A bírói tisztséget betöltő szacsali Nicolae Boiert például 1647. március 25-én nemesítik újra címeradomány kíséretében, feleségével, Ana Becleával és gyermekeivel együtt;[50] néhány nappal később pedig egy másik nemesi bíró, Ioan Nemes, más néven Váncsfalvi Grigor követi őket az újranemesítések sorában.[51] Nicolae Pop, más néven Dragoş (Pap *alias* Dragus) deszei albíró két évvel később szerez armálist testvéreivel közösen;[52] továbbá szintén ez idő tájt bizonyos Ioan Pop nevű pap (*pastor ecclesiae*), más néven Alsóapsai Simon és fiai.[53] A 18. század elején a máramarosi nemesek nagy számban csatlakoztak Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes felkeléséhez, borsai, szarvaszói, jódi és apsai kapitányok irányítása alatt, köztük Sandrin Lupu, Borsa későbbi protopópája és a tatárok elleni 1717-es küzdelem hősének a vezényletével.[54]

A *Bánság* Temesvár eleste (1552) és a törökök általi elfoglalása (1658) között állt fenn az Erdélyi Fejedelemség Karánsebesi-Lugosi bánság vagy egyenesen Szörény vármegye néven ismert közigazgatási egységeként. A régi kiváltságokon alapuló és a térség határ menti fekvését ügyesen kihasználó helyi nemesség a 16–18. század során is megőrzi, sőt megerősíti hagyományos pozícióit.[55] Így gondot fordít arra, hogy rendszeresen (1609, 1634, 1659) megújítsa az 1547-ben V. (Utószülött) László által a bánsági nemeseknek és kenézeknek adományozott kollektív kiváltságokat, illetve a lugosiak esetében az Izabella királynétól származó címeres adománylevelet 1551-ből.

A térség nemesi családjai (Măcicaş, Bizere, Racoviţă, Fiat, Gârleşteanu, Mâtnic, Găman) nagyrészt helyi szinten vagy Erdélybe átnyúló ágakon érvényesültek, közöttük néhány kivételes esettel, mint például az Erdély kancellári tisztjét betöltő karánsebesi Jósika Istvánnal vagy a fejedelem bizalmas emberei közé és kamarási rangra emelt, szintén karánsebesi Vajda Miklóssal. Habár Erdéllyel és történéseivel szoros kapcsolatban áll, a Bánság mégiscsak sajátos, alapvetően román jelleget képvisel. A térségben majdnem minden szerepkört a helyiek birtokolnak, a főnemesség számára fenntartott báni tisztséget leszámítva. A Bánság székhelye, Karánsebes a kortársak szemében „nemesi román városnak” számít. Az érintkezési nyelv a román, és nem okoz gondot a román nemesi identitás vállalása sem, például a református Mihail Halici esetében 1674-ben, aki úgymond *nobilis romanus civis de Karansebes*.[56] 1600-ban az erdélyi rendek azt vetik a bánságiak és a hátszegiek szemére, hogy nem hajlandók átadni Vitéz Mihály, illetve bojárjai marháit és egyéb javait, továbbá „nem vették ki részüket az ország mostani szolgálatában”,[57] vagyis a román vajda elleni felkelésben és a miriszlói csatában. A havasalföldi fejedelem bánsági támogatói sorából Keresztesi Pál, az udvar bizalmasa, Karánsebes leendő kapitánya és bánja, illetve Bethlen Gábor fejedelem tanácsosa, valamint Gheorghe Ciocăneşti zsidóvári várúr az ismertebbek.[58]

A bánsági újnemesség nagyrészt a helyi román, szerb és magyar nemzetiségű lakosságból ered, és általában katonai érdemeken alapul. Costin Feneşan az 1589–1701 közötti időszakból ötvenkilenc, többségében a két Rákóczi Györgytől származó címeres adománylevelet azonosított. Az esetek nagyjából egyhatodában, pontosabban tíz alkalommal, köztük a lugosi Matei Stănija nevű deák (1593), a karánsebesi Mihai Bobic (1642), Szászvárosi Péter, más néven Lugosi Pap (1644) és a karánsebesi Nicolae, illetve Mihai Străjan (1649) esetében valójában újranemesítésről van szó.[59]

A bánságiak elsősorban katonai érdemekkel szereznek armálisokat; így például a már említett Gheorghe Ciocăneşti, valamint a nagy múltú Racoviţa családból származó Ioan Pribeg, a lugosi lovasság parancsnoka, akit 1625-ben nemesítenek újra.[60] Hasonló alapon bocsátanak ki kollektív oklevelet 1602-ben harmincöt nemesi rangú és közönséges puskásnak a lugosi kerületből,[61] illetve 1645-ben a lugosi helyőrség Barcsai András parancsnoksága alatt álló ötvenöt lovasának.[62] Egyes katonák ezek közül a török által elfoglalt bánsági területekről származtak, elsősorban a magyarok által rácokként emlegetett és a történelmi Erdélyben is ilyenekként azonosítható szerbek.

A török fenyegetés hatására a diéta és a fejedelmek rendkívüli intézkedéseket hoznak Erdély ezen végvárának a megerősítésére. Az 1611-es és az 1632-es diéta a Bánság és Karánsebes várának a védelméért cserében mentesíti a bánságiakat a mozgósításokban való részvétel alól. 1643. november 20-án II. Rákóczi György

elrendeli, hogy Szörény vármegye tisztségviselőit és nemeseit a tartomány, illetve a karánsebesi és a lugosi vár őrzésének fejében töröljék a hadi nyilvántartásból (*lustrum*) olyanokként, akik „országunk és birtokunk azon távoli határvidékén élnek a török által csaknem fojtogatva”.[63] 1454-ben pedig a növekvő török fenyegetés hatására rendkívüli és a maga korában példa nélkül álló határozatot hoz: katonai szolgálataikért viszonzásképpen felszabadítja a lugosi jobbágyokat.[64]

A Bánság török megszállás alá kerülése 1658-ban véget vet a helyi nemesség történelmi pályafutásának, és Erdélybe való menekülésre kényszeríti őket, Hunyad és Fehér vármegyében vásárolt birtokokra vagy külön a hatóságok által fenntartott, tordai és marosszentimrei menedékhelyekre. A „felszabadító” Habsburgok a Bánság 1718-as, végső visszaszerzése után már nem ismerik el a több mint fél évszázados kivándorlás által egyébként is megtizedelt bánsági nemesség kiváltságait és birtokait.

Fogaras. A fogarasi bojárság már csupán eredeténél fogva is ahhoz a Havasalföldhöz törekedett visszatérni, melytől elszakították. Fogarasföld nevezetes, a középkori Erdélyben egyedülállónak számító statútuma (1508) is éppen a Mihnea fejedelem havasalföldi trónra kerülésekor kirobbant bojárfelkelés hatására keletkezett, midőn egyes bojárok és románok „titokban át kezdtek pártolni ehhez a vajdához, hogy elárulják és kezére adják ezt az országot, a várat és a népet”.[65] A határvidéken jelentős katonai erőt képviselő fogarasi bojársságnak sikerül rávennie a központi hatalmat, hogy önálló egészként és függetlenségét tiszteletben tartva vegye át az „országot”. Történelme során Fogaras jellemző módon úgyszólván önálló „hercegségként”, illetve közvetlenül a fejedelemnek alárendelt *regnum* gyanánt áll fenn. A fejedelemség idején a fogarasi vár az uralkodó és családja nagy előszeretettel használt tartózkodási helye és menedéke veszély esetén.

A központi hatalom kezdettől fogva igyekezett gyengíteni a román nemesség státusát. A 17. század folyamán sajátosan is megerősödő törekvés különböző megnyilvánulásait David Prodan elemzi.[66] Tulajdonképpen már a *bojár* megnevezés használata is erre a tendenciára utal: a szó eredeti alakjában történő és csaknem kizárólagos használatával mintegy a vele sohasem egyenértékű *nemes*sel való összezavarását igyekeznek elkerülni. Az olyan esetekben, amikor a bojárt megnemesítik (pl. *nobili Maylad Wolacho, boyaroni videlicet nostro de Comana* – 1509), a *nobilis kenezius* szófordulatra emlékeztető megfogalmazás a Magyar Királyságon belül kimondottan nemesi státust szerzett személyre utal. A Majláth család nyomdokain a bojárság mellett, illetve annak soraiból „Erdély nemességével azonos néven és ranggal”[67] létrejön egyfajta bojári *nemesség* is, amelynek létezése szintén az egyszerű bojárok alárendelt státusát igazolja. A bojárnak nem jár ki az ország nemesei számára fenntartott *nobilis* vagy *egregius* jelző, hanem csupán a kisnemesek és a szabadosok, így például a székelyek *agilis*e (rátermett), sőt mindössze akár a jobbágyokra is használt *providus* (eszes). Továbbá a fogarasi bojárság, habár egy a fejedelemnek alárendelt külön „országhoz” tartozott, nem állt közvetlen kapcsolatban a fejedelemmel, hanem csupán helyi képviselőjével, a fogarasi kapitánnyal. „Igazi kis hercegség ez a vár, hiszen alattvalói, a román bojárok, fejedelemként tisztelik kapitányát” – foglalja össze a helyzetet Nicolaus Olahus.[68] A bojári cím adományozása, illetve megerősítése a várúr előjoga, ám még a későbbiekben is, amikor maga a fejedelem a fogarasi kapitány, a bojári méltóság mindössze Fogarasföldön belül érvényes, habár a nemeslevél és a birtokolt címek csaknem megegyeznek a tulajdonképpeni nemesekével. Az 1508-as statútum a bojárok vérdíját (*homagium*) az erdélyi nemesekével azonos összegre, hatvanhat forintra csökkenti a Magyar Királyság többi nemesének kétszáz forintos, illetve a székelyek és más szabadosok harminchárom forintos vérdíjához képest.

A terület szakértője, Prodan szerint „a bojárt nemesnek tekintik ugyan, de az ország igazi nemeseihez képest más fajtájúnak, akinek külön neve és származása van. Ugyanakkor érvényesül egy olyan törekvés is, hogy az ősi nemességet feltételesre redukálják, és ne általában, vagyis országosan érvényes, hanem területi nemességként értelmezzék, sőt később feudális nemesség gyanánt, mint olyan *officium*ot, mely a hűbérúrtól függ […].”[69] Az adománylevelekben idővel felbukkannak a bojári kötelezettségek is, többek között a katonáskodás, a járandóságok és a vár

körüli feladatok, a bojári rend attribútumai pedig a libertinusokra is alkalmazott *providus* és *strenuus* szintjére süllyednek. I. Rákóczi György a bojári oklevelekben is bevezeti az *usque ad beneplacitum nostrum* szokásszerű feltételes megfogalmazást, a diplomák ismételt felülvizsgálásai pedig a „bukott bojárok" sorát szaporítják az adóköteles alattvalók számának növelése végett. Fogaras birtok 1637. évi urbáriuma a százhatvanegy elismert bojár és szabados mellett nyolcvanhat „bukott", azazhogy jobbágysorba taszított személyt említ.[70] Ugyanakkor idővel bizonyos különbségtételt vezetnek be az 1588 előtti régi bojárok és a később megjelenő feltételes bojárok között. 1640–1648 között négyszázhetvennégy bojárt és libertinust tartanak nyilván; 1720-ra ez a szám eléri a hétszázhuszonötöt.[71] A hadseregben ők egyénileg vesznek részt, akárcsak a nemesek. A részleges felkeléskor mindössze kétszáz lovasra lehet számítani.

A 16. század elejétől a bojársággal párhuzamosan felbukkan egy az ország igazi arisztokratáival egyenjogú nemesség, melynek tagjait gyakran ugyancsak *boer* néven és a szülőfalujuk nevéből képzett vagy az ott letelepedettek esetében a „fogarasi" jelzővel emlegetik. A legkorábbi példa erre nem más, mint a már említett kománai Majláth család.

A 16. század végére Fogarason is megjelennek az armalisták. Alsóárpási Bogdan 1596-ban, Récsei Boér János 1599-ben, Vasile Bârsan 1600-ban, Kopacseli Boér András 1602-ben, a venicei Penciu bojárok pedig 1630-ban szereznek címeres adománylevelet, és sorukat a szabadosokkal, papokkal és különféle fejedelmi szolgálattevők folytathatnánk, a szakácsoktól a kézműveseken át egészen a kereskedőkig.

A nemesi adománylevél rendszerint külön megemlíti a kitüntetett „közönséges plebejus" származását, még akkor is, ha az illető éppenséggel bojár. Báthory Gábor 1608-ban nemesíti meg a kisberivoji Nicolae Pătraşcut rokonaival, az alsóvenicei Ştefan Pătraşcuval és a kisberivoji Petru Pătraşcuval együtt, kiemelvén őket *ex statu et conditione plebea ac ignobili in qua nati sunt et hactenus exstiterunt [...] ac in coetum et numerum verorum regni nostri Transylvaniae et partium regni Hungariae eidem subiectarum nobilium annumerantes*, hogy ezután ők maguk és mindkét nembeli leszármazottaik *pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur*, és ugyanazokat a kiváltságokat élvezzék, akárcsak *reliqui districtus terrae Fogaras veri, nati et indubitati nobiles ac militares homines*.[72]

Kővár. A kővári uradalom ősi nemessége feltételes kiváltságokat élvező örökletes vajdákból állt, akik a háborúban lovon követték a birtok vagy a vár urát. Bethlen Gábor egyik levelének megfogalmazásában: „eleitől fogva ott Keövár vidékin inkább minden faluban afféle megnemesitett Boerok, kiket vaidának is hinak voltanak". Mindaddig, amíg Kővár magánemberek és nem a fejedelem kezén volt, ezek a bojárok szabad nemesi státust élveztek, nem csupán a vár urától vagy a birtok uraitól származó nemességük lévén, hanem egyenesen a régi királyoktól és fejedelmektől származó, amelynek megfelelően a várnak szolgálniuk kellett, és lovon mindenhová rendelhették őket.[73] A Báthoryak családi birtoka, majd a fejedelmek fiskális birtoka gyanánt a kővári uradalom vált a katonai utánpótlás és így közvetve az új erdélyi nemesség egyik legfontosabb forrásává. Az 1668-as összeíráskor mintegy ezer nemest számolnak össze, köztük puskásokkal, szabadosokkal és papokkal. Ezek közül nagyjából hatszázhetven nemes nyer megerősítést.[74] Ily módon Kővár Máramaros, Hátszeg és Fogaras mellé zárkózik fel román nemesi többségű kerületként. A kővári nemesség tekintetében jellemző települések közül Berkes, Butyásza, Kőváralja, Karuly, Jóháza, Kisnyíres, Hosszúrév, Haragos, Csernefalva, Bún, Szamossósmező, Lemény, valamint Létka említendő.

A felsorolt térségeken kívül a román nemesség nagy számban van jelen Zaránd, Bihar, Arad, Kolozs, Belsőszolnok és Torda vármegyében, különösen az előhegységi vidékeken, a völgyekben és a fiskális uradalmakon. Az alábbiakban álljon itt néhány kiragadott példa. 1583-ban Báthory Zsigmond Ribiczey Simonnak (Zaránd), a nagyszántói Zanthay Istvánnak (Bihar) és Paksy Pál fia Jánosnak egy-egy bihari, illetve szabolcsi birtokot adományoz.[75] Ugyanezen évben mentesíti minden járandóság alól a kisházai Oláh Mátyás (Bihar) gyalogos puskás házát.[76] 1588-ban nemes Pecsétszegi Vajda György (Belső-Szolnok) a szomszédos Horgospatak vajdai méltóságát adományozza, aki a települést saját költségén és a dési sókamara iránti kötelezettségek tel-

jesítése fejében benépesítette.[77] 1602-ben a fejedelem megnemesíti és mentességet adományoz a lázi Lupu és Inochentie Mihuleasa (Zaránd) háza népének, melyet még az előző földbirtokostól, Degely Eufrozinától, csúcsi Nagy János özvegyétől nyertek el.[78] A csíkjenőfalvi várúr, Kaprucai János 1602-ben szerzi meg az előzőleg a vár tulajdonában lévő sólyomi birtokot és a lakottyai prédiumot Bihar vármegye széplaki kerületében.[79] Szintén ebben az évben tüntetik ki csíkjenőfalvi kúriával nemes Ioan More fejedelmi szolgálattevőt.[80]

A nemesi értelmiség

■ Esetenként az erdélyi fejedelmek egyes értelmiségi csoportok tagjait is megnemesítették, köztük papokat, diplomatákat, tolmácsokat, jószágigazgatókat és vámosokat. Ezen osztályok egyes képviselői egyébként is régi nemesi családokból származtak. Az újabb kutatások arra mutatnak rá, hogy a fejedelemség korában nemesi rangra emelt románok tíz százaléka pap, és ami a legérdekesebb, legtöbben katonai és nem, ahogyan azt esetleg elvárnánk, felekezeti érdemeikért részesülnek adománylevélben. 1556–1690 között százhuszonegy megnemesített román papról tudunk.[81] A 17. századi Hátszeg esetében Adrian A. Rusu negyven ismert pap közül harmincról mutatta ki az új vagy a régi nemesi rangot.

Mihai Viteazul nyomán Bethlen Gábor 1609-ben egy sor intézkedést hoz a gyakran jobbágyi kötelezettségeknek alárendelt és különféle visszaéléseknek kitett román papság állapotának a javítására, a hűbérúrnak fizetendő szokásos járandóságokra korlátozván az elvárt szolgáltatásokat és biztosítván számukra a mozgásszabadságot. Ebben a tekintetben jellemző a halmosdi Opriş nevű pap (Kraszna vármegye) érdekében történt közbelépése, aki olyan igazságtalanságokat szenvedett el, amilyeneket a fejedelem saját szavai alapján alattvalói között nem tűrhet, különösen a papi renddel szemben.[82] Az ilyesfajta állásfoglalások mégiscsak különválasztandók a román ortodox egyház fejedelmileg támogatott kálvinizálási politikájától, amennyiben azok haszonélvezői a reformáció terjesztői voltak a románság körében. A 17. században, különösen Apafi uralkodásának ideje alatt a nemesítések számának növekedése figyelhető meg ezen a kategórián belül, ugyanakkor a diéta részéről ellenreakciók is megnyilvánulnak a jelenséggel szemben.[83] A román ortodox egyháznak a református püspök alá rendelésével az egyház hivatalosan el nem ismert státusát próbálják megkerülni. A kálvinizálási törekvések különösen az olyan vidékeken vezettek sikerre, ahol számottevő, előzőleg katolikus román nemesség élt: Hátszegen, a Bánságban és Máramarosban. A hátszegi ortodox esperességet ebből kifolyólag 1643-ban ki is veszik a román püspök fennhatósága alól, és közvetlenül a református püspökség alá rendelik. A kálvinizáló hátszegi papok a 17. század végén tiltakoznak az osztrák hatóságok katolizálási törekvései ellen. Az elmagyarosodott hátszegi katolikus nemesség sorából emelkedik ki a Heidelbergben tanult Csulaj György, a fejedelem papja, aki 1650 körül az erdélyi református egyház püspöke lesz. Ifjabb Karánsebesi Halics Mihály 1667–1669 között a szászvárosi református iskola rektori tisztségét tölti be román származásának öntudatos vállalása mellett, a szintén karánsebesi, jezsuita Ivul Gábor (1619–1678) pedig a bécsi egyetemen tanít. A 17. század első felében Karánsebesen Bujtul György és fivére, Sebessi János helyi jezsuita tevékenykedik, új életet öntve a helyi, nehéz körülmények között tengődő közösségbe.[84]

A deákoknak, nótáriusoknak és kancelláriai írnokoknak is gyakran sikerül a nemesi rangig vinniük. Közöttük találjuk az 1608-ban megnemesített Dési Mihály lugosi deákot[85] és az ilosvai, 1609-ben újranemesített Rechey Gáspárt.[86] A fejedelmi kancellárián tevékenykedett többek között a karánsebesi Gabriel Laţug, Mihai Albu, a pestesi Ioan More, Ladislau Pribek,[87] Gabriel Zakan, Petru More, Csulai Demeter, Recsei István, Naláczi Miklós.[88] A portához intézett küldöttségek tagjainak sorából többek között Ioan Boer, továbbá a fejedelmi udvar bizalmasa, Tövisi Rácz Péter,[89] Naláczi István, Kopacseli Boér Zsigmond, Jósika Ferenc és Simion Stoica neve ismert.

Mások a moldvai és a havasalföldi fejedelmek titkáraiként és tolmácsaiként szolgáltak, mint például Récsei Boér Péter, a havasalföldi Radu Mihnea fejedelem titkára,[90] valamint Récsei Boér István, aki 1609-ben a moldvai Constantin Movilă fejedelem alatt szolgál titkárként,

és Nagyberivoji Boér István, havasalföldi fejedelmi futár.[91]

1649. április 10-én II. Rákóczi György címeres adománylevéllel tüntette ki András deákot, más néven Boier Breazult (Brazzul Bojár), a fogarasi vár kulcsárát (*claviger*), István, László, János és Şerban nevű testvéreivel együtt.[92] Báthory Zsigmond pedig a tamáspataki birtokot adományozza Lugassy Mózes szászvárosi harmincadosnak (*tricesimator*).[93]

Összefoglalás

■ A térség összes vármegyéjében jelen levő román nemesség az erdélyi arisztokrácia fontos részét képezi a 16–18. században. Tagjai a központi és a helyi államigazgatás minden ágában, a nagybirtokokon, a városokban és a hadseregben egyaránt megtalálhatók. A három elismert nemzet politikai berendezkedéséből adódóan a feltörekvő románok csupán egyénileg, a teljes nemzeti és vallási beolvadás árán csatlakozhattak a magyar nemességhez. A román elitrétegek beolvadását a nemesség soraiba főleg katonai érdemeik alapján beszivárgó széles néptömegek folyamatosan ellensúlyozzák. A bánsági, hátszegi és máramarosi régi nemesség mellett idővel megjelenik a jellemzően kővári, fogarasi, zarándi és bihari armalisták népes társadalmi osztálya is. Ez utóbbiak nagyrészt feltételes kiváltságokkal rendelkező, szerényebb paraszti körülmények között élő kisnemesek, akik mindvégig közelebb maradnak a román népi tömegekhez, és a 18. században csatlakoznak nemzeti egyenjogúsági törekvéseihez.

Rigán Lóránd fordítása

■ JEGYZETEK

26. Ioan Kemény: Memorii. (Ed. şi prefaţă de Ştefan J. Fay) Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, 2002.
29. [Kemény János önéletírása. In: Kemény János művei. (Szerk. V. Windisch Éva) Neumann Kht., Bp., 2000.]
27. Costin Feneşan: Diplome de înnobilare şi blazon din Banat secolele XVI-XVII. Editura de Vest, Timişoara, 2007. 136.
28. David Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea. I. Supuşii. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Buc., 1986. 91.
29. Az 1659. évi szászsebesi diéta. Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. XII. 304–305.
30. David Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea. 94.
31. Uo. 98.
32. Approbatae Constitutiones. 182–184. Pars III Tit. LXXXVI.
33. David Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea. 97.
34. Approbatae Constitutiones. Pars III. Tit. VI. Art. VI.
35. Uo. Pars II. Tit. VIII. Art. VII.
36. David Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea. 87–88.
37. Liviu Ursuţiu: Domeniul Gurghiu (1652-1706). Argonaut, Cluj-Napoca, 2007. 19.
38. Ionuţ Costea: i. m. 119.
39. Andrei Veress: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. VII. nr. 7: „universos incolas oppidi Belenyes, comitatus Bihar, ex statu et conditione plebea et ignobili, in qua nati sunt, eximit, eosque in coetum et numerum verorum regni Hungariae et Transylvaniae nobilium adnumerat et adscribit, eorumque universos domos ac fundos cum collatione iuris regii in perpetuum eximit ac nobilitatur."
40. Adrian Andrei Rusu: Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997. 31.
41. Uo. passim.
42. David Prodan: Supplex Libellus Valachorum. 115.
43. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. (Szerk. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kvár, 2005. nr. 1997. 513.
44. Uo. nr. 792. 232.
45. Miron Costin: Opere. (Ed. critică de P. P. Panaitescu) Buc., 1958. 229.
46. Livia Ardelean: Contribuţii la studiul evoluţiei economico-sociale în Maramureş în secolul al XVII-lea. In: Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice. (Coord. Susana Andea, Institutul de Istorie „George Bariţ") Napoca Star, Cluj Napoca, 2005. 315–357.
47. Alexandru Filipaşcu: Istoria Maramureşului. Gutinul, Baia Mare, 1997. 197–208.
48. 1637. december 2-i segesvári rendelet, megerősítve 1654. április 2-án, Gyulafehérváron (Erdélyi királyi könyvek. 20–29. kötet, 1630–1656, I. és II. Rákóczi György oklevelei. Miskolci Egyetem, Arcanum CD-ROM, Bp., 2004. 29. kötet. f. 403–408).
49. Uo. 26k, f. 15.
50. Uo. 26k, f. 44v–46v.
51. Uo. 26k, 46v–48v. 1647. április 6.
52. Uo. 27k, f. 89v.
53. Uo. f. 89v–90.
54. Alexandru Filipaşcu: i. m. 121.

55. Lásd Costin Feneşan kiváló bevezetőjét a Diplome de înnobilare şi blazon din Banat secolele XVI-XVII. című kötethez.
56. Uo. 11. 22. jegyzet.
57. Uő: Documente medievale bănăţene 1440-1653. Facla, Timişoara, 1981. nr. 48. 121.
58. Uo. nr. 45, 46.
59. Uő: Diplome de înnobilare şi blazon din Banat secolele XVI-XVII. 17.
60. Uo. nr. 14. 93.
61. Uo. nr. V. 236.
62. Uő: Documente medievale bănăţene 1440-1653. nr. 83. 183–189.
63. Uő: Diplome de înnobilare şi blazon din Banat secolele XVI-XVII. nr. XI. 250.
64. Uo. 22.
65. Ioan Cavaler de Puşcariu: Fragmente istorice despre boerii din Ţara Făgăraşului. Sibiu, 1907.74; David Prodan: Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI-XVII. In Uő.: Din istoria Transilvaniei. Studii şi evocări. Editura Enciclopedică, Buc., 1991. 28.
66. Uo. 27–41. Tendinţa de a diminua boieria şi de a iobăgi pe supuşii ei [A bojári rang eljelentéktelenítésére és a bojárok alárendeltjeinek jobbágysorba kényszerítésére irányuló törekvés] című fejezet.
67. Uo. 41.
68. I. S. Firu – Corneliu Albu: Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolaie Românul) (1493-1568). Texte alese. Editura Ştiinţifică, Buc., 1968. 124.
69. David Prodan: Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI-XVII. 34.
70. Uo. 46.
71. Uo. 140.
72. Andrei Veress: i. m. VIII. nr. 51.
73. Uo. IX. nr. 52. 63.
74. Valer Hossu: Nobilimea Chioarului. Baia Mare, 2003. 152–154.
75. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. nr. 263. 169.
76. Uo. nr. 362. 131.
77. Uo. nr. 820. 238.
78. Uo. nr. 1973. 508.
79. Uo. nr. 1901. 495.
80. Uo. nr. 1934. 501.
81. Ana Dumitran – Gudor Botond: i. m. 32–34. A kővváriakról lásd Hossu: i. m. 141–147.
82. Andrei Veress: i. m. IX. nr. 118. 138–140.
83. Ionuţ Costea: i. m. 126–127. Approbatae Constitutiones. Edictum XLII. Olah papokrol. A román papok letartóztatásának és elítélésének a lehetőségéről.
84. A bánságiakról lásd Doru Radosav: Cultură şi umanism în Banat. Secolul XVII. Editura de Vest, Timişoara, 2003; valamint Adrian Magina: „In Karansebes patres Societatis Jesu evangelizant". Misionarii. In: Studii bănăţene (Coord. Valeriu Leu – Carmen Albert – Dumitru Ţeicu) Edit. Mirton, Timişoara, 2007. 153–183.
85. Costin Feneşan: Diplome de înnobilare şi blazon din Banat secolele XVI-XVII. nr. 12. 87–88.
86. Documente făgărăşene, I. (1486-1630). (Ed. Antal Lukács) Editura Scriptorium, Buc., 2004. nr. 141. 156.
87. Uo. 696.
88. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. nr. 297. (1587. július 5.) 117.
89. Susana Andea: Din relaţiile Transilvaniei cu Moldova şi Ţara Românească în secolul al XVII-lea. Cluj-Napoca, 1997. 7–25.
90. Academia Română: Istoria Românilor. V. (Coord. Virgil Cândea, Secretar Ştiinţific Constantin Rezachevici) Editura Enciclopedică, Buc., 2003. 695.
91. Erdélyi királyi könyvek. 29k, f. 572.
92. Uo. 27k, f. 130–131.
93. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. nr. 397. 139.

SZÉKELY ÖRS

ÁTJÁRÁSOK ZENÉBŐL TESTBE CSEHY ZOLTÁN *HOMOKVIHAR*ÁBAN

■ A zenét testté változtatni és vissza cseppet sem egyszerű dolog. Sőt fölöttébb fájdalmas lehet. Gondoljunk csak Galatea átváltozására. Bár Galatea szobor volt eredetileg, és nem piccardiai terc vagy dallami legato, példának itt és most tökéletesen megfelel. Mert azt Goethe óta tudjuk, hogy az építészet kővé vált zene; ahhoz sem fér kétség, hogy ha valami kővé válik, ott minimum egy Medúza ténykedésével jó lesz számolnunk. Ha Perszeuszt is belekalkuláljuk (mert nem végződik azért épp minden vers halállal), akkor arra is rájövünk, hogy az átmenet nem magától megy végbe, hanem közvetítőkön keresztül. És akkor homok kerül a gépezetbe, mert azt már egyáltalán nem tudjuk, mennyiben egyeztethető össze a Goethe metaforájából vett építészet a mondabeli Galatea-szoborral.

Hogy Csehy kötetcímül éppen a *Homokvihar*t választotta, talán annak is a beismerése, hogy az átjárások problémája majdnem megoldhatatlan. Hiszen épp az esetlegességet, a szabályszerűtlenséget rendeljük a homokvihar fogalmához első hallásra, amelyben a legkisebb gondunk is nagyobb annál, mintsem hogy dalra fakadjunk. Sőt a káosz mint *mise en abyme* a kötetkompozícióban számtalanszor megismétlődik: a kötetcímen kívül a második rész címe és annak utolsó verse is *Homokvihar*, nem is beszélve a 'homok' sokféle jelentéséről, amellyel találkozunk a befogadás során.

Hogy mégis le tudjuk képezni a káosz szerkezetét, az nagymértékben köszönhető egy bizonyos mágikus négyzetnek,[1] melyet Csehy a nyitóversben ad meg. A négyszöget az antikvitástól kezdve használták egyszerű szerelmi varázslásoktól egészen a sátán összezavarásáig. A híres SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS formula nem csak vízszintesen, hanem függőlegesen is ugyanúgy olvasható; betűit sajátos módon összekombinálva megkapjuk a Miatyánk latin nevét körülvéve a kezdet és a vég, az alfa és az ómega betűjelével.

Kockázatos-e kijelenteni, hogy a mágikus négyzet analógiájára történik az átváltozás testből zenébe és vissza? A kötet két része (a főként zenét tematizáló *Nottetempo* és az inkább testtel foglalkozó *Homokvihar*) a mágikus négyszögben egymás tükre, tehát elvileg ugyanaz, mégis más, mégis fordított. A tükrözés arra kényszerít minket, hogy a két részt egymásba(n) olvassuk, s ezt az egymásban olvasást behatolások és értelmezések sorozataként fogjuk fel.

A fordítottság, az a tudat, hogy teljes megfelelés és leképezés márpedig nincsen, kimozdít stabil megfigyelői helyzetünkből, és a történés, az életre kelt kép részeseivé tesz bennünket is.

A legelső kimozdítás, elbizonytalanítás maga a klasszikus zenefogalom átalakítása. A *Nottetempo* (jelentése: 'éjidőn') ugyanis nem szokványos módon tárgyalja a zenét, nem úgy, mint ahogy a tonalitáson, dúr–moll jellegen, klasszikus szonátaformán és tételszerkezeten felnőtt befogadó azt sejtené.

A *Nottetempo* egy éjszakai merényletnek[2] készült mindaz ellen, amit eddig „hangozva mozgó forma"-ként[3] határoztunk meg. A hang kivonja magát a zenetörténet metafizikai beágyazottságából, önálló életre kel, és technikai médiumként határozza meg magát. Ferruccio Busoni, az új irányzat egyik teoretikusa fogalmazza meg, hogy „a zene le kell hogy vesse a konvenciókat, formákat, mint egy kikopott ruhát, hogy gyönyörű mezítelenségében pompázzon".

A XIV. ETDK-n bemutatott dolgozat szerkesztett változata. Témavezető dr. Selyem Zsuzsa egyetemi adjunktus.

Csehy Zoltán: Homokvihar. Kalligram, Pozsony, 2010.

A klasszikus, tonális zenében ugyanis (ha ebből az irányból nézzük) a hangok „felöltöztetése", eltakarása volt az egyik fő prioritás: a hangokat különböző hangsorokba rendezték, melyekből később kialakult a dúr–moll jelleg, és ezek segítségével komponáltak. A mindenki számára érthető jelrendszert (a dúr vidám, a moll szomorú, a tritónusz a sátán hangköze, a gyors ritmus katonás, a lassú szomorkodós stb.), mely nem adott helyet sok variációnak, az 1920-as évektől kezdve felváltotta egy olyan kód, mely (szervesen ráépülve az eddigi hagyományokra) tizenkét egyenrangú hang felhasználásával dolgozik.

A tonalitás megszűntével Schönberg,[4] hogy elejét vegye az atonalitás káoszba torkollásának, kidolgozta a dodekafón (tizenkétfokú) komponálásmód szabályait. Kiindulási pontként megszerkesztjük a tizenkét hangból álló sort (Reihe), melyben hangismétlés addig nem történhet, ameddig az összes hangot meg nem szólaltatjuk. Schönberg kizárta továbbá azt a lehetőséget, hogy azonos hangközök követhessék egymást, és egymás után levő hangok hármas- vagy négyeshangzatot (akkordot) alkothassanak.

A Reihe lényegében olyan, mint egy prizma vagy mint egy akármilyen mértani test. Nincs kezdőpontja vagy végpontja, mindig másnak mutatkozik, attól függ, éppen milyen szögből nézzük. Az alapsornak három változata létezik. A tükörfordításban a hangközök azonos hangról kiindulva az eredetivel ellenkező irányba tartanak. A rákfordítás ugyanaz, mint az alapsor, csak hátrafele olvasva; míg a ráktükör, mint ahogy a neve is mondja, a rák tükörfordítása. A négy változat bármelyik hangról indítható, bárhova transzponálható, függőleges (harmóniai) és vízszintes (dallami) irányban egyformán működőképes.

Erre a Reihére és ennek minden változatára olvasunk rá egy szerkezetileg hasonló mágikus négyszöget a kötet nyitó versében, a *Webern halálá*ban. A rokon struktúrák labirintussá állnak össze a kívülálló olvasó számára, melybe (mint egy homokozóban) be kell avatódni, megérteni az ok-okozati összefüggéseket, feloldani a palindroma jelentését, megtudni, hogy milyen magas a *kockáz*ati foka ennek a *Webern halála* nevű rendszernek. Példaként ott tévelyeg a sorok között Raimond Norwood Bell, Webern[5] gyilkosa, aki honnan is ismerhetné magát ki itt, „az örök kottavonalak között", amikor „talán hamburgert zabál a tévé előtt most is, […] érthetetlen, tökvédős amerikai sportjátékokban gyönyörködik".

A halál, a megsemmisülés lehetősége eléggé gyakran feltűnik a *Homokvihar* lapjain. Gügész, Webern, Bell, Heliogabalus, Orpheusz, Endümion és Assisi Ferenc madarai sorsában az a közös, hogy olyan dolgokkal kerülnek szembe, amelyeket nem szabadott volna meglátniuk, meghallaniuk vagy megtapasztalniuk. Nem tartottak tükröt a dolgok elé, mint ahogy Perszeusz tette Medúza meggyilkolásakor, ezért életükkel fizettek. Paradox módon az *ő* holttesteiket használja Csehy arra, hogy beavasson minket a *Homokvihar* világába. Holttesteken keresztül ismerkedünk a művészettel, mint Caligula császár Albert Camus hasonló nevű drámájában. Ezért tűnik a halál kielégülésnek; olyan, mint egy „kitartott, finoman hangolt, egész estét betöltő orgonapont".

Bell-lel halála előtt igen furcsa dolog történik: Webernnek képzeli magát álmában, majd belenéz egy tükörbe. Ezzel addigi léte véget ért, új nevet is kap (Arepo) („ki a pöcs az a Raimond Norwood Bell?"). A név kérdése (párhuzamként) a Heliogabalus császárról szóló portréregényromban is tematizálódik, ám egészen más hangsúlyokkal. A név a kimondás, a megragadás, a fogalom azonossága önmagával, egyúttal kapocs a testhez is. Az, hogy Heliogabalusnak több neve van (és épp a Heliogabalus az, amelyet életében sohasem használt), az a felmorzsolódást, disszeminációt, saját magától és szerepeitől való elkülönböződést jelenti, nem úgy, mint itt, amikor az új névvel járó identitás felülírja a régit, teljesen megváltoztatva viselőjét.

Az Arepo név nem egy kívülállóé, hanem egy olyan személyé, aki „birtokon belül" van, kiismeri magát a rendszerben. Ezt csak fokozza, hogy soha nem fogjuk megtudni, mit is jelent valójában a név: „ki az az AREPO, egy olvasati hiba vagy retró-szükségszerűség, a rejtély banalitása vagy a banális rejthetetlensége? Ki AREPO, ha nem a nyelv tökéletessége…?"

Megfordítva AREPO az OPERA – a művet, az alkotást jelenti (de magát a tulajdonképpeni operát is akár). Az a furcsa helyzet alakul ki, hogy ezzel az Arepóval szemben Webern (és a többiek) „kint" helyezkedik el, kívül pozicionálja magát, ta-

lán ezért is kell meghalnia. Ugyanis a struktúrákból való kilépés, ha épp nem lehetetlen, szigorúan büntetendő, akár a hübrisz vétsége. Hiszen a tükrözések végtelenjében szinte lehetetlen egy stabil pontot találni. A stabil pont felfedezése kimozdítaná sarkaiból a világot, egyet jelentene a tonalitással, a harmóniával, ami már nem az ember sajátja. „De amúgy is, hogy hihette, hogy kinn van, hogy lehetett ennyire betegesen és szinte pökhendien naiv? […] A mi korunkból nem lehetett csak úgy kimenni levegőzni."

A mágikus négyzetből minden további nélkül lesz kiterjedés nélküli anyagi pont, homokszem, ahogy metaforikusan Webernből is csak egy égő szivarcsikk marad („pont szerepébe kényszerített négyzet") – egy eléggé gyakran visszatérő motívum Csehynél – kezdve azzal, hogy a kötet végén a *Homokvihar* című versben a 'homok' összes, szövegben előforduló jelentését sorra veszi és kijátssza. Utalhat a homokórára, a homokozóra, még a homoszexualitásra is. A homok folyamatos jelentésváltozása a garanciája annak, hogy a történet képes mindig idegenné, „Másikká" modellelődni, mellyel szemben sohasem lehetünk immunisak, mindig a meglepetés erejével tör ránk, öl meg, ha nincs pajzsunk, mint Perszeusznak; úgyszólván „sivatagi szél árad a szövegből, mely minden pillanatban kész átrendezni a tájat".

A homok elrendeződése a szó hatalmára is figyelmeztet – ugyanis csakis ezen múlik, hogy mit olvasunk ki a sivatag akadálypályájából: komplex labirintust vagy csupán egy homokozót.[6] A szó viszont elég veszélyes fegyver – főleg a zongora szélére kitéve (*Antheil Budapesten*) –, hisz könnyen tönkreteheti az ingatag katarzist is akár, alárendelődve a fegyver testépítői önbizalmának, amely egy rövid utalás erejéig a futuristák erőszakos művészeteszményét is játékba hozza („és repülőgépmotorokról álmodom").

Groteszk Nárcisz körvonalazódik a folyamatos metamorfózisban – egyaránt figyelmeztet a zongora elrevolveresedésére és a revolver elzongorásodására. A szeriális zene, amely belesűríti egy-egy klasszikus tétel mondanivalóját a Reihe hangjainak sorrendjébe, magasságába, időtartamába, az iszonyú tömörségében képes az emberi fül számára puskaropogásként hatni. Ugyanígy a revolver katarktikus süvítése válik művészetté az olyan világban, melynek zeneszerzője „vademberként tesz szert nemzetközi hírnévre". A hangszer és fegyver, közvetetten a hangszer és a test azonosítása a művészet öncélúságára reflektál, azt célozza onnan a zongora lapjáról, és felvillantja az elgépiesedett, elembertelenedett művészet perspektíváját, melyben semmi sem az, ami (a zongora: „fába rejtett acélhúrozott páncéltest"), és ezzel a zenei élmény létét kérdőjelezi meg, hisz milyen katarzis az olyan, amely nem képes magától hatni, hanem bele kell üvölteni.

Az Experimentum Mundi ugyanezt a kísérletet folytatja a hang, a katarzis, az élmény átalakításával. A karmester szenvedélyesen vezényli a kádárt, a köszörűst s a pletykás vénasszonyokat, persze egyikük elől sem hiányozhat a kotta. A notáció már nem több itt ironikus kelléknél, mely „önreflexív gesztusként csüng az öröklött zenei paradigmán",[7] és esetleg arra adhat utasításokat, hogy az asztaloslegények dőlésszöge hány százalékos legyen ahhoz, hogy átférhessenek a vonalközökön. Vajon mi kompenzálhatja a befeszítést, a fojtogató füstöt, az összhangzattan túlterhelését ólomnehéz szünetjelekkel?

A lejegyzés funkciójától megszabadult zene élménnyé válik, vággyá, „hogy odaadhassák magukat, teljes lényük lejárt szavatosságú gesztusait a színpadnak", hiszen ebben a kísérletsorozatban a befogadó válik kőművessé, vakolókanállá, amely felveri a tojást, karmesterré, aki irányítja mindezt, egyszóval „te vagy nekik a partitúra", melybe az improvizáció során íródnak bele mindazok az élmények, melyeket „történelem" címszó alatt tárgyal a könyv második része.

A zenéről meg történelemről való beszámoló ekkor fölveti a hitelesség problémáját, amennyiben átjárásról, metamorfózisról beszélünk. Mert jóllehet a szöveg szövet, textus, test – mégis szükség van fordítóra. Ez esetben talán Orpheusz a legmegfelelőbb. Az első ember, aki átkelt a Styxen, és megjárta a túlvilágot, mindezt a költészet segítségével. Joggal érdemli meg, hogy róla szóljon az első mai értelemben vett opera, Monteverdi késő reneszánsz *L'Orfeó*ja.

Ezt az Orpheuszt allegorizálja rá Csehy Vergilius *Negyedik eclogá*jára, melynek keresztény befogadástörténete annak automatizmusát lazítja fel („mert a dal túl automatikus ahhoz, hogy értelme

látsszon, hogy ellenőrizhetetlenül hasson, túlságosan hozzánőtt, mint a hónaljszőr"), és ezt a fellazítást a hagyomány, az anyag (materia), az anya (mater) testéből való kitessékelésként értelmezi. A „szimfonikus variációként" megnevezett költemény első sora így kezdődik: „segítsetek, anyám halhatatlan!" Az anya pedig, maradva a hagyománynál, lehet akár az Istenszülő, a Theotokosz is. A bizánci kontaktion, Mária-himnusz kifordul önmagából, „angyaltollal bélelt fészekké, szentlélek csiklajává" változik, miközben a *Negyedik ecloga* „beidézett" vendégszövege – *iam redit et Virgo* – (már megtérhet a szűz) ironikus kontextusba kerül: „Ámult a szűz, és ahogy meg volt írva, ahogy a szüzek általában, tényleg nem értett semmit." A lírai alany groteszk nézőpontból tudósít, melyet chiasztikus, antimetabolészerű alakzatokkal támaszt alá: „vagyis a pillantások váltották meg őt, néha ki is tartotta a nézést, a nézés kitartottja volt ő", és amint a pillanat másfelé irányul, megszűnik létezni, eltűnik „egy Versace-reklám örökkévaló, barokk tömkelegében".

Az anya eltűnése, megszűnése kibillenti sarkaiból, kitessékeli magából, elvételi az egész megváltástörténetet. Hol van itt a beígért gyermek („incipe, parve puer"), aki majd elhozza az aranykort? Aki a „visszatérést készíti elő". A reneszánsz zeneművek harmóniájába, a témamoduláció-visszatérés elegáns szerkezetébe beleszól a kakofónia („potyadék"), melyről eddig a befogadás nem akart, nem mert tudomást szerezni.

A Csehy-féle poétikában Galatea (a mű) nem kerülheti el a megbecstelenítést. A hűség és az ideális szerelem kategóriája értékét vesztette, elcsúszik azokon a szappanoperákon, melyeket sorra produkált a szentimentalizmus meg a biedermeier. Alkotó és műve közti viszony fordul itt visszájára: a többszörös szerepjátszó lírai alany most a konvenciók festett körmére néz. A mű megerőszakolása ugyan már kész tény, de a szerző széttépése sem várat sokat magára: „ahogy szétfeszül a hús a hentes kapcain", „és csak annyit tud szépíteni, amennyit a hangzáson javíthat, s jártas lévén az összhangzattanban, ez nem kevés".

Csehy Senecát hozza be itt, talán nem véletlenül, hisz Kosztolányi regényében őközte és Nero között tételeződik a művész-dilettáns ellentét. Seneca, Nero egykori tanítómestere öngyilkosságot követ el a fürdőkádban. Az Orpheusz-mítoszban pedig Dionüszosz, a másik nagy „művész-rivális" parancsára tépik szét a dalnokot az egyfajta antimúzsákként színre lépő bacchánsnők. A halált itt csak hangszerelni lehet, balesetté, sebbé tompítani, ami van olyan hatásos, mint mikor Brueghel abba a pillanatba fagyasztotta be Ikarosz bukását, amikor a lába épphogy csak kilátszott a vízből.

Valóságos képleírással, ekphraszisszal, archaikus Orpheusz-torzóval szembesülünk, melynek a fejét, az éneklő fejét halászok fogták ki, és testét a homokvihar csiszolja aszerint, hogy Mária, Galatea vagy Eurydice preferenciáit tartjuk szem előtt. („Elég a szervek botrányos önműködése és a nemes hagyomány. De én hol az anyámban voltam?") Végül úgy látszik, megtaláljuk az átjárás nyitját a folyton elkülönböződő tükörképek között: „Az időtlen tekintetet keresem, ahogy belefagy a szó a képbe és kiterjeszti szabad kapacitásait. A végtelenített szavakat keresem férfiként és nőként, amikor illetlen dolgokat teszek ágyban, szaunában, sötét és világos szobákban […] amikor azt kívánom, hogy megtaláljam a pontot, melyben, mint egy anyaölben, láthatatlan köldökzsinór táplál."

A második rész pokoljárása (mint valami Fausté) ezúttal az antik mitológia és történelem helyszínein folytatódik. Ingoványos talajra lépünk. Az identitások cseréje, a többször levakart tekercs, a „görögsége kissé perzsa lesz" idegenség magának a nyelvnek az elvesztését (Philomela) is kilátásba helyezi, hiszen a szónak hatalma van, felelőtlenül nem lehet bármit kimondani.

„A nyelv csak átok, a nyelv nyughatatlan vadbarom, a nyelv a lét diliháza ellenben zseniális izomzata van kompakt és megbonthatatlan test a testben entitás az entitásban." Itt ugyancsak egy *mise en abyme* szerkezettel szembesülünk, mint a homokvihar esetében – a test, a nyelv mind olyan struktúrák, metaforák, melyek megtöbbszörözik magukat, elkülönböződnek, leírják és folyton lefordítják egymást. A szavak körülbelül úgy állhatnak a történet peremén, és nézhetik szelíden a mozgást, akár a csillagok a semmi ága körül. „A nyelv árnyéka az ember. Az árnyék nyelve az ember. Az ember a nyelv álma" – próbálkozik Csehy Pindarosszal. És mielőtt észbe kapnánk,

hogy megragadjuk az ódai magasságú pillanatot, a nyelv reflektál saját fordítói voltának tökéletlenségére, „pillanatokra esve szét, a grammatikába merülve: hisz csak árnyékszag álma az emberszag". A rétegek és álarcok lefejtése az előző bőr rothadásával jár együtt: a nyelv területe, a homoksivatag a bűz vidéke, ahol „szagot kap a szó is".

Ha eddig a hang és test, a szó és a kép közötti átmenet és transzformáció kapcsán arról beszéltünk, hogy a mágikus négyzetben vagy a Reihében a két rész egymásnak tökéletesen megfelel, a struktúrák egymásra fedődnek, Kandaulész felesége homlokegyenest mást állít: „Ne félj, Gügész, te mindig idegen maradsz, örökkön test, én kőszobor." Az átjárhatóság igyekezete, a művész struktúrák közöttisége itt erőszakos behatolássá válik, melyből nem jöhet létre semmi megtermékenyítő, mivel két, egymással össze nem férő világról van szó: „s mint tébolyult, ki tagját szobroknak dörzsöli, magod, tudd, lefolyik faromnak ívein."

Az ekphrasztikus szkepszis elhatalmasodása megmutatja, hogy a határátlépéseket nem lehet büntetlenül megúszni („ma éjjel Kandaulészt, a férjem, megölöd, vagy meghalsz, mert láttál meztelen"). Az átváltozások mindig testi nyommal, sebbel, egyfajta „elvarratlanságérzettel"[8] jártak. *A perzsa freskófestő*ben is egy ilyen képpel van dolgunk, a szókapcsolat legerősebb értelmében. A művész többszörösen összetett önazonosságát tükrözni próbálja alkotásán, és ez utóbbit a közönség elvárásának igyekszik megfeleltetni. Igen ám, de az elvárás elvarrást von maga után, a kompromisszumkeresés a vágyak feladását. „Már nem vágyik vissza, csak olykor hiszi, hogy ott van, eladják valahol, s megveszik valakik, aztán az a szégyenletesen heves vágy." Az ostoba heg meg emlékezteti őt az átöltöztetés („a ruhája legyen inkább görög"), az elfedés, elváltoztatás sikertelenségére is.

Az átváltozással a szónak Gügésznél nagyobb mesterei is megpróbálkoztak. Heliogabalus császárról[9] van szó, akit, egyszerre hallgatott az Elagabalus, Varius Avitus Bassianus és Marcus Aurelius Antoninus névre. Csehy az alakját egy igazi klasszikus műfajban, egy „portréregényromban" örökíti meg.

Ahogy az előbb Hérodotosz kapcsán, úgy eleveníti fel most a lírai/prózai alany a hitelesítés/hiteltelenítés problémáját két történetírón keresztül. A „felütésben" Aelius Lampridiushoz, egy talán fiktív történetíróhoz címez misszilis (?) levelet, bizonygatva, hogy Heliogabalus nagysága abban állt, hogy szavainak súlya volt. Később, a zaftosabb részletek taglalásánál a „bérenc Suetoniussal" mentegetőzik, akinek dokumentáltan hajlama volt a római kori szappanoperák megírására.

Miután már eléggé a fikció, a legendák területére száműzte a császárt, a hitelesítés játéka folytatódik: „befejezte Caracalla fürdőit, restauráltatta a Colosseumot" stb. Ha ez mind nem volna elég, mindenféle jelzés nélkül kitalált szereplőket emel be a műbe (Eboracus), hogy a befogadó ne a médiumot (a Medúzát) lássa, hanem annak egy, nyelvi eszközökkel ártalmatlanná tett (tükör)képét, nyomát (Spur). Csehy itt megmutatja nekünk, milyen is az, ha mi „tükör által homályosan látunk".

A kegyelem állapotában megmenekülünk mindattól, amit ha esetleg saját szemünkkel látnánk, belehalnánk. Számos példa mutat rá az irodalomban (Borgestől a *Tükör és a maszk*, Örkénytől a *Ballada a költészet hatalmáról* stb.), hogy milyen sorsra jut az, aki szemtől szembe kerül Istennel vagy akár a művészettel. Pál apostol egy heveny vaksággal „úszta meg" a találkozást, Csehynek pedig az önazonossága ment rá arra, hogy közvetítőként, fordítóként, tükörként példázza nekünk a homokvihart („és én már nem bírok többet ölni, nem fér belém már több halott, átnőnek bőrön, izmokon, helyettem zengik el tőlem nyert sorsukat, s olyan vagyok, mint egy többször levakart tekercs").

Tükörképeket, torzulásokat, nyomokat látunk, melyek gyakran vezetnek kátyúk és kottavonalak közt. A köztességben balesetek, félresiklások is bekövetkezhetnek. Ilyenkor csillapodik le a folytonos változás örvénye, és a tombolás kellős közepén kialakulnak a vihar szemének is nevezett (Messiaen-[10]) lyukak, szélcsendes övezetek. Az az örök szépség nyilvánul itt meg, melyet soha nem kezd ki a homok. A hangok színt kapnak (Klangfarbenmelodie), a leprásnak kivirágzik a teste, és a madarak arpeggióban száguldanak végig az égen, vagy akár a meleg bélben. Az ismétlések, a gondolatritmusos továbbírások, variációk egy hegedűszólót idéznek a *Kvartett az idők vé-*

gezetére (Quatuor pour la fin du temps) nyolcadik tételéből, melynek címe *Vágyakozás Jézus halhatatlansága után* (Louange a l'immortalité de Jésus).

A madarak csőrén így is, úgy is kicsordul a bor (ha ez értelmezhető Krisztus vérének a visszautasításaképpen), hiába erőlködünk színes hangokkal visszaadni az Isten tökéletességét, a teremtés tökéletességét, a zene tökéletességét. Pontosan a kegyelem ment meg minket ettől, hogy ismét Pált idézzem, a látás tehetsége, a tökéletesség adománya: „Ezért tehát nem azé, aki akarja, és nem is azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené" (Róm 9,16). Hogy Derridához kapcsoljak: „lényegében anélkül következik be tehát, hogy létre kellene hoznunk" (lásd a jegyzetben).

Az idill mégsem fordul át kilátástalanságba „sötétség nyúzott bőre alatt", legfeljebb rezignációba vagy várakozásba, „fülledten, színesen, melegen, amikor még meztelenek a hajnali utasok". Messiaen a testnek azt az állapotát mutatja fel nekünk, mikor még elképzelhetetlen volt a mocsok, és a szeriális zene atonalitásába is belecsempészi a keserű harmóniát („egy villamosbelsőben mondjuk"), mint mikor a farkas, a sekély sírba tett farkas vizeli le feltámadása után önnön sírkövét, „amikor már langyosan lötyög a tej a bevásárlószatyrokban".

Az emberi testnek a maga gyarlóságában kell partitúrának megfelelnie: „Kell, hogy valami hangfürtbe fogja a húst, a bőrt, a szőrt és minden hármashangzatot", és az is „kell", hogy „valami forogjon, hogy valami lassan, mintha nyárson, éneklő tűzön, megforduljon a szóban" (*A Philip Glass-konstans*). Ez a megfordulás, a *kell* imperatívusza jár megégéssel, balesettel, halálos áramütéssel, mint a *Cantus arcticus* és *Koncert Helsinkiben* című versekben. A magát kottavonalak között átszuszakoló madár hasonló ahhoz az angyalszerű sünhöz,[11] mely nem hallja, de érzi a közeledő veszélyt („kikerülhetetlen a sün tüskéi közé feszíthető teoretikus húrok hangjának képzete").

A hang végül átalakulhat testté (*Az Edgard Varèse-matt*), „hogyan is olvasom ezt a szöveget, mit hoz ki belőlem, ha hanggá teszem és minden hangot tárggyá teszek és lesz oldaluk, peremük, méretarányuk stb.", de csak azért, mert így talán sérülékenyebb, olyan, mint „a bőrön túlnövő hús vagy a körömágy irányába növő köröm". Tablada verse (*A Dél Keresztje*) megzenésítve mattot ad a rációnak – hiába minden atonális próbálkozás, a harmónia elkerülhetetlen. Az viszont már más dolog, hogy az összhang valahol a kininfa és az albínó majmok társaságában képződik-e meg, vagy a fültépő zene mellett? Vagy az újabb ekphrasziszban, a megzenésített vers újra szöveggé alakításában? „Az alkimista, akár egy gumilabdát, kifordítja a kristálygömböt, hogy szerteáradjanak a csillagjegyek, a gázok, és kitöltsék a csak elemeiben leírható eget."

Ezek után már nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a zene időben és térben történik, kiterjedése (dilatációja) és rítusa van (mint az operának). A *Cage Pozsonyban*[12] (vagy az *Orfeokassák* és *Kavafiszkassák*) hasonló Tandori Dezső *Hérakleitosz-emlékoszlop* című verséhez,[13] amelyben a szerző arra biztat minket, hogy „Próbáljuk meg első olvasásra elmondani, hány sor".

A *Cage Pozsonyban* tíz percben szabja meg a befogadás idejét – számolva azzal, hogy néhol nem tudjuk betartani az időkorlátot, s így vagy hadarnunk kell a szöveget, vagy nem olvassuk végig, tehát minden alkalommal más és más, folyton elkülönböződő és csak nyomokban megragadható értelem képződik meg a befogadás aktusában. „A papírhiba a papír hangja" – indít a szöveg McLuhan módjára („the medium is the message"). Az igyekezet, hogy újraéljük a rítust, Cage utolsó (fiktív) pozsonyi előadását, az időkeretek betartására késztet minket („benntartani a zongorában mint hűtőszekrényben a húst"). Ez megakaszt az olvasásban, néhol hadarunk is, és másfelé tolódnak el a hangsúlyok, teljesen új műalkotás jön létre (ugyancsak balesetek, hibák folytán): „terheljük túl az időzárójelet hogy majdnem szétpukkadjon a hadarástól hogy az játszódjon le fájdalmában ami egy felpumpált aranyhal belsejében."

De ha már a szöveg a rítus, az ismétlődés, az újraolvasás tere, akkor szakrális tér is lehet, ahol a sarut le kell oldani (*Homokvihar*), mert a történetek „apám történetei", maguk a hagyomány, melyek „apámmá álltak össze". Ugyanakkor ezt a szentséget lehet profanizálni (Orpheusz, Parisz) is („és a darab végére eljön Dionüszosz is de nem ám dobozolható jellegzetességében hanem spektrálisan és a kurva

életbe pontosan itt ezen a szent helyen bosszulja meg amiért nem tisztelik ebben a kibaszott Thébában"), visszatérve a labirintus-homokozó dichotómiájához, belekomponálva az orgiákba, a hullaevés új grammatikája szerint.

Ez volt az a kettősség, amelyhez kitűnően értett Heliogabalus. Párhuzamba állítva Albert Camus *Caligulá*jával a hasonlóság meglepő. Mindketten egy másfajta, groteszk igazságot, művészetet szerettek volna elérni, mint ami elfogadott és bevett, bejáratott volt. A süllyedő hajó testét felsértő csáklya metaforája, vagy a „történetírás farkaként" emlegetett rabszolga, vagy Parisz és Venus intermezzója (a megszentségtelenítés aktusaként) nemcsak az újítás erejére mutat rá, hanem figyelmeztet a dilettantizmus veszélyeire is. Akár a csapnivaló verseket író Nero figurája Kosztolányi regényében, akár az igazságot megszállottan kereső Caligula a Camus-drámában, Heliogabalus császár is másként fogja fel az életet, művészetet. Például úgy, hogy a gasztronómia segítségével próbál közelebb kerülni a költészethez: „nem császár ő, szakács, cukrász, illatszerész." A gyöngyökkel kevert rizs és az onixos lencse bizonyára nem az emberek eledele. De ő, az istenné kikiáltott, képtelen felnőni a feladathoz, „Sybaris ízein túl már sohasem tehet", akármennyit bűvészkedne és alakoskodna.

A portréregényrom világában az utánzás többé válik az utánzott dolognál (*Mirissimus*) az arisztoteliánus drámaszervezési elvek értelmében. A császári szó hatalma fogja eldönteni, hogy mi a látszat, és mi a valóság: „a beígért szüzek mind etióp vénasszonyok, akiket rettegve mind szüzeknek hívnak, dicsérgetik versengve a kilenchúrú lant szavával bájaik" (*Bonosus*). Ám ettől a vénasszonyok nem változnak át szüzekké, legfejlebb a szüzek kontaminálódnak, és Heliogabalusé a főszerep, aki „tapsot kap, ha ront a jambus ritmusán". A császár, aki a „pucérra vetkőztetett rítust" performálja, nem tudja „művészetét" játékká vergődni – s ez lesz a veszte. Hiába veszi fel magára az öszvérhajcsár-csuklyát és változtatja meg akár nevét, vallását, származását is.

Sőt nemét is. A *Homokvihar* világában nőnek lenni egyszerre blaszfémia és apoteózis. A szukák szukáját illetik hódolattal, és hamvas, szép, rózsaillatú szüzeket fognak kocsi elé. Az anyát, mint láttuk, kigúnyolják (*Orpheusz*), ezért az egyetlen lehetőség, amivel egy nő élhet, hogy hasonul a férfiakhoz. Symiamira, Heliogabalus anyja így élte túl a császárkori Róma intrikáit, nőiessége egy „számító férfit" takart. Egy ilyen fonák és természetellenes helyzetben találja ki a császár legújabb élvezetét: önmaga megtagadását (*A hajó*).

Az istenné kikiáltott ember esendősége mutatkozik meg (anakronisztikus, esetlen és perverz [anti]Krisztus-imitációként) a *Sybariticum*, *A torony* és *A hajó* című versekben – Heliogabalus, aki végső soron minden hagyományt és bizonyosságot, még saját létét (lásd nevei) is felszámolja, nem tud egy elfogadható alternatívát felmutatni.

Annál inkább tud Csehy. A *Homokvihar*, minden bizonytalanság terepe, mégis bír egyfajta szervezettséggel. Még ha ez nem is egyenértékű a rendnek azzal a felfogásával, amelyet Webern halála előtt vallottunk („A homokszemnek nincs variánsa, csak mása, kiköpöttsége van neki").

Térjünk vissza a mágikus négyzethez. Legyen SATOR a szó, AREPO a test, TENET a szünet, a hiány, OPERA a zene és ROTAS a kép, elvégre ezek a fogalmak lépnek kapcsolatba és járnak át egymáson átírva a tájat „jambusból hexaméterre". A szó a kép fordítottja, a test a zenéé. Mindezeket pedig a kereszt alakban kirajzolódó hiány választja el, köti össze. Adottak így tehát a kompozíció szabályai, melyek segítségével megkísérelhetjük az átjárást.

A zene testté alakítása ezért maga után vonja a szó, a kép, a szünet „bekapcsolódását" is az átváltozásba. Egyrészt, hogy egy verseskötetben, az írás médiumán, kígyózó mondatokon keresztül történik mindez. Másrészt, mert a hangokat csak úgy szavakká alakítani nem lehet, mert azok rögtön képpé állnak össze (*A tó*), és ellenállnak a leírásnak, a megfejtésnek, ami történetesen a befogadás terében és annak ideje alatt történik. A befogadás körülményei, hacsak nem aranyhalat pukkasztani készülünk, bizony formálják magát a műalkotást, s így nem mindegy, hogy a betűket egy fehér papíron vagy egy áttetszőn keresztül nézzük, melynek másik oldalán például Galatea festett (vagy feslett) arcának körvonalai sejlenek fel.

És még mindig nem szóltunk arról a lehetőségről, hogy a négyzet szó szerint „keresztbe tehet" nekünk, Pater Nosterré

alakulhat, meggátolva minket abban, hogy teljesen felfejtsük a homoksivatag titkát, mert így legalább megmaradhatunk abban a bizonytalanságban, köztes létállapotban („mert ki sosem gyógyul meg, sosem hal meg" – *A Philoktétész-séma*), melyben megbocsátható az az igyekezet, hogy a zenét testté változtatva szeretnénk kezdeni valamihez ebben a homokozóban.

■ JEGYZETEK

1. Lásd a Függelékben.
2. „A nem hódító művészet olyan pontos kell legyen, mint egy matematikai bizonyítás, olyan meglepő, mint egy éjszakai támadás, és olyan emelkedett (élevé, elevated), mint egy csillag." – Alain Badiou: Tizenöt tézis a kortárs művészetről. (Ford. Selyem Zsuzsa) http://selyem.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=37&p=7201, 2003.
3. Eduard Hanslick 19. századi német zeneesztéta kijelentése – Hanslick többek között tagadta a zene érzelemkifejező funkcióját, ellenezte a programzenét, szembehelyezkedett a századvég haladó irányzataival, Liszttel, Wagnerrel és Verdivel is.
4. Arnold Schönberg (1874–1951) osztrák zeneszerző, a Második Bécsi Iskola alapítója (A. Schönberg, A. Berg, A. Webern), a szeriális zeneszerzés megalkotója. Módszerét a zeneszerzés eszközének, nem pedig céljának tekintette.
5. Anton Webern (1883–1945) osztrák zeneszerző, Schönberg tanítványa. A tizenkétfokúságon alapuló zenét fejlesztette tovább a szerialitás, a harmóniák precizitása felé. A második világháború végén egy amerikai katona lelőtte, mert ellenséges célpontnak hitte.
6. Vö. Jorge Luis Borges: Két király és két útvesztő. In Uő: A titokban végbement csoda. Novellák. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978.
7. Ignácz Ádám: Gépek zenéje. Adalékok az elektronikus zene előtörténetéhez (1900–1930) – elméletek, kompozíciók, hangszerek. In: Batta Barnabás (szerk.): Médium, Hang, Esztétika, Zeneiség a mediális technológiák korában. Univ Kiadó, Szeged, 2009.
8. Vö. Parti Nagy Lajos: Hősöm tere. Magvető, Bp., 2000.
9. Elagabalus (Varius Avitus Bassianus) római császár 218 és 222 között uralkodott. A szíriai Emesában született 203 körül, papi családból. Császárként Baál napisten kultuszát igyekezett Rómában meghonosítani, kevés sikerrel. Hírhedt volt excentrikus viselkedéséről és erőteljes homoszexuális hajlamáról. Főbb hivatalnokai és hadvezérei helyébe kegyenceit ültette magas pozíciókba, többnyire előnyös külső tulajdonságok alapján. Többször házasodott, második felesége egy Vesta-szűz volt. Uralmának nagyanyja, Julia Maesa vetett véget; összeesküvést szervezett, megölette Elagabalust és annak unokatestvérét, Alexandert ültette a trónra.
10. Olivier Messiaen (1908–1992) francia zeneszerző, orgonista. Zenéjére hatott a katolikus teológia, művei főként vallásos, misztikus témákat dolgoznak fel. Személyes stílusát a komplex ritmus, az egyedi hangszín hangszerelés jellemzi; a komponálásban befolyásolta az a képessége, hogy a hangokat színekben „látta".
11. „Nincs költemény baleset nélkül, sem olyan költemény, mely ne tátongna nyitott sebként, miközben maga is hasonló sebet üt. […] Lényegében anélkül következik be tehát, hogy létre kellene hoznunk: ráhatás nélkül képződik, munka nélkül, a legjózanabb pátoszban, amely minden előállítástól idegen, legfőképpen az alkotástól. […] Nem a főnixmadár, nem is a sas, hanem a sündisznó, odalenn, egész mélyen és halkan, a föld közelségében. Nem fennkölt, se nem testetlen, talán inkább angyalféle, egy darabig. Ezentúl valamilyen a megkülönböztető jegy iránt érzett szenvedélyt hívsz majd költeménynek, a kézjegyet, mely szétszóródását ismétli, mindannyiszor túl a logoszon, embertelenül, alig megszelídíthetően, az alany családjába visszasorolhatatlanul: mint egy átváltozott (megtérített), összegömbölyödött állat, mely a másik és önmaga felé fordul, összességében egy dolog, méghozzá egy szerény, diszkrét, földhöz közeli valami, az alázat, melyet – a néven túli név fölébe emelve önmagad – katakretikus sünné keresztelsz át, minden tüskéje a külvilág felé mered, miközben e kortalan vak állat hallja ugyan, de nem látja a közeledő halált." – Jacques Derrida: Mi a költészet? (Ford. Horváth Krisztina és Simonffy Zsuzsa). In: Bókay Antal (szerk.): A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Osiris, Bp., 2002.
12. John Cage (1912–1992) amerikai avantgárd zeneszerző, kezdetben a Schönberg-féle dodekafon komponálás követője, később a zenei indeterminizmus híve. Ő volt az első, aki elhangolt zongorára szerzett darabot, és ugyancsak neki volt szerepe abban, hogy a bizonyos zajok és a csönd használata egyre inkább elfogadottá vált.
13. Uo.

I. Versek

1. ábra: A mágikus négyzet

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

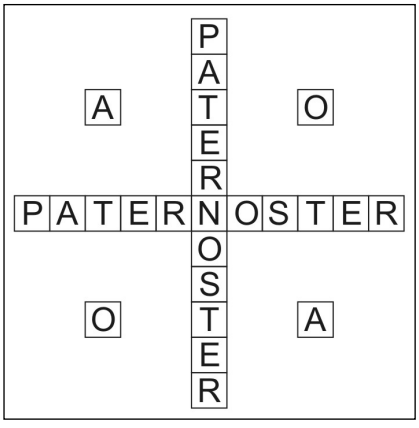

2. ábra: Tandori Dezső: *Hérakleitosz-emlékoszlop*

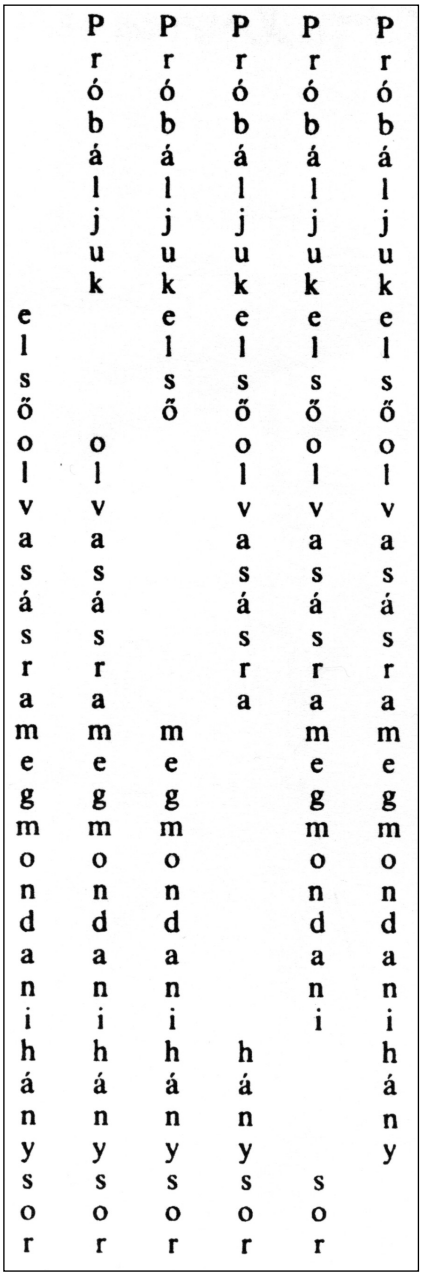

TÍZMONDATOSOK

Tíz mondat a mekanomorf hibridekről

■ A huszadik század elején egy román előavantgárd szerző, aki Urmuznak nevezte magát, olyan bizarr rövidtörténeteket írt, amelyben szereplői egy szemből, egy pofaszakállból és egy szoknyából tevődtek össze, vagy másutt szögesdróttal bekerített kecskeszakállt, netán aromatikus facsőrt viseltek.

Nemes Z. Mário versei a legradikálisabb költői kísérleteket (Urmuzhoz hasonlóan) a testkép, illetve a nyelvi absztrakció terepén hajtják végre. Szétszedett testekkel, testgépekkel, testimitációkkal, kipreparáltnak ható testrészekkel kerül szembe lépten-nyomon a kötet olvasója, és ha szembekerül velük, legalább olyan nehezen szabadul tőlük, mint az egyik vers beszélője: „Valami belement a szemembe, / és azóta ott lakik." (13.)

A testi viselkedés kényes pontjait, tabuit sorra döntik le a versek, akár Hieronymus Bosch a *Gyönyörök kertje* című képén, Nemes Z. Máriónál például gyakori, hogy a szereplők benyúlnak egymás szájába, vagy egyéb orális agressziót követnek el egymással, nemritkán váratlan eredménnyel: „Benyúlok a szádba, de amit találok, röhög és elszalad." (29.)

Az emberi, az állati, a növényi, az ásványi és a gépi szférák teljes egyenértékűséggel vannak jelen a képi világban: mekanomorf és zoomorf hibridek, ordító virágok és bogárjavítók, hegesztett Puskinok bukkannak fel a szövegekben, a legszenvtelenebb hanghordozás mellett. Ez a világ az érzékelést és a nyelvet is meghatározza tehát, számomra a kötet talán legerősebb mondata az, amelyik mintegy mellékesen megmutatja, milyen típusú filozofikus belátások következhetnek egy ilyen világszerkezet radikális végiggondolásából: „Azt kívánom, hogy ne legyen nyálad, azt kívánom, hogy ne legyél." (74.)

A kortárs magyar költészetben Nemes Z. Mário legközelebbi rokona ezt a radikalitást tekintve alighanem Németh Zoltán, aki 2000-ben megjelent verseskönyve (*A szem folyékony teste*) óta, *A szem sötétje* vagy a *Koromevés* című szövegeiben, majd *A perverzió méltóságá*ban (2002) még kibontottabb formában kísérletezett hasonló effektusokkal, igaz, inkább a testi radikalizálásra összpontosítva, és kevésbé tágítva ki az absztrakciós szintet a növényi-ásványi irányok felé: „A szem sötét árnyék, a test / folyékony csatornáin úszik, / nyálam ismeri csak"; „Katalizátoros autók kipufogóiról / begyűjtött korom előkelő, száraz íze / van most a számban."

Az, hogy a kötet versei az absztrakció irányában mozdítanak ki nyelvi paneleket, jól látszik az olyan szöveghelyeken, ahol rögzült nyelvi formulákba helyettesít be a szöveg más kontextusokból érkező szavakat („a szájakat ne ingerelje"; „mi vagyunk a matiné, mi vagyunk az élet"), vagy ahol váratlan, a köznapitól eltérő oppozíciós szerkezeteket hoz létre („Nagy kezemmel csak rá mutogatnék, kis kezemmel mindig simogatnám"). Kifejezetten konceptuális, ennyiben „laboratóriumi" költészet ez – de épp ennek következtében képessé válik arra, hogy nyelvileg mutassa meg, mihez képest ember az ember, hiszen az emberről beszél, olyan rituálék, gyakorlatok, nyelvi kódok felől, amelyek legfennebb a nememberi kontextusából tűnhetnek távoli ismerősöknek.

A kérdés, hogy ez a nememberi az ember után van-e (tehát posztumán), vagy az ember előtt (ha mondjuk a „visszamegyek a test elé, bele a tejbe" mondatnak tulajdonítunk kiemelt jelentőséget), félrevezető, történeti linearitásba helyezné szerintem Nemes Z. Mário kísérletét: ebben az értelemben, az ásványi, növényi, állati kontextusokra is figyelve, azt gondolom, az időtlen emberen-kívüli felől láthatunk rá valamire, egy eddig nem létezett nyelv szókészletével és szintaxisával ismerkedve.

(Nemes Z. Mário: Bauxit. Palimpszeszt – Prae.hu, Bp., 2010.)

Az írások hypertextekkel, multimédiás anyagokkal dúsított változata a Korunk szemléző blogjában, a http://reflex.korunk.org címen olvasható.

Tíz mondat arról, hogy beláthatunk-e egy kalap alá

■ Mindig titokzatos, ha egy arcot teljesen elfed valami, ez Magritte-tól legalább annyira tudható, mint Fehér Lászlótól, akinek kalapos festményei két 2010-es verseskönyv borítójára is rákerültek: a Szántó T. Gáboréra és a Pollágh Péterére. „Mintha tejúton járna, / fehér lépcsőn jön fel, / a ruha viszi, viseli őt. / Az is fehér. Lehajtja / a fejét. Lecsukja, / csak a kalap látszik" – mondja a *Kékraktár* című vers, azt az arcot kellene megfejteni, amelyik a kalap alatt van, erre ír pszichedelikusan lebegtetett variációkat Pollágh.

A többször, másként visszatérő ugyanaz eloldozza és felröpíti a szövegeket („mint egy sárkányt" – mondja az egyik vers), egy absztrakt térben lebegünk, de nincs fölfelé vagy lefelé: kavargás van, ugyanannak a dolognak az átcsúszása egy másikba, belátható mennyiségű motívum beláthatatlan mennyiségű kombinációja. Ha elhagynánk a verscímeket, és folytatólagosan tördelnénk a verseket, egymás után, jobban látszana, hogy Pollágh rokonai ebben a kötetben a polifóniával ügyködő modernisták, és hogy a kötet minimalizmusa ennyiben látszólagos: az, hogy „what you see is what you get", *A Cigarettás* beszélőjének nem lenne elég. A látás itt szétválogathatatlanul össze van keveredve a nyelvvel (pl. „palackba menne, mint a szellem, nem is füstbe" stb., hát ez látvány is meg nem is), ezért még a mondat ellenkezője sem igaz („what you don't see is what you get"), meg túl metafizikus is volna a kötet alapattitűdjéhez képest.

És hogy az alapattitűd akkor mi is volna.

A szédítő motívumkombinatorika szétzilálja a szavak körüli „eredeti" kontextusokat (átküldi a szavakat pár szivárványon, ahogy a kötet két verse is a címszereplő arcát), és így a szavak elkezdenek valami váratlanról beszélni. Az alapattitűd talán az (és ezért nem metafizikus Pollágh költészete), hogy amikor a váratlan megszólal, akkor nincs lecövekelés, és nincs hanghordozás-változás, hanem tovább jelzést intenek, a kombinációsor folytatódik, a kötet végén pedig ráadásul visszatolatás, visszavonás van. A váratlanok, amik megszólalnak, ilyenek: „Mindeggyé tette a többit, / nem mássá"; „kopasz kávé, / füstölög, mint a puskacső"; „A látvány nem fér el / a kékraktárban"; „Sem megerősíteni, / sem megcáfolni / nem tudták még az arcát"; „Egyszer tükröt is ásott nekik, / észre sem vették, / bele is estek réges-rég".

Az alapattitűd az, hogy benyúl a tükörbe két kézzel, galléron ragadja, akit ott talál, és jól megrázza. De a kalap akkor sem esik le az arcáról – a kalap az arcban van.

(Pollágh Péter: A Cigarettás. Prae.hu – Palimpszeszt, Bp., 2010.)

Tíz mondat a szarajevói buszokról

■ Kedvenc mondatom a könyvből: „szarajevóból buszok indulnak szarajevóba". Nem lehet kilépni, kigurulni, kiemlékezni a dolgokból, a testből, látszik mondani a könyv.

A szarajevói padokon, egy parkban például huszonéves párok rituáléi zajlanak, a farmernadrágok cipzárjai kemény ostromoknak vannak kitéve, de erényövként állják a meg-megújuló rohamokat. (19.)

A könyvben Szarajevó egy életérzés jelölője – a közeli idegenség vonzásköre, a meg nem valósult lehetőségek helye: „szarajevóban magad sem tudod / mi lehetnél s mi lehettél volna". A szarajevói könyvtár égésében ugyanúgy egybejátszik ember és könyv megsemmisítése („szarajevóban két napig égett / a könyvtár egyfolytában / mesélem itthon két napig / […] miközben fogalmunk sincs róla / egy átlagos test meddig ég"), mint Lászlóffy Aladárnál, akinek helyszíni tudósításából az alexandriai könyvtár égését figyelhetjük. („Kiléptem polcom ajtajába, és a folyosó hangulatából rögtön láttam, hogy valami rendkívüli történt. A bölcsek, költők és tanítómesterek valamennyien álmukból felzavartan állnak a polcok szélén, a folyosók emeletei felett. »Ég a szálloda!« – »Tűz van!« – »Ég a könyvtár!« – kiáltoztak összevissza a rohangálók.")

Kollár Árpád a memória könyvét is írja, de ebbe zavaró elemek, halálok, hamis gesztusok szüremlenek be – az egyik vers beszélője levarrott szemhéjakkal védekezne az emlékek/fényképemlékek ellen, de hiába: „Nem szeretem a fényképet, mert nem hagy / emlékezni és nem enged feledni. / Elfed és kihantol. Mert a levarrott / szemhéjak alá régi, szemcsés képet égetett / retinámra egy derűs novemberi délelőtt." (31.)

Ahogy előrehaladunk a kötetben, egyre inkább a test könyvét olvassuk. Groteszk képek, evés és szerelem egybejátszása, út a szétszedett test belsejébe, talán valamiféle megfejtésre vágyva. A test egy egyszemélyes törzs lakóterületévé minősül az egyik emlékezetes versben, aztán (a másik testeként) azzá a hellyé, ahol az apa (még) nem férhet hozzá megszületendő gyermekéhez, ahol a gyermek közeli idegen, és még láthatatlan.

Néhány erős motívum szervezi könyvvé Kollár Árpád munkáját: az emlékezés-probléma, a test-probléma és a (Szarajevóvá konkretizált) távolság/közelség, ami az egészet kivetíti a térbe, lényegében ugyanúgy, ahogy a könyv szerves részét képező térképek és alaprajzok szabadkai és palicsfürdői helyszínekről.

(Kollár Árpád: Nem Szarajevóban. Fiatal Írók Szövetsége, Bp., 2010.)

Tíz mondat egy világjáró ibérről

■ Latinos erotika, konkvisztádorok, kivándorlás, katolicizmus, első benyomásra ezekkel a fogalmakkal lehet körülírni Ferenczes István vállalkozását.

Esteban Zazpi de Vascos Y Aitzgorri életútja a nyughatatlan, de erős önérzetű és igazságérzetű kalandoroké, alulnézetből mesélt és persze áthallásos történelemkönyv baszkokról, kecsuákról, spanyolokról, székelyekről. Az áthallások a könyvben többfélék: egyrészt az anyaország – országon kívüliség kérdése vetődik fel, ezzel a szóhasználattal, többször is; Zazpi opciója az időtlen és absztrakt, nyelvben és kultúrában létező hazáé, ahogy ezt magyar párhuzamokból jól ismerjük. (L. *Búcsú Spanyolországtól*) Másrészt megjelenik az Ady Endre-féle Kompország-képzet is, indián közeggé stilizálva; innen nézve jól látszik, hogy Ferenczes István korábbi remekművének, a *Didergés*nek a hibrid (csángó) nyelvi identitása mögött ott volt ez a kompország-szerkezet: „Ide-oda löki a hullámzó tenger, / sodorja egyik parttól a másikig." (*Kompország*)

Zazpi verseit az 1700-as évek végére, illetve az 1800-as évek első felére datálja „közreadójuk", aki ezzel belép a teljes kötetre rúgó szerepköltészeti vállalkozások szerzőinek sorába: Fernando Pessoa, Faludy György, Weöres Sándor, Méliusz József, Kovács András Ferenc, Baka István, Király László és társaik közé. Azzal, hogy Ferenczes „latin" közegbe és egy másik történelmi korba teszi át a „székely" problematikát, két dolgot nyer a párhuzamos sorsok, helyzetek áthallásai mellé: a szerelmi költészet latinos temperamentumát a „fekete liliom"-versekben, illetve a hatalmi viszonyok nyersebb, direktebb kifejeződését a királyok és alkirályok, hódítók és meghódítottak esetében.

Formailag népdalformák, románcok reprezentálják a „latin" hangulatot, ehhez gyakran használt leleményként még hozzájárul a hétsoros félszonettforma (sőt egy ezekből írott, nyolctételes félszonettkoszorú is, *Gozorú* címmel), a pikánsabb tartalmak pedig limerickformába kerülnek (*Vulgarden*), alighanem egy „ánglus matróz" hatására, akinek egy hasonló strófákban énekelt balladáját hallgatja Zazpi. (*Siralmas éneke*)

Zazpi hányódásai, szerelmi problémái a könyv vége felé egy sajátos, misszionárius és misztikus katolicizmusban oldódnak fel: előbb a paraguayi dzsungelben keresi korábbi jezsuita hittérítők munkájának nyomait – a miséhez tartozó latin énekeket találja már csak az indiánok között. A könyv utolsó, prózai betéte egy szentté avatási folyamathoz szükséges legendaképzés hangnemében szólal meg, sok parodisztikus elemmel, de mégis egyfajta emelkedettséggel. Zazpi a gyengeelméjűek gondozására kialakított kolóniára kerül, ott énekével, festményeivel beindít egy „gyógyító" folyamatot a közösségben; munkáját azonban az egyházi hatóságok cenzúrázzák, Zazpi visszavonul magába, füvet eszik, és végül, egyfajta groteszk csodaként szamárrá változik, és elkóborol a dzsungelben: ez a befejezés, nagyon szerencsésen, olyan irányokban is megnyitja a könyv terét, amelyeket maguk a versek egyébként nem jártak be.

(Ferenczes István: Zazpi. Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2010.)

Tíz mondat az orosz melankóliáról

■ Csiki László nemzé Al New-t, Király László Al. Nyezvanovot – egyazon asztal mellett üldögélve a bukaresti Egyetem téren.

Alekszej Pavlovics Asztrov „másikját", Jack Cole-t ugyanaz nemzé, mint magát Asztrovot.

Jack Cole figurájában létrejött egy Bob Dylan-szerű, gitáros költő, aki térben és időben végigszáguldja Amerika történel-

mét, egészen az európai gyökerekig persze. „Nem bolygok többet én idén / Szép Szajna gyöngye vén Citém / Nem bolygok benned nem föd ám / Sátános árnyad Notre-Dame / […] Saint-Sulpice Boulevard Saint-Michel / Melltartót egy nő sem visel / […] Ámor nem engem oktrojál / Luxembourg Louvre Palais-Royal / Falakról régi pompa rí / Merengek rajtad Pont Marie" – mondta volt Jack Cole a *Bedekker-balladá*ban.

Asztrov ellenben, ugyanott bolyongva, ezt mondja: „De én a messzeséget, a festmény hátterében derengő / Ismeretlent, a titkos tájakat szerettem – azt a kertet / Sainte-Adresse-ben, és Sisley Szajna-partját Villeneuve-la-Garenne-nél, / És a Boulevard Montmartre mondén forgatagát kilencvenhétben." (*Utazások a fényben*); „Párizsról álmodtam veled / Kószáltam őszi Szajna-parton / Forgattunk régi könyveket / Szép délután volt hajnal-alkony / Fénylett utcákon angyalarcon / Szemedben lázas könny rekedt." (*Présent parisien*)

Zenei terminusokban: Jack Cole inkább dúr, Asztrov inkább moll.

Asztrov Jeszenyinből jön, meg Paszternakból, meg Puskinból, megidézve a jól felismerhető, dallamos orosz versvilágot, miközben átéli a huszadik századi szovjet történelmet, tudósít róla, és elnyűtt orvosi táskájával újra át- és átszeli azt a színpadot, amelyiken a figurák csehoviak és bulgakoviak legfőként.

A könyv végén olvasható Asztrov-életrajz telitalálata az, ahogyan előkerülnek a rég elfelejtett versek a lakásban: Asztrov cetlikre firkálta őket, amelyeket könyvek belsejében felejtett, és utólag ki-kihullnak onnan, de a Puskin-kötetből Tarkovszkij-sorok, a Paszternak-kötetből Proust-idézet, és ezek a cetlik, részben Asztrov versei, pillangóként röpdösnek szerte a szobában.

Hommage-ok, hangulatok, helyzetleírások állnak össze utalásos történetté a könyvben, maga a maszk, a szerep rendezi voltaképpen töredékes elbeszéléssé mindazt, ami történeti és személyes dokumentumokból vagy máshonnan ismert költői-színházi életművekből, azok párhuzamaiból összerakható. Asztrov egy rés, amelyen keresztül beláthatunk a mélybe, a föld alá, ahol egy láthatatlan könyvtár növekszik, a könyvek némák odalenn, de tinta és vér szivárog belőlük a felszínre. (L. *Október. Őszi könyvtár*)

(Kovács András Ferenc: Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka. Bookart, Csíkszereda, 2010.)

Tíz mondat a testkalitkáról

■ Két kedvenc ciklusom van az El Kazovszkij-verseskönyvben: az *Akadémikus passió*, amelyik képileg a legszeszélyesebb és legizgalmasabb, illetve a hattyú-részek: *Az új „Hattyúk tava"*, kiegészülve a *Levél a Hattyúkirálynőnek* című verssel. Előbbi inkább avantgárd konstrukció, képi villódzás (amit a következő sorok mondanak, azt meg is csinálja: „A nyelv berregni és bugyborékolni kezd / Hangok bolyonganak és elúsznak sorra / Az utolsó bőbeszédű kontinens / Elnéptelenedik / Elhajóznak róla", 24.), utóbbi zenére, előadásra, erotikára, elválasztottságra komponált több tételes mű, a nézőtéri reakciók erőteljes jelenléte miatt nekem Ignotus *Változatok szemjátékra* című hosszúverse ugrik be róla.

A könyv utószavában Margócsy István varázsének-jellegről, a ráolvasások mágiájáról beszél, illetve e költészet többrétegűségéről: ezek a jegyek leginkább éppen az említett két ciklusban, illetve talán a *Dzsán-mesék* című szövegben érzékelhetőek.

A másik, nem sajátnak érzett testbe való bezártság témája az, ami még összekapcsolja valamelyest a kötet verseit, egyébként meglehetősen széttartó versvilággal találkozhatunk. Sötét tónusok, a jólfésültebb sorokon is itt-ott átütő, jó értelemben vett vadság, fekete humor jellemzi a verseket – az orosz kultúrát mint brandet a huszadik századi költők, illetve a balettelőadások reprezentálják.

A *Hattyúk tava* itt nem a színpadon levők felől mutatkozik meg (mint mondjuk a *Black Swan* című filmben), hanem a nézőtéren indít be egy, a saját helyzet reménytelenségével kapcsolatos gondolatfutamot. Aki a színpadon mozdul, egyfajta kivetülés: egybejátszik benne az angyali, szárnyakat viselő lény, illetve a „féligvízi szellem, / Tudatalatti vadállat" (93.), a fenyegető, nyers, vad teremtmény.

Egy másik szöveg, kilépve a borzongató azonosulásból, egybekapcsolódási vágyból, távolról is megpróbálja megmutatni azt, ami egyszerű nézői illúzió is lehet: „Mert a sztárból, ha sminkjét lemossa, / Szinte semmi nem marad. / […] Hattyúnak született, / Vagy csak így, ebben a kosztümben látszik annak?" (98.)

El Kazovszkij kötete a máshová, a másba való vágyakozásról beszél, újra és újra nekifutva ennek a reménytelennek láttatott projektumnak. A test és a nyelv is kalitka ebben a történetben, jelzések a radikális idegenségről, amelynek e könyv versei csak távoli lenyomatai lehetnek persze: „Mögöttem idegen az árnyék, / valaki más bőrében élek, / csak öntudatom bérlakása, / amit tükörbe nézve látnék. / […] Ám, ha / én másban – akkor az enyémben / ki él? S tudatlanul ki lakja, / míg lesétál a Duna-partra?" (111.)

(El Kazovszkij: Homokszökőkút. Magvető, Bp., 2011.)

Tíz mondat arról, hogy mit írnak a szerződésekben az apró betűs részek

■ Létrejön a kötetben egy erős „vállalati" metaforarendszer, amelyik mindenre rávetül: a napok szürkék, kiszámíthatóak, egyformák abból az élethelyzetből nézve, ahonnan a versek megszólalnak. A szabályozottság, a csapatmunka, a mennyiségi viszonyítás erőterében mutatkozik meg az irodalom is, de egyre inkább a szerelem vagy az erkölcsi kérdések is. Olyan jellegzetes áttételek idézhetők ebben az összefüggésben, mint: „nehogy a számlát benyújtsák"; „mi marad majd végösszegül"; „az acél lett az úr kívül-belül"; „szolgálhatjuk tovább a gyárat"; „Hogy magam mellett tudjalak, mibe kerül és mennyit ér meg"; „inkább eladtam magam megint"; „ami kimaradni tűnt, Berta kamatostul megadta azt"; „A lap alján a csattanó, apró betűs, kiolvasni alig bírom".

Két ciklusból áll a könyv: az első mintegy rögzíti a helyzetet – a hivatalnokét –, a második pedig a kilépés lehetőségeit vizsgálja tüzetesebben, térben, időben, *Felcsapni akárki másnak* cikluscímmel.

A második ciklusban felerősödik a túlpart-képzet, a kijutás lehetősége az egyhangúságból, egyneműségből, de veszély is kapcsolódik hozzá, a sötét oldalra kellene átérni – mintha a Styx vizéről lenne szó, amelyen muszáj átkelni a siker érdekében. Összességében tehát a versek viszonya az adott élethelyzethez a rezignáció és a hűvös reflexió általi felülemelkedés közt ingadozik. Ez egészül ki az *Esti mosdás* című versben egy harmadik lehetséges viszonyulásmóddal, a perverz élvezetével: „Rutinból sikálom véresre bőröm, / […] megesik az is, hogy egyszerre van / megkötve és széttárva két kezem, / de beismerem, néha élvezem."

Közeli támpontok a kötet metaforarendszeréhez, problémafelvetéséhez Orbán János Dénes *Hivatalnok-líra*, illetve Ármos Lóránd *Apám a Holdig* című kötetei – Bálint Tamás viszont nem követi ezeket a szerzőket a hangsúlyosan parodisztikus megközelítés, illetve a testi megéltség/felszabadítási kísérlet irányában. A zsoldos, a rabszolga, az irodai munkás, a szerelmes, a bérgyilkos, az író nagyon hasonló terekben mozognak a kötet mindent következetesen végigfuttató perspektívája felől. Az egész mögött ugyanakkor ott érezzük nemcsak a kiút vágyát, hanem a reményét is – ezért sem mondható, hogy Bálint Tamás depresszióba hajló kötetet írt volna a jó visszhangú első könyv, *A pap leánya, birtokostul* (2007) után; ezúttal ráadásul a könyv hangnem és problémafelvetés szempontjából is egységesebb.

(Bálint Tamás: Visszaút a fekete folyón. Erdélyi Híradó – Előretolt Helyőrség, Kvár, 2011.)

Balázs Imre József

KÁNTOR LÁSZLÓ

A NEHEZEBBIK UTAT VÁLASZTANI

Az Új Budapest Filmstúdió igazgatójával Balázs Imre József beszélget

■ – *Az önmeghatározásod szerint mi az, amit elsősorban fontosnak tartasz elmondani önmagadról – munkáid, szerepeid közül melyiket vagy melyeket tartod a legmeghatározóbbnak?*

– A legelső, amit mondani szoktam magamról, az, hogy én nem sprinter vagyok, hanem hosszútávfutó. Ilyenkor tovább szoktak kérdezni arról, hogy láttam-e *A hosszútávfutó magányossága* című filmet. Erre meg azt szoktam felelni, hogy igen, láttam, sőt néha érzem is azt, amiről szól, de ennek ellenére nem akarok és nem is tudok a hozzáállásomon változtatni. Ez egy születési hiba vagy esetleg erény – én inkább erénynek tartom, bár lehet, hogy menedzser típusú emberek közt sokan azt mondanák, hogy hiba. Én tehát hosszú távon gondolkodom, és hosszú távon is építkezem – ez sok mindenből adódott, részben a neveltetésemből is, részben a kolozsváriságomból vagy erdélyiségemből. Ezen az is értendő, hogy Erdélyben és főként a Ceauşescu-korszak idején mindenért duplán meg kellett küzdeni, és ebből talán mindmáig maradt valami, bár kevésbé jellemző, nem akkora és nem olyan jellegű most már a nyomás.

Azt is gondolom magamról, hogy lépésről lépésre építkezem, és előre próbálok tervezni, legalábbis azokkal a filmekkel kapcsolatban, amelyeket készítek. Régebben sem hoztam elhamarkodott döntéseket, és ez egyre kevésbé jellemző, hiszen egy film elkészítése hosszas folyamat, és végre elértem azt, saját erőmből és saját akaratomból, hogy már csak ahhoz nyúlok, ami tetszik, amiben hiszek, és amit akarok. Nem csinálok semmi olyasmit, amivel gyorsan sok pénzt kereshetnék – csinálhatnám, de azt gondolom, ezen a rövidebb vagy hosszabb hátralevő időmben már nem változtatok. Kevés ember mondhatja el magáról, hogy a hobbija a szakmája, és hogy ebből meg is tud élni, de azt hiszem, én közéjük tartozom.

– *Térjünk kicsit vissza az időben, a lépésről lépésre elvet követve, ha úgy tetszik. Annak, hogy most már jó ideje filmeket készítesz, mik voltak az előkészítő lépései?*

– A legelső lépés talán az volt, hogy ha jól emlékszem, hétéves koromban kaptam karácsonyra nagyanyámtól egy Kmekog nevű, hetvenöt lejes, széles filmes, fröccsöntött műanyag orosz fényképezőgépet. Azzal kezdtem el fényképezni, és ez a hobbi vagy szakma a mai napig megmaradt. Fontos lépés volt az is, hogy jártam az akkori kolozsvári fényképészekhez, Kabán Jóskához vagy László Miklóshoz, akik megtanítottak, hogy kell vegyszereket keverni (a boltban akkoriban sok mindent nem lehetett kapni), méricskéltem a mérlegen, és éjjelente a fürdőszobában hívtam elő a filmjeimet. A további lépések a további gépeimhez is kapcsolhatók: utána volt egy Szmena 8-am, utána egy Zenit TTL-em (azzal fényképeztem az első könyvemet a házsongárdi temetőről), utána lett egy Praktica LTL 5-öm. Akkor már a kolozsvári, romániai fotószövetség tagja voltam, vettem egy kétaknás Yashica 635-öst, Leica betétje volt, erre emlékszem, s utána lett egy Minoltám, amelyik mai napig megvan. A többi is megvolna, ha fel nem törték volna a lakásomat – az összes többi gépet ellopták.

Hát ezek voltak nagyjából a lépések a film felé, de voltak más kötődések is. Gyermekkoromban, 1977-ben például játszottam egy borzalmas darabban, amelyiknek az volt a címe, hogy *Patetica 77*, Harag György rendezte, és az egész színház, opera, balettkar és kórus részt vett benne Kolozsváron, aztán Bukarestbe is levittük. Ebben játszottam egy gyerekszerepet, és mivel Harag rendezte, még ebből a darabból is jót tudott csinálni, így a

színház is szerelem lett számomra. Aztán folyamatosan pantomimeztem, sőt több mint két évig bábszínész is voltam a kolozsvári bábszínháznál, tehát nagyon sok olyan dolog volt, amiből a filmes érdeklődés később kialakulhatott.

– Egy adott ponton aztán átkerültél Magyarországra... A filmmel végül is ott kerültél közvetlen kapcsolatba?

– Mivel a színház is érdekelt, felvételiztem színházrendezői szakra, Bukarestbe. Nem vettek fel, és a dékán külön be is hívatott, elmondta, hogy amíg öt-hat hely van országosan, ezekre magyart nem fognak felvenni, ne is próbálkozzam többet. Akkor én már dolgoztam a színházban, a szüleim meg hoztak Jugoszláviából egy kis Super 8-as kamerát, azzal készítettem kis filmpróbálkozásokat, az első kisfilmemben például Vadász Zoltán játszott, meg Ander Zoltán. A színházból hoztam lámpákat, amelyek egyébként teljesen alkalmatlanok voltak a filmezésre – az volt az első megírt, forgatókönyvvel is rendelkező kísérletem. De tulajdonképpen 1983-as volt az első film, amelyikben dolgoztam, mielőtt még elvittek katonának, akkoriban kétévenként mehettünk Magyarországra jó esetben, és akkor mindig úgy mentem, hogy nem nyaralni akartam, hanem bekérezkedtem valamilyen produkcióba. Az első film, amelyikben tananc voltam, Gazdag Gyula *Elveszett illúziók* című Balzac-adaptációja volt. Ilyenkor tehát, nyaranként vagy őszönként próbáltam ellesni a mesterséget úgy, hogy kaptam valami ételt, és egyébként csak azt kértem, hogy ott lehessek a kamera környékén. 1983-tól már valamilyen szinten bekapcsolódtam tehát a filmgyártásba, és aztán 1992-ben felvételiztem az operatőri szakra, ezzel párhuzamosan pedig elvégeztem a rendezői szakot is – akkor mentem ki, amikor már láttam, hogy itt nem nagyon rúgok labdába, és huszonnyolc évesen felvételiztem a budapesti főiskolára.

– További lépés az is, hogy az ember maga mögött hagyja a dolog forgatókönyvírói, operatőri, rendezői részét, és elkezd a háttérmunkára, egy-egy produkció felépítésére koncentrálni. Ez is magától értetődő, tudatos lépés volt számodra, vagy menet közben alakult így?

– Magától értetődő volt abban az értelemben, hogy amikor itt elkezdtem filmezni, amatőr módon, akkor kénytelen voltam mindent én felépíteni, mert nem volt pénz vagy egyéb a filmezéshez. Nekem kellett elmennem a színészhez, nekem kellett a lámpát elkunyerálnom, nekem kellett megszerveznem, hogy az operaénekes haverom engedjen be a lakásába forgatni – ez a rész tehát olyasfajta kényszer volt, amiből rengeteget tanul az ember. Később, miután már elvégeztem az operatőri meg a rendezői szakot, kérdezték, hogyan lettem producer. Erre sokáig azt mondtam, hogy *nem tudom*. Aztán mikor ezt már sokadjára kérdezték, azt a tanácsot kaptam, hogy mondjam inkább azt: az operatőri meg a rendezői munka fölött már csak a producerség van, és ezért lettem producer. Csak éppen nem tudom, mi jöhet még akkor ezek után...

Igazából úgy alakult ki, hogy a magyar filmnek volt egy mélypontja, amikor a rendezők három-négy-öt-hat évenként forgathattak filmet, és ezért, nagyrészt megélhetési turizmusból ők írták a forgatókönyvet is, hogy – pályázatok útján – arra is pénzt szerezhessenek, és meg tudjanak élni. Én meg azt mondtam, hogy a jó film alapja 99 százalékban a jó forgatókönyv, és hogy rosszak a könyvek. A forgatókönyvírás is szakma, a rendezés viszont egy másik szakma. Van olyan rendező, akinek van íráskészsége is, de legtöbbjüknek nincs. Sőt a forgatókönyvírókon belül is van, aki jó történetet tud írni, de nem megy neki a dialógusírás. Az egész tehát egy csapatmunka. Persze sokan megsértődtek, amikor én ezt mondtam, mindenesetre én létrehoztam egy kis céget egy kollégámmal, és elkezdtünk forgatókönyveket fejleszteni, írókat kértünk fel közreműködőként. Elsők között voltam tehát, aki ezt meglépte, és azt képviselte, hogy nem a rendezőknek kell írniuk a forgatókönyvet. Ez a vállalkozás már egyfajta előszele lehetett a producerségnek, de tulajdonképpen az egészet a munka hozta, meg a sors.

A producer szó egyébként nagyon tág fogalom, mást jelent a produceri munka Amerikában, és mást Európában. De talán definiáljuk a fogalmat, mert sokan azt gondolják, hogy a producer az, aki beteszi a pénzét, abból megcsinálják a filmet, és a végén kiveszi az ő részét – ebben az elképzelésben ő a pénzember. Csakhogy nem egyszerűen erről van szó – ő a piramisnak a tetején ül a szó jó értelmében. Kiválasztja például a könyvet, hogy miből akar filmet készíteni, kiválasztja, milyen rendezővel, operatőrrel, színészek-

kel akar dolgozni – persze konzultálva másokkal, hiszen a filmkészítés csapatmunka. De a végső döntést ő hozza meg, és ő is szerződik le mindenkivel. Ebből a szempontból tehát a producerség kreatív munka. Persze vannak kevésbé kreatív producerek is, akik csak a pénzoldalát nézik a dolgoknak, és akár össze is jöhet nekik, de én saját magamat inkább kreatív producernek tartom, és csak azt csinálom, amiben hiszek, és amit szeretek. A rendezőknek is azt szoktam mondani, hogy ha én nem hiszek benne, nem tudok másokat meggyőzni arról, hogy pénzt adjanak rá. Mert, hogy kiegészítsem az előbb mondottakat, a producer nemcsak a saját pénzét teszi bele a filmbe, hanem a saját energiáit is beleteszi, az előkészítési fázisban megelőlegez pénzeket, az írást, a dramaturgiai munkát, a terepszemlét, színészválogatást, de utána már inkább összeszedi a pénzt – pályázatokból, magánszponzorációkból, magánbefektetésből, televízióktól, tehát összeállítja a konstrukciót, és ezért vállalja a felelősséget, hogy utólag el is számol az illetőknek, akár alapítványról, akár magánbefektetőről vagy bankról van szó. A producer felel mindenért, ő ír minden szerződést alá – erre a rendezők figyelmét is fel szoktam hívni.

Egy nagyon komplex tevékenység tehát az a változat, amit én végzek, a szinopszistól kezdődően a könyv fejlesztésén, forgatáson keresztül végigkövetni a folyamatot, amíg a film eljut a moziba. Én dolgozom az íróval, a művésszel, de forgatás közben akár a takarítónővel vagy díszletfestővel vagy áccsal is, tehát egy csapatmunkát kell irányítani, és egy kicsit mindenhez kell érteni.

– Miben látod sajátosnak, másnak azt, ami a filmművészetben történik a többi művészetekhez képest – vagy a filmprodukcióban a más jellegű vállalkozásokhoz képest?

– Teljesen más a film a „magányos művészek” munkáihoz képest – a festő egyedül fest, az író egyedül ír, és egyikük munkája sem igényel nagyon sok, bonyolult munkaeszközt. A színház már drágább, és az is csapatmunka, de ott van egy kőépület, egy viszonylag kiszámítható büdzsé, és nincs annyi külső körülmény, mint a film esetében például az időjárás vagy egyéb tényezők. A film komplex munka, rengeteg embert foglalkoztat, a látványt meg kell teremteni, nem csak a szöveget kell eljátszani. Az írónak is van szerepe, a festőnek is meg kell festenie a hátteret, a fényfestőnek meg kell világítania a hátteret, a keretezőnek és az operatőrnek be kell kereteznie a képet, és ha mindezt összeadom, akkor kiderül, hogy a film nagyon sok pénzből készül, ezért sokkal nehezebb is összehozni, hosszabb időbe telik, már abból adódóan is, hogy ezt a logisztikát kézben kell tartani, át kell látni valahogyan.

– A nagyobb projektjeid mennyiben kötődtek Magyarországhoz? Mennyiben sikerült kilépni a nemzetközi színtérre?

– A főhadiszállás Magyarországon van természetesen, de nem kizárólagosan magyar produkciókban gondolkodom. 1999-ben neveztek ki a Budapest Filmstúdió élére, ami állami cég, és az első két film közül, amit kihoztam 2000-ben, az egyiket teljes egészében Amerikában forgattuk – ez, a *Johnny Famous* vagy *Kelj fel Jancsi* egy low-budget film volt amerikai színészekkel, és utólag szinkronizáltuk le magyarra; rögtön meg is nyertük vele a Filmszemle fődíját –, a másik filmet pedig, amelyik párhuzamosan jött ki, teljes egészében Grúziában forgattuk, Tbiliszi-ben és környékén, grúz színészekkel, és magyar felirattal került a mozikba. Magyar rendező rendezte mindkettőt. Abban az évben meg is kaptam a Kodaktól az Év Producere díjat, és nagy elismerés volt az is, hogy a Filmszemle-díjat olyan évben kaptuk, amikor a zsűrielnök Jeles András volt, aki köztudottan nem a kommersz filmek elkötelezettje. Nagyon nagy ugrás volt számomra producerként, hogy a két első filmem közül egyik sem Magyarországon forgott, hanem a világ két különböző szögletében, és már akkor felismertem azt, hogy igazából a nemzetköziség a jövő, a szó legpozitívabb értelmében. A szó klasszikus jelentése szerint nem „magyar” filmeket csináltam már akkor sem, hanem kísérleteztem a végletekkel. Abban az értelemben is, hogy az egyik film kicsit közönségbarátabb volt – komoly film egyébként, amerikai független filmes stílusban –, a másik pedig egy eléggé elszállt művészfilm volt. Művészileg is két véglet tehát.

Az Új Budapest Filmstúdiót 2001-ben alapítottam mint magáncéget, illetve Erdélyben létrehoztam a Cinecorvin filmgyártó és filmforgalmazó cégemet kolozsvári székhellyel. A következő filmeknél már igencsak hazafelé kacsingattam, a

Torzók magyar film volt, de már akkor készítettem elő és kerestem az itteni témákat. Nekem nagyon fontos volt, hogy ha már úgy adatott meg, hogy a szakmai tudásom egy részét nem Kolozsváron szerezhettem meg, hanem máshol, akkor valamilyen szinten hozzak is abból vissza a szülővárosomba. De hát ennek nagy hagyománya van a tizenötödik századi nyugati egyetemjárásoktól kezdődően. A debüt után készültek olyan filmjeink, mint a *Fény hull arcodra*, amit Király László novellájából ketten írtunk Csiki Lacival, és itt is forgattuk teljes egészében. Az volt az első igazi magyar–román koprodukció a rendszerváltás után, úgy, hogy nem is román állami pénz volt benne, hanem román magántőkét sikerült bevonni.

Megcsináltam a *Szenzor* című román–magyar filmfesztivált, amelyik akkor a román közegben az első román filmfesztivál volt tulajdonképpen, összegyűjtöttem az ő filmjeiket is, amelyek a rendszerváltás után készültek. Ez Sepsiszentgyörgyön, aztán Szegeden került megrendezésre, játékfilmeket, dokumentumfilmeket és kisjátékfilmeket mutattunk be. Jó román és magyar zenekarokat is vittünk oda, fontos, nagy filmes rendezvény volt. Sajnos aztán abba kellett hagynom, mert az akkori politikum az utolsó, beígért pénzeket már nem fizette ki, én meg nem voltam abban a helyzetben, hogy önerőből vállalni tudjak ilyen nagyságrendű költségeket. Azt viszont bebizonyítottam, hogy van rá érdeklődés, és hogy ezt lehet és kell is csinálni. Utána jött a *Dallas Pashamende*, amit itt forgattunk, és folyamatosan voltak filmek, de ezeken kívül sok magyar filmesnek is segítettem idejönni, és az ilyen munkák során kinevelődött egy olyan társaság, amelyiknek korábban nem volt köze a filmhez, de beletanultak – említhetném Damokos Csabát vagy másokat. Bevontam a filmkészítésbe ácsokat a Székelyföldön, varrodákat, hogy legyen egy olyan kiszolgáló személyzet, akiket aztán nagyon sok más magyar film is foglalkoztatott később. Most már hál'istennek elég sok film forog Erdélyben.

– Ez azt jelenti, hogy most már le vannak rakva az alapok ahhoz, hogy akár erdélyi magyar filmgyártásról, erdélyi filmes infrastruktúra-hálózatról is beszélhessünk hosszabb távon?

– Én azt mondom, hogy kicsit vegyesen, de alakul. Elkezdődött egy folyamat, le vannak rakva bizonyos alapok, részben azoknak a filmeknek a révén, amelyeket itt forgattam, meg amiket később mások forgattak. Van egy alapszintű kiszolgálószemélyzet, ki lehet állítani egy filmet nagyjából romániai szakemberekkel (ne felejtsük el azért, hogy a filmes szakma Romániában Bukarestbe összpontosul, ahogy Magyarországon is Budapestre, a stúdiórendszerek a fővárosok köré épülnek). Ezenkívül most már megvannak a különféle médiaiskolák, ahol képeznek filmes szakembereket, és távlatilag őket is be lehet vonni a filmkészítésbe. A televíziós és dokumentumfilmes alapok mindenképpen lerakódnak ezekben a filmes iskolákban, bár a játékfilm mint gyártás még gyerekcipőben jár. Ezenkívül nincs még olyan iskola, amelyik kifejezetten szakiskola volna és a kiszolgálószemélyzet (asszisztensek, segédoperatőrök, díszlet- és jelmeztervezők, kivitelezők) képzését végezné, nélkülük meg nem lehet filmet csinálni, ha nem profik végzik ezt a fajta munkát, az le fog jönni a vászonról.

Természetesen akkor lehet ebbe újabb embereket bevonni és ilyen iskolát indítani, ha van rá igény, tehát kell lennie olyan helynek, ahol ők elhelyezkedhetnek. A problémakör tehát nagyon összetett, persze neki lehetne látni, amennyiben volna itt egy stúdió. Elég sokan jönnek ide forgatni, főleg eredeti helyszínekre, de a jó az, ha az eredeti helyszíneket és a stúdiómunkát is meg lehet egy helyen valósítani – főleg ha az ember nagy, nyugat-európai vagy akár amerikai produkciókat akar idehozni. A megélhetést pedig ezek biztosítanák.

Én próbálkoztam ezzel az évek során, de elég sok akadályba ütköztem, és nem adtam ugyan fel, mert filmeket továbbra is forgatok itt, de stúdió építésére egyelőre nem valószínű, hogy sor fog kerülni. Időközben Bukarestben több nagy stúdió is épült egyébként, ezek odavonzzák az említett munkákat. Gondolom, ide nem egy nagy stúdiót kellene építeni, de biztosan lenne hely egy kisebbnek. Előbbutóbb szerintem megteremtődik az igény meg az anyagi háttér is az infrastruktúra fejlődésével ahhoz, hogy felépülhessen egy ilyen létesítmény – megfelelő repülőtér, utak, szállodák kérdése is ez. Most többnyire az van, hogy vagy Bukarestben,

vagy Budapesten forgatják le a belsőket, aztán ha kikötő kell, akkor elmennek Constanţára, ha a kanadai őserdő kell, akkor eljönnek Erdélybe, és leforgatják ott a külsőket.

Minden mindennel összefügg tehát ebben a képletben, meg kell teremteni mindennek a hátterét. Ez nem egyemberes munka, sokan kell akarják, sokan kell felfedezzék azt, hogy mekkora ereje van a filmnek, működésbe kell lendülniük a regionális filmalapoknak, amelyeknek létrejöttén nagyon sokat dolgoztam én magam is. Németországban, Ausztriában vagy Franciaországban például már nem egyetlen központi filmalap van, hanem régiónként vagy akár megyénként van egy-egy filmalap – például a Bajor Filmalap vagy az elzász-lotaringiai filmalap, Salzburg tartományi filmalap. Ezeknek a regionális alapoknak is van most már európai szövetsége, és jó hatással lehetnek a filmgyártásra – több helyre lehet pályázni, nincs a gyártás annyira kiszolgáltatva. A régiók meg városok pedig fel kell hogy fedezzék, hogy ennek mekkora reklámértéke, promóciós értéke, munkahelyteremtési lehetősége van. Ha valaki Kolozsvárra vagy Segesvárra megy forgatni, annak az önkormányzat részéről érdemes nyújtani valamit, amivel odavonzzák az embereket, hiszen mikor utána a filmen megjelenik a város, az reklám a város számára – lehet, hogy a nyomában turisták jönnek, arról nem beszélve, hogy a helyi lakóknak, szakembereknek munkalehetőséget biztosít egy-egy nagyobb produkció. Ezeket kellene tehát fejleszteni. Magyarországon is van már pécsi, debreceni, miskolci filmalap, még a finanszírozást kell felépíteni mögéjük. Kolozsváron is tárgyaltam már polgármesterekkel, alpolgármesterekkel az előző választási ciklusban is, hogy próbáljunk közös, határokon átnyúló eurorégiós projekteket megvalósítani a filmes területen, mert azzal le lehet hívni jelentős európai uniós támogatásokat.

– Milyen egyéb konkrét akadályokba ütközik a filmgyártás Erdélyben – vannak-e mondjuk olyan törvények, amelyeken változtatni kellene, hogy jobban menjenek a dolgok?

– Filmtörvény nagyon sokáig nem volt. Az alap az, hogy a vállalkozókat érdekeltté kell tenni, hogy miért fektessenek be éppen itt. Ezt a legkülönbözőbb módokon lehet, de például a magyar filmtörvénybe (amelynek kidolgozása nyilván nemcsak kulturális, hanem kőkemény gazdasági kérdés is volt) belefoglalták azt, hogy Magyarországon, ahol régiókra osztották az országot, ha valaki Budapest régióban fejleszt és épít műtermet, akkor ha egy bizonyos százalékot betesz ő a projektbe, akkor a másik részét beteszi az állam. Vagy más változatban a vállalkozó leírhatja az adójából azt a befektetést. Ha egy szegényebb régióban fejleszt, mondjuk Miskolc körzetében, ahol nagyobb a munkanélküliség, akkor nagyobb százalékot írhat le az adójából, vagy nagyobb résszel száll be az állam. Adókedvezményekről is lehet szó, amikor már az a tét, hogy azt, aki befektetett, itt tartsa az adminisztráció. Például legyen érdekelt abban a vállalkozó, hogy filmbe fektessen be, és ne valami másba. A filmbe való befektetés üzlet, így kell felfogni, felépíteni, egy vállalkozó számára akár előnyösebb is lehet már Magyarországon, mint ha mondjuk értékpapírba fektet be. De az ilyen törvényi háttér rendkívül szükséges a pozitív változásokhoz. Fontos még a filmes szakma számára egy jó médiatörvény, amelyik a televíziózással is összekapcsolja valamilyen módon a filmgyártást – hogy például a kereskedelmi televíziók kötelesek legyenek a bevétel egy bizonyos százalékát a nemzeti filmgyártásba visszaforgatni. Amíg ez nem történik meg, csak szappanoperák fognak készülni nagyobb számban, mert üzleti szempontból az jobban megéri. A törvényekkel részben kényszeríteni kell a vállalkozókat, részben pedig érdekeltté tenni őket, hogy fantáziát lássanak a filmes ágazatban.

A stúdióépítés terve akkor válik életképessé, ha ilyen irányú változások is történnek, nem elég egy telket vásárolni és egy épületet felhúzni rá. Persze az se mindegy, hogy megtalálja-e az ember a megfelelő telket: közel kell lennie a városhoz, hogy könnyen kivihesd oda a színészt, de túl közel sem lehet, mert a város zajos, és esetleg nem tudok eredeti hangot felvenni. Az útviszonyok nem voltak ehhez megfelelőek az eddigi években Kolozsvár körül, legalább két óra munkaidőt veszített volna az ember, amíg kijut a helyszínre és visszajut a helyszínről a városba – ezeket mind ki kell fizetni a stábnak. Ha olyan helyet találtam, ami a táj szempontjából nagyon jó lett volna, mert erdő, patak is volt a közelben, akkor az

nem volt közművesítve. A nagyobb produkciók esetében különleges szállásigények is felmerülnek – egy sztárszínészt az ő elvárásai szintjén kell kiszolgálni, ahhoz van hozzászokva. Ezek az infrastrukturális kérdések is akadályozták tehát eddig az ilyen jellegű befektetést. A folyamat jó irányban halad, de a puzzle-t még össze kell rakni, hogy minden feltétel adott legyen, és persze több ember kell, aki ebben segít, és aki ebben fantáziát lát.

– Mi a helyzet a mozikkal, a filmforgalmazással? Az mennyire lehet nyereséges befektetés?

– A mozi sajnos leszálló ágban van a jelenlegi formájában. A statisztikák az egész világon ezt mutatják. Van, aki azt mondja, a 3D-é a jövő. Szerintem nem, az csak egy fellángolás, és néhány különleges film leforgatására kidolgozott technika. Én még mindig azt mondom, a filmben a történet rendkívül fontos a látvány mellett – amíg van történet, addig lesz film is. Igény is van rá, de sajnos a mozik fenntartása a televízió, a DVD és főleg az internetes letöltések miatt egyre nehezebbé válik. A filmforgalmazás, a mozi átalakul, de nem hal meg: maga az egész piac fog átalakulni; jön az e-cinema és egyéb formák.

Egyszer beszélgettem tíz-tizenöt évvel ezelőtt Kieslowskival, és kérdeztem tőle, hogy szerinte meddig lesz még mozi, és ő mondta, hogy addig, ameddig szerelem. Kérdeztem, hogy ezt hogy érti. Mondta, hogy nagyon egyszerű: ha szerelmes vagy egy lányba, akkor elmész egy cukrászdába vagy egy kocsmába, de ott mindig vannak más emberek, van, aki megláthatja, amit esetleg nem kellene. A buliban ugyanígy. Egyetlen hely, ahol mindenki előrenéz, a vászonra, és ahol sötét van, az a mozi.

Mozi tehát lesz továbbra is, de más kérdések is felmerülnek a központi moziépületek kapcsán: mindig vannak érdekcsoportok, amelyek más, nem filmes célra akarják megszerezni ezeket az ingatlanokat. Ezt a budapesti Bem mozi történetének kapcsán is megtapasztaltam, amit évekig mi működtettünk. Nyugat-Európában például jelenleg nagy reneszánsza van a régi moziknak, az ottani városok felismerték, hogy van a kisebb művészmozikra, filmklubokra igény, és ezek nemcsak mozik, hanem interkulturális helyek, ahol lehet könyvbemutatót, kiállításmegnyitót tartani. De folyamatos harc ezeknek a fenntartása például Magyarországon vagy Romániában, mert mindenhol megvan az a réteg, akit nem érdekel a kultúra, csak az érdekli őket, hogy minél több pénzt tegyenek zsebre.

Nemrég csináltam egy bolgár filmet, és mondták a kollégáim, hogy Bulgária kapcsán nem az az örök igazság az érvényes, hogy minden országnak van egy maffiája, hanem fordítva: hogy ott a maffiának van egy országa. Az érdekcsoportok mindig fognak működni, és a pénz meg az erőszak ellenében nem könnyű harcolni, de kell és érdemes, mert ha a tíz bástya közül kettőt meg tudunk menteni, már az is fontos eredmény.

Nem vagyok hurráoptimista, de harcolni muszáj ebben az ágazatban, mert különben semmi sem valósul meg.

– A hosszútávfutás és rövidtávfutás közti különbségtevéssel kezdted. Ezt értsem úgy, hogy a kommersz filmmel való foglalkozást valami egész másnak látod, mint amit te csinálsz?

– Nem egyszerűen másnak látom, az tényszerűen más. Én nem vagyok ellene, pont úgy van ez is, mint az irodalomban: kell lányregény is, romantikus kalandregény is, mert mindenre van igény, megvan mindennek a helye a piacon is, csak az arányokat kell megtalálni. Az látszik, hogy van igény mindkettőre, a művészi filmgyártásra is. Plusz a film egyébként, mint ahogy minden művészet, a szó nemes értelmében egyfajta nevelőtevékenység is, azzal lehet befolyásolni az emberek gondolkodásmódját, mentalitását, meg lehet általa mutatni dolgokat. Kell tehát mindenféle műfajú film, de fontos az egyensúly. Ezt nagyon jól csinálják a franciák például, akik védik a nemzeti filmgyártásukat, korlátozzák az amerikai filmek bejövetelét a piacra, illetve megadóztatják azokat, de ezt az adót visszaforgatják a nemzeti filmgyártásba. Ilyen módon például kordában lehet tartani az arányokat. Az amerikai filmnek megvan a maga helye, de azt nem szabad hagyni, hogy megegye az egész piacot.

Van, amikor olyan hangulatban van az ember, hogy egy vígjátékot akar megnézni, de van, amikor úgy jövök ki egy filmről, hogy elgondolkodom rajta, és esetleg még harmadnap is eszembe jut, hogy miért is épp úgy történtek benne a dolgok. Az ilyen élményt persze festmény, regény, színházi előadás, koncert is ugyanígy kiválthatja.

– Még egy utolsó kérdés: benne vagy a nemzetközi filmes mozgásokban, intézményekben, van rálátásod arra, hogy a különböző országokban hogy alakul ez a szakma. Kérdezhetném akár azt is, hogy van-e olyan hely, ahol még nem forgattál filmet, és ahol a látottak, tapasztaltak alapján el tudnál képzelni egy ilyen projektet?

– Nincs, vagyis nem így tevődik fel nálam a kérdés. Én nyitott vagyok minden műfajra és helyszínre, az a lényeg, hogy higgyek benne. Van olyan filmprojekt is, amit személyesen annyira nem szeretek, de attól még nagynak, fontosnak tartom, dolgoztam olyan rendezővel, akit én személyesen nem szeretek, de fel tudok vállalni mint értéket. A másik a földrajzi mozgás: mindenféle európai grémiumokban benne vagyok, tartok előadást koprodukciókról. Koprodukciót akkor kell csinálni, ha rákényszerít a helyzet: mondjuk, nem lehet a pénzt a filmhez egyetlen helyről összeszedni. A filmben nagyon fontos a látvány, ha túl kevés rá a pénz, akkor a látvány szegényes lesz.

Készítettem már szerb rendezővel filmet, bolgárral, némettel, magyarral – úgy, hogy benne voltak franciák, hollandok, flamandok –, tehát én közlekedek mindenfelé, és igazából a jó témát keresem, nem a jó országot. A jó országot inkább magánemberként keresem. A történet is olyan, hogy ha valamit Szibériában kell megcsinálni, akkor mese nincs, ott kell leforgatni a filmet. Ha valami Amszterdamhoz illik, akkor ott kell megcsinálni. Lehet trükközni, mert a film egy mese (az *Evitá*t például Budapesten forgatták, vagy Spielberg *München*jét is), de ez egy technikai kérdés. Átjárhatóságok vannak, ebből a szempontból nekem kedvencem nincs. Magánemberként vannak olyan helyek, amelyeket jobban szeretek, de ezek is a világ legkülönbözőbb részein vannak. Persze jó volt bejárni Nyugat-Európát meg Amerikát, de érdekes módon mostanában, ha választhatok, inkább elmegyek mondjuk Szibériába vagy egy-egy kis fesztiválra, számomra felfedezetlen „vadabb” vidékekre. Murmanszk ebből a szempontból jobban vonz, mint mondjuk Köln. Kicsit talán az erdélyiségemnek is köszönhető ez, meg annak is, hogy nyitott vagyok a világra. A globalizáció már olyan szinten hat, hogy Nyugat-Európában bárhol ugyanolyan szállodai szobában laksz, minden ugyanolyan – sokszor felébredek, és hirtelen nem is tudom hogy épp melyik országban is vagyok. Azt, hogy miért vagyok ott, persze tudom, mert csak filmek, fesztiválok miatt utazom. Érdekesebb, nagyobb kihívás az ismeretlenebb helyre menni, a nehezebben járható utat választani. Számomra nagyobb sikerélmény, ha azon végig tudok menni.

ZSIGMOND ADÉL

NEM-LIMITÁLT KIADÁS

Király Hajnal: *Könyv és Film között. A hűségelven innen és túl*

■ Sokat emlegetett és sokat vitatott témáról szól Király Hajnal doktori disszertációjának átdolgozott változata. Annak ellenére azonban, hogy a filmes adaptációról szóló diskurzusok, elméletek sokasága áll rendelkezésünkre, mégsem beszélhetünk egy letisztult, átlátható értelmezési keretről, ami az adaptáció fogalmát és elemzésének módszertanát, megközelítésmódjait helyezné egyszer s mindenkorra konszenzusos megvilágításba. Olyan eljárásról van szó, amely a film születésével egyidős, azóta tárgya különböző vitáknak, és megjósolható, hogy mindig is vita tárgyát fogja képezni átlag befogadói és szakmai körökben egyaránt. Ennek egyik oka a terminológiai bizonytalanság, túlburjánzó sokszínűség (megfilmesítés, filmre vitel, filmes változat, irodalmi/filmes feldolgozás, átültetés, transzformáció, átvitel, átkódolás, átírás – ezek a leggyakrabban használt alternatívák az adaptáció jelenségének leírására), a másik ok pedig, amely egyszersmind az elsőt is magyarázza, az adaptációk értelmezésében hosszú időre meggyökeresedett hűségelv, amely előírja, hogy a jó adaptáció annál jobb, minél inkább hűséges marad a szöveghez, amit adaptál.

Király Hajnal könyve az adaptáció rehabilitációját kíséreli meg, úgy, hogy nem magát az adaptációt tekinti tárgyának, nem célja tehát, hogy újabb elméleti rendszert állítson fel mögé/köré, hanem az adaptációról való beszéd tágabb kulturális hátterét helyezi górcső alá, s így az adaptáció elméletének és gyakorlatának történeti áttekintését nyújtja. A hűségelvű megközelítéssel kíván leszámolni, miközben végig szem előtt tartja, hogy a leszámolás első lépése e meghaladott, merev és szigorúan előíró jellegű diskurzus „neurotikus pontjainak" feltérképezése. Az adaptáción hűséget számon kérő megközelítésben azért marad minduntalan alul a film, és erősödik meg az irodalom, az adaptált szöveg státusza – írja Király –, mert az adaptáció ekképp „eleve egy nem jelenlevő *pótléka*, annál sikerültebb, minél inkább hasonul ahhoz. Az adaptáció ilyen alapú értelmezése eleve a hiányosságokra mutat rá, vagyis arra, *amire annak törekednie kell, de amit sohasem érhet el.*" [Kiemelés az eredetiben – 8.] Az adaptációkról való beszéd e legelterjedtebb vonulatában a komparatív módszer válik a legfontosabb elvvé. Ez azonban gyakran eredményezi a szöveg és a film állandó hierarchiába való kényszerítését, hiszen a mélyén ott lappang a vágy arra, hogy eldöntse, melyik sikerültebb, és melyik marad alul. És általában a film marad alul, a megfeleltetési kényszerből jól ugyanis nem jöhet ki.

Mi van tehát, mi *lehet* a hűségelven túl? – kérdezi a könyv rögtön a címével, s a kötet egésze tulajdonképpen erre kínál nyitottabb, rugalmasabb, termékenyebb értelmezési módszereket. Mindezek előtt azonban azt járja körül, hogy mi van a hűségelven *innen*, azaz honnan ered a művészeteket rangsorolni kívánó elképzelés. Természetesen nem másról van szó, mint a reneszánsz ut pictura poesis poétikai gyakorlatáról, amelynek az első fejezet fogalomtörténeti áttekintését adja. A költészetet és festészetet az értelemre hatás és a közvetlen érzékelhetőség ellentéte mentén versenyeztető elképzelés azonban értelmezői kisajátítás eredménye – hangsúlyozza Király, hiszen figyelmen kívül hagyja, hogy Lessing *Laokoón*ja (a költészet és festészet határainak pontos kijelölőjeként számon tartott szövege) a két művészet lehetséges közös te-

Koinónia, Kolozsvár, 2010.

rületének kijelölésével zárul. Az adaptáció gyakorlatával ez, a művészeteket hierarchizálni vágyó vita élénkül meg, és általa kerül előtérbe a hűség–hűtlenség tengelye mentén sikeres vagy sikertelennek elkönyvelt adaptációk értelmezése. Király itt hívja fel a figyelmet arra, hogy az adaptációk és szövegek ez irányú méricskélése eleve zsákutcába vezet, hiszen „a hűség csupán egy utópikus fogalom, amely nemcsak kivitelezhetetlen, de reprodukciós elvként terméketlen is, hiszen megfosztja a szemlélőt a másság felismerésének örömétől vagy inkább *gyönyörétől*: az *imitáció limitáció*ként hat." (25.)

A szerző e limitáció feloldásaként olyan fogódzót keres, amely egyaránt képes kép és szöveg másságának felismerésére, és a kettő közötti szoros viszony megmutatására is. Mindezt az ekphrasszisz egy általánosabban, és ugyanakkor kifejezetten az adaptációhoz idomított fogalmában véli felfedezni. Ez a gondolatmenet vezet át az immár mindenféle hierarchizáló szándéktól mentes antropológiai és képelméleti kérdésekhez. A továbbiakban a könyv a legfontosabb szemiotikai, narratológiai irányvonalakat szemlélteti elemzésekkel. A *Mechanikus narancs* a film ikonikus-indexikus-szimbolikus jeleinek értelmezését hívja elő, a *Sátántangó*ban pedig a kronotoposzok és képi sémák kiemelése válik fontossá, hiszen ez a gondolatmenet segíti hozzá a szerzőt ahhoz a pontos meglátáshoz, miszerint Tarr Béla filmjében a küszöbök, nyílások a tétlenséget kifejező képi sémák.

A filmelemzések hívják elő azt a kérdést is, hogy beszélhetünk-e bizonyos médiumhoz jobban, máshoz kevésbé illő fabuláról, leválasztható-e a történet a médiumról, amelyben megjelenik. Mi az, ami adaptálható, és mi az, ami nem? Nem hiába merülnek fel ezek a kérdések épp *Az eltűnt idő nyomában* kapcsán, hiszen a Proust-regényben erőteljesen megjelenő szerzői jelenlét nem adaptálható, legfeljebb tematizálható, modellálható Király meglátása szerint, másfelől viszont a monologikus elbeszélő formák (életrajz, napló stb.) is próbára teszik az adaptáció nézőpont/narrátori hang használatát.

Az adaptációval kapcsolatban igen gyakorta felmerülő intertextualitás/intermedialitás kérdését is körüljárja a könyv egyik alfejezete, felhíva a figyelmet arra, hogy noha az adaptáció terminus intermediális, ez nem feltétlenül valósul meg az egyes adaptációkban. A könyv számára az inter- előtag válik lényegessé, a közöttiség ugyanis a kölcsönös mediális nyomhagyás aktusát hangsúlyozza.

A hierarchikus viszony feloldására azt a javaslatot teszi a könyv, hogy kezeljük az irodalmat és a filmet is *szöveg*ként. Annál is inkább kézenfekvő ez az elképzelés, mivel az „eredeti szöveg" eleve paradoxon – minden szöveg eredete egy másik szöveg. Külön alfejezet tárgyalja a Shakespeare-adaptációkat, hiszen a shakespeare-i életmű „éppen újabb és újabb dialógusokra késztető tematikai és stílusbeli rétegzettségének köszönhetően bizonyult mind az adaptációk, mind pedig az áladaptációk kiapadhatatlan forrásának." (94.)

A negyedik, utolsó fejezet az adaptáció és társadalom viszonyára vonatkozóan fogalmaz meg kérdéseket. Milyen társadalmi (osztály, csoport) igényekre válaszol? Mi a mediális fölülírás megismerésben játszott szerepe? Hogyan kapcsolódik be az (irodalmi) hagyományőrzésbe? Hogyan válik különböző társadalmi, ideológiai diskurzusok közvetítőjévé? Az ezredvég vizuális korszakában két tendenciát lát megnyilvánulni az adaptációkban: a hollywoodi popularizáló, technikailag egymást túllicitáló munkáit, illetve a technikai kifejezőeszközöket háttérbe szorító, világszemléleti kérdéseket feszegető filmeket. Király rámutat, az első esetben az irodalmi alkotás *tárgya*, az utóbbiban egyenrangú *dialóguspartnere* a filmes adaptációnak.

Király Hajnal meggyőző, alapos ismeretekkel megtámogatott argumentációjú könyve a hűségelven túlra vezető utat kövezi ki, de érthető módon nem mutathatja meg az út végét is, a túlit, „csak" a hűségelvet középpontba helyező adaptációs diskurzusból való kiút sokféle lehetőségét mutatja meg. Szemléleti megalapozás. Ha figyelünk, az ideális adaptáció fantomképét is kirajzolódni látjuk a kötetből. A könyv – módszerét tekintve – úgy van túl a hűségelven, hogy az adaptációk elemzésekor nem pusztán a komparatív megközelítésre hagyatkozik (amely legtöbbször a szöveget tekinti kiindulópontnak), hanem annál jóval többre. Alapvetően a filmekből indul ki, úgy, hogy azokat dialógusba hozza a szövegekkel, de nem próbál minden filmes megoldást visszavetíteni a szövegre. Így megtartja az elengedhetetlen komparatív megkö-

zelítést ugyan, de a méricskélés zsákutcáját elegánsan kikerüli. A filmelemzések a könyvben arra szolgálnak, hogy egy-egy termékeny adaptációértési módszert jobban megvilágítsanak, a hangsúly tehát nem a hosszas értelmezéseken van, hiszen a cél az adaptáció diskurzusainak történeti szempontú felvázolása. Legalább ennyire tanulságos lenne az egyes nemzeti filmgyártások adaptáció szempontú történetének megírása is. Király Hajnal kötete egy ilyen irányú vizsgálódás irányába is megnyitja az utat.

OIDIPUSZ-SZINDRÓMA

Karikó Sándor (szerk.): *Kockázati társadalom és felelősség*

„Ha nem váltunk irányt, alighanem oda jutunk, ahova tartunk." (34.)

■ A tömegtársadalmak és jóléti társadalmak, vagyis korunk közösségszervezésének alapvető berendezkedési módozatai a beláthatóság és ember voltunk etikai alapstruktúrájának kérdéseiben üres foltokként jelennek meg. A kötetben található szövegek felhívják a figyelmet a válaszok szükségességére és a működőképes rendszer életre hívását sürgetik, illetve mintákat jelenítenek meg, megoldásokat kínálnak. A Pécsett, 2010. április 29–30-án *Kockázati társadalom és felelősség* címmel szervezett konferencia dokumentumait olvashatjuk az Áron Kiadónál megjelent kötetben. A 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa címet viselő dél-magyarországi testvérváros, az említett eseményhez kötött rendezvénysorozat egyik állomásaként a város támogatásával és az Alkalmazott Filozófiai Társaság, valamint az Ethosz Tudományos Egyesület szervezésében rendezte meg a fent említett konferenciát. Ezt az elmúlt évek során hat hasonló nemzetközi rendezvény előzte meg. Karikó Sándor, a kötet szerkesztője az előszóban a következőképpen foglalja össze a felvetett problémakörben megfogalmazódó legfontosabb mondanivalót: „a globális folyamatokra globális tartalmú s jelentőségű felelősségtudattal szükséges és kívánatos módon válaszolnunk" (8.) kell. A kötet tematikusan öt részre tagolódik, ezek külön-külön a következő problémákkal foglalkoznak: *A globalizáció kihívásai* (11.); *Identitás, felelősség és felelőtlenség* (63.); *Kockázatok és felelősség* (103.); *Politika, kockázat és felelősség* (155.), valamint *A gyógyítás felelősségétől a tökéletesítésig* (193.).

Ulrich Beck, a 20. század egyik jelentős szociológusának 1986-ban *Kockázati társadalom* címmel megjelent könyvének gondolatmenetét, illetve azt az új fejlemények viszonylatában áttekintő tanulmánykötetet tart kezében az olvasó.

Lányi András *A kockázati társadalom vége* (11.) című tanulmányának központi gondolata egy a technológiai és gazdasági szolgaságtól független politikai tér életre hívása. Az „embertelen" tudás, amely a szöveg tanúsága szerint a „technológiai imperatívusz, gazdasági racionalitás, a történelmi szükségszerűség" hármas bástyáján nyugszik, élhetetlen társadalmi követelményekkel jár. A politikát – itt a szerző Ulrich Beck egyik szövegét elemzi – megfosztották döntő szerepétől a jólét és a haladás eszméi, melyek támpillére a gazdaság és a tudomány. A nyolcvanas évek közepén írott könyvében Beck, nem előzmény nélkül, tükröt tart a technológiába vetett hit elé, annak ígéretét – a természet megzabolázását és a tudatosság kiterjesztését – mint veszélyforrást mutatva fel. A kockázati társadalom színterén a hatalom igazsága visszanyerte tekintélyét, állapítja meg a szerző. A kérdés a következőképpen fogalmazható meg: hogyan lehetséges az új politikum szféráját úgy átalakítani, hogy hitele ne vesszen el

A tanulmány (recenzió) az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841. számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás" című projekt keretében készült.

Áron Kiadó, Bp., 2010.

újra, akkor, amikor a közös életszervezés kérdéseiben hozott döntések világméretű következményekkel járnak, ugyanakkor a tudás, amit a döntések érvényessége követel, nem emberi léptékű.

A felvilágosodás ígéretével szemben azt tapasztaljuk – állapítja meg Losoncz Alpár *A kockázat expanziója: döntés és szorongás* (49.) című tanulmányában –, hogy „döntenünk kell akkor is, amikor a rendelkezésre álló tudás nem elegendő" (56.), ebből a bizonytalanságból fakad a szorongás. Azt az eszményt, miszerint tudás által megteremthető a bizonyosság, mostanra megdöntötte az a felismerés, hogy a komplex rendszerek az előre nem látott melléktermékek miatt kiszámíthatatlanok, ami a kockázatok megsokszorozódásához vezet. A nemtudás és a bizonytalanság váltja fel az optimista tudáskoncepcióban megalapozott bizonyosságot, „a megismerés és a cselekvés racionalizációja nem iktathatja ki a cselekvésünkből adódó radikális bizonytalanságot"(53.), szögezi le Losoncz Alpár. Következtetésként megfogalmazható, hogy a kockázat és a bizonytalanság temporális meghatározottságát a katasztrófa szükségszerű bekövetkezésének figyelembevételével kell kezelni, ennek értelmében kell fellépni mind az egyént, mind a társadalom egészét érintő döntésekben.

Bertók Rózsa *A legeltetéstől a lelegelt legelőkig* (37.) című tanulmányában modellek felvázolásával mutat be két alapvető emberi magatartásformát, amelyek történelmi társadalom–modelleket jellemeznek, ezek: a „homo oeconomicus" , illetve a „homo moralis". A kérdés az lesz, hogy melyik élvez prioritást. Először az archaikus modellel találkozunk, amelyben nem a javak elosztása motiválja a teljesítményt, hanem a társadalmi megbecsülés. Aztán Bernard Mandeville bűnkoncepciója termeli az etikát, és mozgósítja a gazdaságot. Adam Smith „láthatatlan kéz"-elméletében a szerepekre kerül a hangsúly, melyeknek szabálya önmaguk meghatározottsága, és önösségük nyomán tartják fent a társadalmat. Itt a szimpátia a harmónia megteremtője. James Mcgill Buchanantól származik a *„szemetelés a tengerparton*", vagyis a spontán rendetlenség modellje. Szerinte a spontán haszon felülírja az univerzális értékeket. Garrett-Hardin modellje a *renitencia* elkerülhetetlenségével szembesít Immanuel Kant imperatívusza ellenében. „Az utolsó modellt most írja az élet" (46.), ez a „negativitások társadalma" lenne (46.), mondja a szerző.

Szécsi Gábor (73.) az elektronikus kommunikáció elterjedésében és az e térben kialakuló közösségek fogalmi konvergenciájában látja a nagy lehetőséget, az új világrend megszületéséhez vezető etikus globalizáció esélyét. Az említett hálózatok lehetővé teszik az egyén számára, a teremtett kapcsolatok révén pedig megkövetelik – a hagyományos közösségi, társadalmi keretekből való kilépést. A szerzőt idézve: „tanulmányomban arra kívánok rávilágítani, hogy az újonnan szerveződő közösségi formák, a globális kommunikáció eredményeként megszülető összetett identitások és az új társadalmi kategóriák miként vezethetnek el a Fromm[1] által szükségesnek tartott minőségi fordulathoz, a globális felelősség által vezérelt etikai globalizációhoz" (75–76.).

A technikát használó ember új kockázati forrásokat jelent a 20. században – hangsúlyozza a *Kockázat és felelősség* (103.) című tanulmány Ulrich Beck és Hans Jonas nyomán. Felhívja a figyelmet, hogy a kockázat új formáira új felelősségkoncepciókkal szükséges válaszolni. Előtérbe kerül a *kumulatív*, vagyis az időben kiterjedt cselekvések következményeire figyelő szem szükségessége. A két szerző fő műveit összegző és értékelő Tóth I. János Jonas elemzéseire fekteti a hangsúlyt, mondván, míg Beck leginkább a kockázat problémáját járja körül, Jonas a kockázat és felelősség kapcsolatát vizsgálja. A szövegben a kockázat és felelősség fogalmainak értelmezését találjuk, valamint – a szerző szavaival élve – a technooptimista és technopesszimista álláspontok közötti középút etikai lehetőségét. Az elv abban a feltételben fogalmazódik meg, hogy minden technológiai fejlesztés esetében figyelembe kell venni a legrosszabb lehetséges kimenetet, és egy ilyen újítás csak akkor kerülhet felhasználásra, ha nem veszélyezteti az emberiség létezését. Az írás a kötet elején megjelenő visszafogott növekedés koncepcióval áll összefüggésben.

Az információs hálózatok újra terítékre kerülnek Márfai Molnár László *A kockázati tőke és a felelősség rendszerei* (83.) című tanulmányában. Az önazonos szubjektum problémája, mint a moralitás alapja és a tudás státusváltozása egyaránt, betöltendő űrnek minősül a fele-

lősség kérdésének perspektívájában. Az említett hálózatok elterjedése és homogenizációs tendenciája „az instrumentalizált és folytonosan időbeli megújulást tételező tudástérben”(91.) – Paul Ricoeur fogalmaival – legfeljebb az idem-identitást teszik lehetővé. Együttesen a *lokalitás* törékeny szubjektumformáló jellegét őrlik fel, melynek hiánya a narratíván alapuló moralitás kérdésességét, így a felelősség problémáját egyaránt érinti. A szöveg a nevelés kérdésére is kitér a narratívák szükségessége kapcsán.

Serge Latouche nyomán Szabó Tibor a növekedésre alapozott társadalommal szemben kínál alternatívát *A globális „visszafogott növekedés” paradigmája* (23.) című szövegében. A négy részre tagolódó írás először a jelenlegi helyzet fenntarthatatlanságát mutatja fel, amit Naomi Klein nyomán a „katasztrófakapitalizmus” fogalomban összegez. A soron következő részben egy lehetséges jövőképet fed fel, amely az összeomlástól vezérelt közösségek új világrendjében, globális összefogásában csúcsosodik ki. Majd ennek alapján életmódváltásra hívja fel az olvasót, amely a közvetlen kapcsolatokra alapozott, és az élet élvezetének központi helyet adó koncepciójában körvonalazódik Ez az, amit Serge Latouche *visszafogott növekedés*nek nevez. A materiális javakban megtestesülő célokat fel kell hogy váltsa az élhető élet szemlélete. Végül a szerző Dominique Belpomme és Pascal Bruckner meglátásaival támasztja alá az előbbi gondolatmenetet.

A „globálisan előállított bizonytalanság”[2] világában a felelősség kérdése fontos szerepet kap, hangsúlyozza a másik tanulmányszerző, Karikó Sándor (63.). Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy habár az érintett személyek (pl. politikus, gazdasági-pénzügyi-banki szakember, cégtulajdonos) elvileg egyetértenek a felelősségvállalás szükségességével, tevékenységükben nyomatékosabban érvényesülnek a haszonelvű szempontok. Így áll elő az a helyzet, melyet a tanulmány, Beck nyomán, a „szervezett felelőtlenség” fogalmában ragad meg. A kockázatok sokasága, illetve az a kihívás, hogy globális tekintettel mérjük fel ezeket a kockázatokat, megfelelő megfontolás híján felszámolja a felelősséget. A felelősség felvállalásának alapvető kritériuma a jövőbe tekintés. Karikó megállapítja, hogy a „kor kihívásainak (kockázatainak) megfelelő felelősségvállalás tömegmértékben még nem alakult ki”. (68.) A tanulmány figyelmeztet arra, hogy óvatosan kell közelíteni mind a bizonytalanságok, mind a veszélyek értékeléséhez, másképp előállhat a felelőtlenség kockázata, Beck formulájának tükörképe.

Hogyan kapcsolódik az idő, melynek értelmezési keretei a szimultaneitás, a szukcesszivitás és a tartam, a felelősség fogalmának értelmezéséhez? Erre a kérdésre próbál választ adni Mészáros András *Társadalmi idő és felelősség* (93.) című tanulmánya, irodalmi hivatkozásokkal alátámasztva gondolatmenetét. Az elemzésben ismét megjelenik az előző szövegben is szereplő identitásazonosság probléma, amely a folytonosság kereteiben valósulhat meg, és alapját képezi a moralitás lehetőségének. Az idő szűke koncepciójában a folytonos megújulás követelménye szintén közös pont, amely itt a felejtést hozza felszínre, és végül a felelősség lehetetlenségére mutat rá. Ricoeur fogalmait használva a szerző nyomán lehetetlenné válik az *ipszeitás* fenntartása.

„Vannak-e és milyen esélyei a felelősségteljes cselekvésnek és életvitelnek egy olyan társadalomban, ahol a kockázat létjellemzővé vált?” (129.) – teszi fel a kérdést Ungvári Zrínyi Imre *A függőség, kockázat és felelősség rendszerei* (129.) című tanulmánya elején. A kérdések a lehetőség és feltétel fogalmai köré csoportosulva fogalmazódnak meg, illetve felmerül az a dilemma, hogy a filozófiának milyen szerep jut a kockázattársadalomban. Az emberi élethez a lehetőség úgy tartozik hozzá – mondja a szerző – mint attól való függőség, így a függőség kiiktathatatlan, illetve vele együtt a kockázat is, a lehetőségek választásában ugyanis szerepe van a szabadságnak, a mérlegelésnek, az irányítás viszont nincs a kezünkben. A jó élet e választásokat motiváló célként határozódik meg. A beláthatatlanság ellenére szükséges döntésen kívül az ember eszközre utaltsága, függősége is kockázati forrásként jelenik meg. A rendszerszerűségben foglalt sokirányú diskurzus és sajátos racionalitás által szétfeszített társadalmi szféra kockázat-érzékelésének gyengülése a szerző véleménye szerint az ágazati etikák kidolgozására irányuló igényt hoz felszínre.

A felelősséget nem úgy kell értelmeznünk, mint valami kívülről a helyzethez

csatolt többletet – állítja Veress Károly. A felelősség a cselekvések és történések, saját értelemtörténésünk velejárója, melyből képtelenek vagyunk kilépni. A szerző *A felelősség mint kérdés* (115.) című tanulmányban a filozófiatörténet felelősségkoncepcióit elemzi, míg végül Hans Georg Gadamer hermeneutikai álláspontja értelmében a felelősséget úgy határozza meg mint a racionális önreflexivitást megelőző helyzetszerű tapasztalatokban benne rejlő és ezen tapasztalatokban magára találó ember szükségszerű velejáróját. A felelősség *játék*ából bomlik ki a felelősség maga. Többször hangsúlyt kap a szövegben az a gondolat, miszerint nem kizárólag etikai problémaként kell kezelni a felelősséget, hanem az emberi lét alapvető meghatározottságaként. A szerző a szöveg utolsó soraiban a parancsértés kérdését felvetve világítja meg gondolatmenetét.

A globalizáció jelenségét a gazdaság és politika viszonyában, illetve az előbbinek az utóbbi fölött uralkodó jellegét hangsúlyozva tárgyalja Garaczi Imre *Társadalmi modellek és kockázatok* (141.) című tanulmánya. Ulrich Beck álláspontját helyenként javalló, máshol cáfoló tekintettel követi a szerző, de a legfontosabb ponton egyetért vele, elmarasztalja azt a liberális politikát, mely a gazdaság tekintetében a *szabad kéz* elvét követi. A közelmúlt gazdasági eseményeit elemző szöveg tanúsága szerint ugyanis – Slavoj Žižek fejtegetését figyelembe véve – e gazdasági modell a nemzeti alapon legitimizálódó demokratikus képviseleti államformák hatalomgyakorlását lehetetleníti el. Ezt azzal támasztja alá, hogy a tőkemozgás előnyös kimeneteléhez, vagyis az állami apparátusok és tőke fenntartásához szükségessé válik a multinacionális cégek irányultságainak való megfelelés. Felmutatja a tényt, miszerint „nem létezik a nagy idea, a semleges piac".

Gervai Pál és Trautmann László *Létbiztonság és kockázat* (155.) című tanulmánya a magyarországi közgazdaságtudomány újbóli megalapozását sürgeti. Szerintük a fejlődés fogalmának az értelmezése szükséges. A két szerző a 20–21. század magyarországi gazdaságpolitika-elméleti megalapozottságának az útvesztőit próbálja bejárni. Elemzés alá veszik Tőkei Ferenc Marx-értelmezését/félreértését, illetve azt a szerepet, amit *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése* című könyve játszott a Kádár-korszakban. A Kádár-korszakra jellemző vulgármarxista értelmezési keretet is kritika alá veszik. A növekedés- és fejlődéselmélet elválása az elmúlt húsz év magyarországi gazdaságpolitikájában orvosolandó probléma – jegyzik meg a szerzők.

Következőként Víg Zoltán és Tamara Gajinov (169.) közvélemény-kutatásának eredményét és következtetését olvashatjuk, amelyben a szerb állam Aarhusi Egyezményből eredő kötelezettségeinek betartását vizsgálják. Az egyezmény magában foglalja a környezetvédelemmel kapcsolatos információk közreadásának szabályozását, „mely a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférést, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételét és az igazságszolgáltatáshoz való jogot hivatott biztosítani." (169.)

Himfy József a *Politika előtt – politika után?* (181.) című tanulmányában az egyének, polgárok szerepét, szerepvállalásuk szükségességét hangsúlyozza a polgári demokrácia normatív funkciójának fenntartásához. Illetve azt vizsgálja, hogy a jelen magyarországi helyzethez, vagyis a „szabadságszerető és intézményeket működtetni, lehetőségeiket kiaknázni akaró polgárok" (181.) hiányához milyen események, tényezők járultak hozzá. Himfy a normatív és habituális készségeket vizsgálja, melyek alapjaiban érintik a liberális jogállami berendezkedést.

A biotechnológiai eredmények alkalmazásának problémáival találkozunk Barcsi Tamás *Az ember tökéletesítésétől az új emberig* (193.) című tanulmányában. A szerző a lehetségesen felmerülő problémákat a szöveg első felében irodalmi utalásokkal szemlélteti. Ezek közös pontja az „új ember világa", vagyis az emberi jellemzők, képességek alapvető átalakulása. A tanulmány felmutatja az említett technológia alkalmazásának előnyeit, illetve hátrányait. Ilyen előny például a felismert betegségekre való hajlandóság kiiktatása, ugyanakkor a tulajdonságok megváltoztatása nem vezet egyértelmű eredményre a Dean Hamer és Peter Copeland-féle ún. bizonytalansági elv szerint. Nem elhanyagolható a kérdés, hogy e technológiák alkalmazása miként befolyásolja a társadalmi egyenlőséget, figyelembe véve azt, hogy bonyolultságuk miatt a közember számára valószínűleg elérhetetlenek. Ugyancsak a szerző felve-

tése, hogy a lehetséges manipuláció milyen szándékokat szolgálhat, illetve ki az, aki eldöntheti, hogy például a születendő életnek hogyan kell megformálódnia.

Az orvoslás jelenkori paradigmájának megváltoztatását sürgeti Szolcsányi Tibor *A placebohatás és az orvoslás etikája* (209.) című tanulmány szerzője. A szöveg elején rövid történeti felvezető láttatja az olvasóval, hogy a téma, illetve a címben említett orvoslási módszer nem új keletű. A hatvanas-hetvenes évek paradigmaváltása azonban oda vezetett, hogy mindinkább az egyén autonómiájának megsértésére való hivatkozással zárták ki ezt az eljárást a terápiás gyakorlatból. Egészen mellőzni nem lehet, a legtöbb gyógyszer hatásának ugyanis részét képezi a placebo. Az ez irányú kutatások kimutatták, hogy a tudati és pszichológiai tényezőknek igen nagy szerepe van a gyógyulás folyamatában. Ennek a ténynek a figyelembevételével és példák felmutatásával hadakozik a szerző az általa operacionálisnak nevezett felelősségfelfogás ellen.

A kötetben található tanulmányok mind ugyanarra a problémára keresik a választ, nevezetesen, hogyan lehet az egyre növekvő kockázatokat úgy felmérni, hogy az ennek eredményeképpen létrejött döntések kockázatai felelősséggel vállalhatók legyenek, illetve a felelősségvállalás gyakorlása ne csak lehetőségként tűnjön fel.

Jakab András

■ **JEGYZETEK**

1. Eric Fromm: To have or to be? A New Blueprint for Mankind. Harper and Row, Publishers, Inc., New York, 1976.
2. Ulrich Beck: Világkockázati társadalom. Belvedere Kiadó, Szeged, 2008. 20.

AZ INTERKULTURALITÁS MINT KÖZÖTTISÉG PROBLÉMÁJA

Veress Károly (szerk.): *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben. Alkalmazott filozófiai kutatások*

■ Nemrégiben látott napvilágot Veress Károly szerkesztésében *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben* című tanulmánykötet. A könyv a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékcsoportjának magyar tagozata által megvalósított nagyobb lélegzetű, hosszabb időre kiterjedő kutatási projekt eredményeként született. A kutatási projektbe bekapcsolódó egyetemi oktatók (Demeter M. Attila, Egyed Péter, Gál László, Ungvári-Zrínyi Imre, Veress Károly) mellett egyetemi hallgatók, mesterképzős diákok és doktorandusok (Bajusz Gábor, Barta Mónika, Czirják Árpád, Ferencz Enikő, Frigy Szabolcs, Lippai Cecília, Lurcza Zsuzsa, Niţu Johanna, Réti Kinga-Eszter, Schmidt Dániel, Soós Amália, Szőcs Krisztina, Zuh Deodáth) is részt vettek.

A kötet egy kutatási folyamatot folytat és tetőz be, amelynek előzetes állomásait a résztvevők által már korábban megjelentetett *A határok átjárhatóságáról*[1] és *Az interkulturalitás filozófiai problémái*[2] című tanulmánykötetek is jelzik. E kutatási projekt ugyanakkor szervesen illeszkedik a BBTE-n folyó magyar tannyelvű filozófiai képzéshez kapcsolódó kutatások fő vonulatába.

Az interkulturalitás, multikulturalitás és transzkulturalitás fogalmainak használata, úgy tűnik, az utóbbi időben divatossá vált. A kötet szerkesztési évét, a 2008-as évet az interkulturális párbeszéd európai

A recenzió az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841. számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás” című projekt keretében készült.

Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2008.

évének nyilvánították. Az interkulturalitás mint probléma azonban korántsem kizárólag egy modern kori jelenség, hanem épp ellenkezőleg, a vele kapcsolatos tapasztalatok az ókorig nyúlnak vissza. Éppen ezért az interkulturalitásra nem tekinthetünk pusztán úgy, mint egy új intellektuális divatra. A probléma előtérbe kerülése manapság egy szemléletmód felerősödését jelzi, amely az utóbbi két évtizedben végbement társadalmi és politikai változásoknak is tulajdonítható. Az európai társadalom átrendeződése, az uniós csatlakozások folyamata az interkulturalitás problémakörének aktualizálásához vezetett mind elméleti, mind pedig gyakorlati vonatkozásban. Ebben a tágabb körben a különböző kultúrák már sokkal inkább egymás viszonylatában, egymáshoz képest gondolhatók el és tapasztalhatók meg. Ezeket a vonatkozásokat hozzák felszínre a kötet tanulmányai.

A kötet tizennyolc tanulmánya az interkulturalitás, a multikulturalitás és a transzkulturalitás problematikáját különböző megvilágításokban vizsgálja. A hangsúly az interkulturalitás problémakörére helyeződik. A tanulmányok négy nagy tömbbe szerveződnek. Az első tömbbe tartozó tanulmányok az interkulturalitás, interkulturalizmus, multikulturalitás, multikulturalizmus fogalmait járják körül, azok hermeneutikai, fenomenológiai, etikai vonzatait tárgyalják. A második tömb tanulmányai a kultúrához való karteziánus, fenomenológiai, ontológiai, hermeneutikai közelítésmódok lehetőségeivel vetnek számot, míg a harmadik és a negyedik tömb tanulmányai gyakorlati oldalról közelítik meg a kérdéskört. Az interkulturalitást történelmi, valamint társadalmi vonatkozásban tárgyalják, hangsúlyt fektetve a jelenlegi európai, illetve erdélyi kisebbségi létformákra.

A különböző kultúrák találkozása, egymás mellett való élése igen összetett viszonyrendszert alkot, amelyben különböző konstellációk jönnek létre. A kultúrafogalom szemantikai mezejének konstitúciójában viszont több rejlik, mint a hagyományos értelemben vett egyéni megnyilvánulások, közösségi, társadalmi cselekvések együttese. Ezért azt mondhatjuk, hogy az interkulturalitás tapasztalati horizontjában a hagyományos értelemben használt kultúrafogalom meghaladottá válik.

A kötet által jelzett kutatássorozat érdeme, hogy egy önállóan kimunkált interkulturalitás-koncepcióhoz s egy ezzel összehangolt kultúrakoncepcióhoz jut el, amelyet Veress Károly az új kultúraszemléletet kidolgozó és megalapozó terjedelmes tanulmányában „inter"kultúrának nevez. Az *inter*, azaz *a közi, köztes* előtag arra utal, hogy a kultúrákat nem éles határok különítik el egymástól. E jelenség fogalmi szintre emelése a kultúrák között lévő *köz*re irányítja a figyelmet, arra a *köz*re, amely nemcsak mint körülvett és ezáltal meghatározott jelenik meg, hanem olyasmiként is, amely önmagában meghatározó.

Ennek jegyében több szerző is a kultúra fogalmát a hagyományostól eltérően másik oldalról, az érintkezés, az érintettség és a köziség oldaláról vizsgálva a *kultúraköziségre* és magára a *közöttiségre* irányítja a figyelmet. E perspektívából megvilágítva pedig a kultúrának teljesebb, átfogóbb megértési lehetőségét nyújtják ezek a tanulmányok. Mindezt tehetik azért, mert a fenomenológiai, ontológiai és hermeneutikai perspektívában a kultúra ténylegesen olyan alapvető emberi létmódként tárul fel, amely leginkább a köziség és a közöttiség irányából gondolható el. Ennélfogva egy bizonyos kulturális létállapothoz szervesen hozzátartozik a kultúra interkulturális dimenziója. A megélt kulturális tapasztalatok valójában interkulturálisaknak bizonyulnak, úgy is mondhatnánk, hogy minden kultúra interkulturális mezőben képződik. Ez azt jelenti, hogy a különböző kultúrák nem mint elszigetelt entitások léteznek, hanem sokkal inkább az interkulturalitás mezejében képződő együttlétről, egymásra való hatásról, egymáshoz való viszonyról beszélhetünk. A *köz* lényege épp ebben az alakító, ható szerepében érhető tetten. A kultúra lényege mai megközelítésben valójában csakis az *inter*, a *köz* révén tárható fel, csakis úgy, mint *interkultúra*.

Az interkulturalitás alapproblémája úgy is értelmezhető, mint a *másik*, a *másság* problémája. Gadamer szavaival élve mindannyian mások, ugyanakkor valamennyien önmagunk is vagyunk. A kultúra pedig azt is jelentheti, hogy megtanuljuk a másikat a saját szempontjából kiindulva megérteni. Az *interkulturalitás* nézőpontjának érvényesítése révén a másságok összehasonlítása a megértés

humánus, emberi formáját öltheti magára. Ez lehetővé teszi a kulturális idegenséghez, a mássághoz, a máshoz és a másikhoz való közeledés, közelítés folyamatát. Az ilyenszerű interdiszciplináris vizsgálódásoknak éppen ez az érdeme és a gyakorlati haszna.

A kötetbe foglalt tanulmányok szerzői a problémakör vizsgálatában a kortárs filozófiai megközelítési módok alkalmazására törekednek, hermeneutikai, alkalmazott filozófiai, etikai, politikai filozófiai, fenomenológiai, eszmetörténeti nézőpontból világítva meg a kultúra és az interkulturalitás kérdéseit. Ugyanakkor mindvégig párbeszédet folytatnak az antropológiai, szociológiai, politológiai és feminista szempontú kutatásokkal is. A vizsgálódás tehát folyamatosan interdiszciplináris horizontban történik.

Ily módon e tanulmányok szintjén sikerült ennek az igen aktuálissá vált kérdéskörnek, az interkulturalitásnak egy olyan átfogó, elemző, értelmező és szintetizáló vizsgálatát megvalósítani, amely nemcsak számos tudományterület eredményét gyűjtötte össze, hanem az empirikus kutatások és a spekulatív filozófiai vizsgálódások kölcsönösen megtermékenyítő egymásra hatásának köszönhetően utat is mutat egy újszerű és egy részletesebb kidolgozásra mindenképpen érdemes kultúrakoncepció irányába.

Péter Mónika

■ **JEGYZETEK**

1. Veress Károly, Gál László (szerk.). Editura Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2006.
2. Szigeti Attila (szerk.), Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2007.

HÁROM ÚJ KÖNYV A HATÁRON TÚLI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁGGAL FOGLALKOZÓ AKADÉMIAI ELNÖKI BIZOTTSÁG KIADÁSÁBAN

■ Az Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága megalakulása óta számos kiadványt jelentetett meg különböző információkkal a határainkon kívüli magyar tudományosságra vonatkozólag (tudományos műhelyek, magyar kutatók stb. számbavétele, konferenciák, tanácskozások anyagai stb.). Nemrégiben egy tudományos igényű művet is kiadott (*Magyarságtudományi tanulmányok*).

Legújabban a bizottság a korábbiaknál tetszetősebb kivitelű, három kis alakú könyvvel jelentkezett, amelyek ismét a határon túli tudományosságról tartalmaznak fontos információkat, sőt – most először – konkrét együttműködési terveket is. (*Tudomány és magyarság. – Arany János-díj és -érem: 2002–2010*; *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*; *Programtervezetek*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, Bp., 2010.)

A Magyar Tudományos Akadémia 2001-ben egy elnöki rendelkezéssel alapította meg az Arany János-díjakat és -érmet kifejezetten a Magyarország határain túl élő magyar tudósok eredményeinek az elismerésére. Az egyik most megjelent kiadvány (*Tudomány és magyarság*) a három kategóriában kiosztott díj és az Arany János-érem kitüntetettjeinek egész oldalas színes képét és a rájuk és munkásságukra vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza (tanulmányok, pályaív, kutatási terület, publikációk, kitüntetések, végül a díj, illetve az érem odaítélésének indoklása). A díj három kategóriája egyébként *életműdíj, díj a kiemelkedő tudományos teljesítményért* és *a fiatal kutatói díj*. A díjak és az érem átadására évenként egyszer, az MTA évi közgyűlése keretében kerül sor, bár az érem adományozásánál ettől el lehet térni indokolt esetben. A kiadványban összesen ötvenhat név szere-

pel, ennyi kitüntetettet mutat be a fentebb leírt módon, ennyien kaptak kitüntetést 2002 és 2010 között.

A kötet különben Görömbei Andrásnak, a bizottság elnökének ajánló szavaival kezdődik, majd a díjakra és az éremre vonatkozó legfontosabb információk következnek, ezt követi egy összefoglaló táblázat a kitüntetettekről, majd az odaítélés sorrendjében maguk a kitüntetettek következnek a már említett fényképpel és adatokkal. Megjegyezzük, kár, hogy a vonatkozó elnöki rendelkezés szövege nem került közlésre a könyvben.

A másik most megjelent könyv (*Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*) *első részében* a magyar tudományosság helyzetét méri fel a különböző régiókban a magyar–magyar (anyaországi magyar – „kisebbségi magyar", a különböző régiók magyar–magyar és az egyes régiókon belüli magyar–magyar) tudományos együttműködések lehetőségeinek feltárása és megalapozása szempontjából.

Romániából, illetve Erdélyből négy tanulmány jelent meg. Salat Levente a magyar tudományos hálózat helyzetét és lehetőségeit elemzi. Megállapítja: „A romániai magyar tudományosság fő *erőssége* minden bizonnyal a kiterjedt intézményhálózat és a népes személyi állomány." Ugyanakkor „a romániai magyar tudományosság az egymással együttműködni képtelen intézményekbe széttöredezett kisebbségi tudósközösség képét mutatja". Ezért: „A magyarországi támogatáspolitikát úgy kellene áthangolni, hogy a politikai klientúra építés és presztízsszempontú megközelítés helyett a mérhető, illetve a társadalmilag hasznosuló teljesítményt ösztönözze, *és rávegye az együttműködésre az erdélyi magyar intézményeket, kutatókat*." (Kiemelés tőlem, B. D.)

Bíró A. Zoltán székelyföldi kutató tanulmányának tárgya hasonló az előbbihez, és a romániai magyar tudományosságra vonatkozólag megállapítja, hogy „a róla kialakított/gondolt mentális-szimbolikus keret jóval koherensebb, kerekebb, mint a tényleges szerkezet". Tény viszont, hogy „Sokszereplős, sok eredményt felmutató rendszerről van szó…" A magyarországi támogatások „hozzájárulása sokkal jelentősebb volt, mint ahogy az a közbeszédben vagy a támogatások értékelésében megjelenik". „Nem lehet azonban elhallgatni, hogy az eddigi támogatási gyakorlat sok személyes kapcsolatot, de kevés intézményesített együttműködési formát termelt."

Bitay Enikő tanulmánya a műszaki és történelmi kutatások egy interdiszciplináris területével foglalkozik, amelybe más tudományágak is bekapcsolódtak, nevezetesen a műszaki örökség kérdésével. Ténylegesen egy technika- és ipartörténeti programról van szó, amelynek célja „az erdélyi magyar műszaki örökség feltárása, tanulmányozása és védelme". Meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak tervekről, de eredményekről is szó van.

Köllő Gábor igen röviden próbálja a műszaki tudományok helyzetét felmérni Erdélyben. Legfontosabb megállapítása: „A műszaki területen folytatott tudományos kutatásokat nagyon nehéz leszűkíteni a romániai magyar közösségre."

A szlovákiai magyar tudományosság helyzetét két tanulmány mutatja be, Tóth Károlyé és Lacza Tihaméré. Az első a történelmi vonatkozásokkal kezdi, amelyek során kialakult a mai intézményrendszer. Majd együttműködéseket, elért eredményeket mutatnak be. Ezeket jórészt projektek keretében folytatott közös kutatások során érték el. Hangsúlyozza: „Az egész szlovákiai magyar tudományos élet szempontjából nagyon fontos a kutatók és az intézmények erkölcsi támogatása Magyarország részéről."

Köllő Gábor írásához hasonlóan rövid Lacza Tihamér beszámolója is a szlovákiai magyar reálértelmiség helyzetéről, tevékenységéről, eredményeiről. „Kimondottan magyar tudományos műhelyekről elsősorban társadalomtudományi vonatkozásban beszélhetünk." Természettudományokban, a műszaki és orvostudományi területen csak kivételesen vannak magyar kutatókból álló csoportok, inkább egyes magyar kutatókról szólhatunk.

Ukrajnát a magyar tudományosság vonatkozásában szintén két tanulmány képviseli. Itt mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy nemcsak ebben a kötetben, de általában is a magyar tudományosság területén a kárpátaljai magyarság nagyobb súllyal jelentkezik, mint az az ottani magyarság számarányából következne, és ezt mutatja az itt olvasható két tanulmány is.

Soós Kálmán a történelmi előzmények ismertetésén keresztül jut el a jelenlegi helyzet bemutatásáig, kiemelve a be-

regszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és az azon belül működő Hodinka Antal Intézet (nyelvészet), illetve a Lehoczky Tivadar Intézet (történelem és társadalomtudományok) szerepét. Hangsúlyozza az egységes nemzetstratégia kialakításának szükségességét.

A természettudományi kutatások helyzetét Spenik Ottó és Jenkovszky László ismerteti az ezen a tudományterületen már megszokott rövidséggel. Elsősorban Kárpátalján, de Lembergben és Kijevben is működnek magyar kutatók. A szerzők fontosnak tartják az MTA Kárpátaljai Területi Bizottságának megalakulását.

A szerbiai helyzetről egy tanulmány jelent meg, amelyet hárman készítettek, éspedig Gábrity Molnár Irén, Csányi Erzsébet és Takács Márta. A tanulmány a jelenlegi oktatási helyzetképpel és a létező tudományos intézményrendszer bemutatásával kezdődik. A vajdasági magyar tudományosságot a szerzők elszigeteltnek látják. Megállapítják: „A vajdasági magyarságnak a tudományos élet vonatkozásában dezorganizált intézményi szigetei vannak, nincsenek megfelelő szaktekintélyek az intézmények élén, akik megfelelő hatósági kompetenciák birtokában tudnának eljárni a jövőképzés kérdéseiben."

A második részben elsőként Péntek János hosszú tanulmánya jelent meg, amelyben mint a hálózati együttműködés sikeres példáját mutatja be és elemzi az erőfeszítéseket a magyar nyelvészet terén. Az Akadémia kezdeményezésére 2001-ben nyelvi kutatóállomások jöttek létre Erdélyben, Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, Dunaszerdahelyen, Kárpátalján, és Bécsben (Imre Samu Nyelvi Intézet, amely Ausztriát, Horvátországot és Szlovéniát „szolgálja ki"). Sajnos a Vajdaságban még nem tisztázódott a helyzet ebből a szempontból. A dolgozat összefoglalja a magyar országhatárokon kívüli nyelvtudományi eredményeket és további együttműködési lehetőségeket is.

Végül rövidebb tanulmányokban többen szólnak hozzá (Salat Levente, Biró A. Zoltán, Tóth Károly, Csernicskó István, Csányi Erzsébet) a határon túli magyar tudomány fogalmához. Végül javaslatot is megfogalmaznak erre vonatkozóan az eddig használtakra alapozva.

A kötetet hasznos grafikonok zárják az MTA külső köztestületeire vonatkozólag.

A harmadik kiadvány (*Programtervezetek*) tulajdonképpen melléklet az előbbi kötethez. Arra vonatkozólag kínál konkrét javaslatokat – vagyis Kárpát-medencei kutatási programtervezeteket –, amelyek megalapozását az előzőekben ismertetett könyv adja, és amelyekre vonatkozólag írta annak a könyvnek az előszavában Görömbei András, a bizottság elnöke: „Ma már új Kárpát-medencei magyar kutatási tervre és cselekvésre van szükség és lehetőség."

Visszatérve a programtervezeteket ismertető könyvre, tizenegy javaslatot találunk benne, de ezek közül egyesek még további alprogramokra vannak bontva. Csak példaként említünk meg a tizenegyből egyet-kettőt, hogy megmutassuk a javasolt programok jellegzetességét: *A Kárpát-medence környezetvédelme* vagy *A Kárpát-medence magyar levéltári, kézirat- és könyvgyűjteményeinek kutatása*. Különös hangsúllyal, alprogramokkal jelenik meg a magyar nyelvi problematika, ill. a kutatások ezen a területen.

Az egyes programjavaslatokban mindenekelőtt szerepel a szóban forgó kutatás célja, illetve jelentősége, a szervezeti, szervezési kérdések, a kutatási módszerek és a várható eredmények. A kutatás előirányzott időtartama szinte kivétel nélkül három év.

Tarnóczy Mariann, az MTA Határon túli Magyarok Titkárságának osztályvezetője a füzet bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a programjavaslatok a környező országokbeli és magyarországi szakértők segítségével együttesen kerültek kidolgozásra.

Megjegyezzük, hogy az adott kutatási területtől függően különböző mértékben, de feltétlenül szükség lesz az egyes programok megvalósításánál az egyes régiók többségi kutatóinak részvételére, bevonására is.

Nem kétséges – amint ezek a kiadványok is jelzik –, a Kárpát-medencei magyar tudományosság életében egy a korábbi munkára alapozó, de kétségtelenül új korszak kezdődött. Az újdonságot nemcsak a programok keretében végzett kutatás és az itt történő együttműködés jelenti, hanem a centrum-periféria modellen túllépés, a többközpontúság és hálózatos működés előtérbe kerülése.

Berényi Dénes

GONDOLATOK A TANÁRI HIVATÁSRÓL

Löwy Maya: *Becsengetés után*

■ Hol vagytok, régi tanárok? – dúdolgatom magamban, a slágerszöveg fazonját a helyszínhez, a folyosó hosszában felsorakozó tablókhoz igazítva. A kérdés persze költői: mindenki tudja, hogy hajdani iskolamestereink hol vannak, hol is nyugosznak már. Nem is a fizikai valóságukra kérdeznék rá a dalban, sokkal inkább az eltűnt idővel elenyészett tanári státusról, hivatástudatról, ennek az elismertségéről, megbecsüléséről töprengenék.

Becsengetés után vagyunk, üres és lényegében csendes a hosszú, boltozatos folyosó, az osztálytermekből ki-kiszűrődő tompa zajok sem zavarhatnak.

Becsengetés után, ezt a címet viseli az a könyvecske is, ami miatt ide, a helyszínre jöttem, alcímével többet is elárulva a tartalmáról: tanárok és diákok képtára az időben. A borítón is érettségi tabló részlete, az emlékeit közreadó szerző, Löwy Maya valamelyik osztályáról, mellette a kisebb haranggal is felérő iskolacsengő.

Nem is magából a könyvből, hanem az *Erdélyi magyar ki kicsoda* szócikkéből tudom, hogy Löwy Maya angol–francia szakos tanári pályafutása 1951-ben kezdődött és 1988-ban ért véget. Ha pályája első, ötéves „tervszerűtlenségét", helykereséseit leszámítjuk, irigylésre méltó, hogy mindvégig egyetlen munkahelyen, a kolozsvári, jelenlegi Báthory István Líceumban adatott meg tanítania. Ha pedig a pályakezdését négy évvel korábbra, a nyugdíjazását pedig egy évvel későbbre tesszük, megkapjuk a romániai egypártrendszer születésének és lecsengésének az évszámait...

És akkor, kérdezhetné bárki, tanári, értelmiségi státusról, elismertségről, megbecsülésről beszélni, éppen a proletárdiktatúra évtizedeiben, ugyan kérem, vajon nem enyhe túlzás? Amikor a hatalmat (elméletben...) gyakorló munkásosztály és szövetségese, a dolgozó parasztság mellett az értelmiséget másodosztályú réteggé fokozták le, de még a réteget is kettőbe rétegesítették? Ott voltak, lecsengőben és pályaszélre szorítva a „tőkéseket-földesurakat kiszolgáló" régiek, de nyomultak már őket felváltani az „egészségesebb" származású és rendszerhűbb új értelmiségiek. Munkás szülők paraszt gyermekei, élcelődött a korabeli humor, tisztelet persze a rengeteg kivételnek.

Nos, ideje pontosítanunk: igenis, mindezek ellenére is értelmiségi státusról, elismertségről, megbecsülésről volt szó. Persze akkor sem az éppen regnáló hatalom részéről, hanem az alkalmazkodó-túlélő-ellenálló társadalom hagyományőrző értékrendjének köszönhetően. Mert a hatalom kegyeiből kieshettek ugyan, de azért a szülő és a diák akkor még felnézett, továbbra is felnézett a tanárra, tartását és tudását értékelte. Példakép is lett a legtöbbjükből, követendő minta. A tanári pálya hanyatlása, presztízsvesztése csak jóval később következett be. Amikor a társadalom értékrendje radikálisan megváltozott. A tudás le-, a pénz meg felértékelődött, a tanári szoba pedig egyre inkább elnőiesedett.

Nem lehetett könnyű a Löwy Mayáék nemzedékének a szélfúvás ellenében, defenzívában is megtartani azt a startból örökölt pluszt, amit jómódú középosztályhoz tartozó családjukból a polgári értelmiség magatartásmintájaként magukkal hoztak. Abban, hogy ez sikerült, valamelyest a kedvező mikroklíma is besegíthetett. A belvárosi iskola makacsul kitartó hagyományai, a gyermekgyógyászként városszerte népszerű férj, esetenként a megértő kollégák, igazgatók. De a döntő mégiscsak az elkötelezettség volt nem az akkoriban divatos koreszmék felé, ahogy ezt egyébként elvárták volna, hanem a hivatásnak tekintett pálya iránt. Nem a saját imidzset kell fényezni szüntelenül, hanem a mindennapi munkát csendben elvégezni. Nyelvtanítás heti hat napon át, füzetek, dolgozatok javítása, osztályfőnökség, családlátogatások,

Stúdium Kiadó, Kolozsvár, 2011.

kukoricaszedés és üzemi gyakorlat, színdarabpróbák és kirándulások, mert „valami örömet is kell szerezni a gyermekeknek”. Fejtágítók az elején, Megéneklünk, Románia a pálya vége felé.

Azt szokták mondani, a jó pap holtig tanul, a jó tanár meg a saját diákjaitól. „A katedráról nem is lehet mindent meglátni” – vágta egyszer oda az oszinak egy őszintébb kislány, s a nyelvelés a címzettnél nem ment sértésszámba, sőt megfogadni való figyelmeztetés volt. Valóban le kell lépni a katedráról, a padokhoz kell inkább közeledni.

„Az iskolába jövet kerüljék el a piacot és a bevásárlóközpontot. A diák könyvet, füzetet, folyóiratot lásson a tanára kezében, nem pedig a táskájából kikandikáló tejesüveget, krumplit, murkot, hagymaszárat” – ezek már az egyik igazgatójának a szavai voltak, amelyek a kollégák számára többet jelentettek egy ajánlásnál. Adjanak a munkájukra, de adjanak önmagukra is. Aki pedig a diákjait partnereinek is tekinti, felismert gondjaikat elsőként igyekszik orvosolni, annak nem kell érettségi találkozókra várnia, hogy újra együtt lehessen velük. Jönnek a véndiákok maguktól is, írnak, visszajeleznek itthonról vagy a nagyvilág távoli sarkaiból.

Írásunk elején a hagyományos tanártípus megpróbáltatásairól szóltunk. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy beilleszkedési gondjai első generációsoknak is bőven voltak. Igaz, alapjaiban mások, mint a tablókról megidézett régi tanárok többségének. Aki státust váltva értelmiségivé emelkedik, annak elkerülhetetlen feszültsége támad régi környezetével, de az újba is nehezen illeszti be magát. Löwy Maya tanártársai egész sorát felvonultató emlékirataiból úgy tűnik, hogy ezeket a különbségeket a szakmai szolidaritásnak, a kollegiális segítőkészségnek, a tapintatos emberi figyelmességnek sikerült áthidalnia. Hogy ez mindig és valóban így történt-e, kurkászni-firtatni nem kell, és sehová sem vezet. Az emlékek természete az, hogy idővel kissé megszépülnek. Emlékezni pedig – Löwy Maya is ezt hagyja ránk, tanácsát nyugodtan megfogadhatjuk – csak a szépre és a jóra érdemes igazából.

Krajnik-Nagy Károly

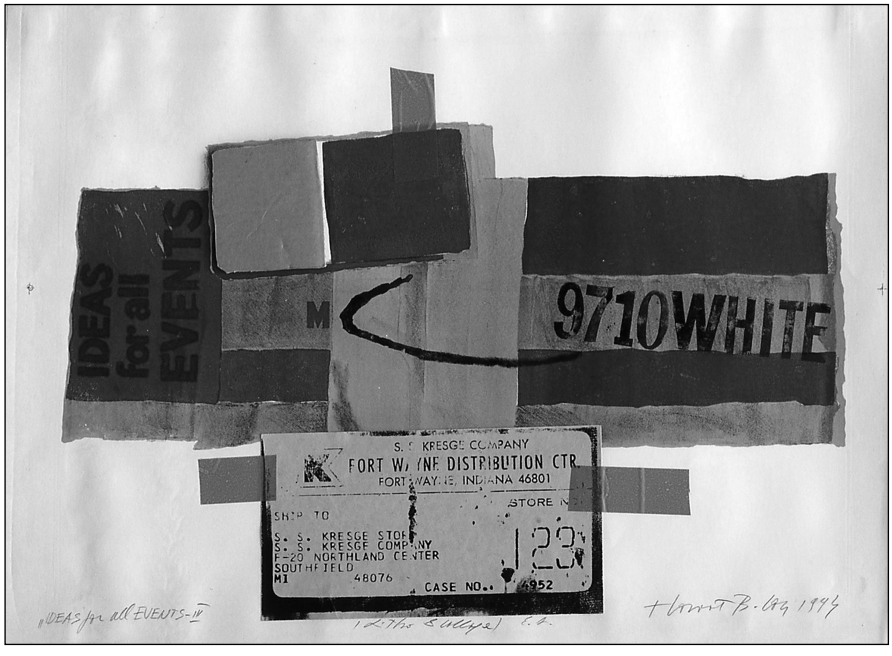

KESZEG ANNA AJÁNLJA

■ Hogyan éljük túl a legjobb barát alattomos árulását, hogyan tanuljuk meg uralni mozdulatainkat, hogyan kezeljük negatív érzéseinket, hogyan győzzük le a tériszonyt, hogyan vásároljunk okosan, hogyan szabaduljunk meg a felesleges lelkiismeret-furdalástól, hogyan építsünk ki tartós kapcsolatokat, hogyan rendezzük be a lakásunkat, hogyan kezeljük a pszichológushoz való viszonyunkat – könyvek, életmódmagazinok cikkei, fórumtopikok szólnak ilyen jellegű kérdésekről. Mindennek terminológiája, kultúrája, csínjabínja van. Mindezt tanulni/tudni lehet, kell. Megmosolyogtató és aggasztó címek. Ugyanennek az éremnek azonban másik oldala is van. Tudományterületek, alkalmazott kutatási programok képződnek, hogy hasonlóan alkalmazott, de kutatható kérdéseket megválaszolni lehessen. Néhány megbízható példa következik.

■ Albert Ildikó: *A bölcsesség kezdete.* Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2010.

■ Almási Kitti – A. J. Christian – Csernus Imre – Popper Péter: *Miért vagyunk boldogtalanok? Nők, férfiak, párkapcsolatok.* Jaffa Kiadó, Bp., 2011.

■ Bodó Balázs: *A szerzői jog kalózai. A kalózok szerepe a kulturális termelés és csere folyamataiban a könyvnyomtatástól a fájlcserélő hálózatokig.* Typotex, Bp., 2011.

■ Boldizsár Ildikó: *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban.* Magvető, Bp., 2011.

■ Demetrovics Zsolt – Kun Bernadett (szerk.): *Az addiktológia alapjai IV. Viselkedési függőségek.* ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2010.

■ Donald Macebo – Shirley R. Steinberg: *Médiajártasság. Szöveggyűjtemény.* Gondolat, Bp., 2011.

■ Hercegfi Károly – Izsó Lajos (szerk.): *Ergonómia.* Typotex, Bp., 2010.

■ Járó Katalin (szerk.): *A játszmák világa. Felfedezések a tranzakcióanalízis tájain.* Háttér, Bp., 2011.

■ Aurora Liiceanu: *Viaţa nu-i croită după calapod.* Polirom, Iaşi, 2011.

■ Pataki Ferenc: *A varázsát vesztett jövő.* Noran Libro, Bp., 2011.

■ Pléh Csaba: *A lélektan története.* Osiris, Bp., 2010.

■ Szabó Lajos: *Időskori demenciák családi, társadalmi és pszichológiai vonatkozásai.* Akadémiai, Bp., 2011.

■ Talyigás Judit (szerk.): *Az internet a kockázatok és a mellékhatások tekintetében.* Scolar, Bp., 2010.

FORDÍTÁSOKBAN A SAJÁT ARC

■ A szegedi *Tiszatáj* folyóirat szerkesztősége júliustól megújult – Olasz Sándor, a közelmúltban elhunyt főszerkesztő helyét immár teljes jogkörrel Hász Róbert vette át, munkáját Annus Gábor, Orcsik Roland és Tóth Ákos szerkesztők segítik.

Amennyiben az új szerkesztőség által összeállított első lapszámot programatikusnak tekintjük, kétségtelenül kiemelkedik a lapszámból a műfordítás-összeállítás, amely egyrészt Orcsik Roland beszélgetését közli három kiemelkedő munkásságú műfordítóval – Mesterházi Mónikával, Rácz Péterrel és Széky Jánossal –, másrészt ízelítőt is nyújt az általuk végzett munkából. Mesterházi Mónika fordításában J. G. Farrell *Zavaros idők* című szövegét közli a lapszám, Rácz Péter tolmácsolásában egy Franz Kafka-levelet a Milenához írottak közül, Széky János pedig Thomas Pynchon *Beépített hiba* című regényének fordításrészletét bocsátotta a szerkesztőség rendelkezésére.

A műfordításról szóló beszélgetés egyaránt érint gyakorlati és elvi kérdéseket, rákérdez a fordítók preferenciáira, munkamódszerére, a fordítás finanszírozási problémáira. „Szerintem ilyen rosszul fizetett munkát rosszul végezni nincs értelme” – mondja az 1990 utáni könyves infrastruktúra átalakulásai kapcsán Mesterházi Mónika, elegánsan kerülve ki, és paradoxonba burkolva az alulfinanszírozottságból eredő problémákat. Megfontolandó Széky János véleménye is, aki a műfordítások kortárs magyar irodalomra történő hatását elsősorban az 1948 és 1989 közötti időszakra pozicionálja: ekkor „már nem volt általános az írók között a nyugati nyelvek tudása, és aki tudott, az is csak szerencsével juthatott hozzá az új könyvekhez. Alapjában véve kétféle fordított mű hatott: vagy az, amelyik nagyon másmilyen világról szólt (Hemingway, Salinger) és az, amelyik nagyon közeliről (Kafka, Bernhard, Holan). 1990 óta sokkal kevésbé vagyunk kiszolgáltatva a fordításoknak, és nem látom, hogy az olyan sztárok, mint Ellis, Palahniuk vagy Ulickaja érzékelhetően hatnának a szerzőkre.”

Mindhárom fordító kiemeli azokat a munkáit, amelyek beszippantották őket – és egyre beljebb vitték őket egy-egy terület jobb megismerésében: „A *Haszid történetek* esetében [...] vallástörténetet, liturgiát, írásmódot kellett tanulmányoznom, azt viszont nagyon, és ezt szerettem benne. Fordítás által tanulni. Mondhatni szabály, hogy a művet kétszer érdemes elolvasni a munka megkezdése előtt. Ha nem tudom, nem értem, hogy mit fordítok, arra az olvasó rájön.” – mondja Rácz Péter. Érdekesen rímel erre a technikára Franz Kafka Milenának írt levele, amelyet a lapszám közöl: az a helyzet, mint amikor valaki visszaszól a szövegnek, amelyet fordít: „Még egyszer elolvastam a vasárnapi levelét, szörnyűbb, mint első olvasásra gondoltam. Arcát a kezem közé kéne vennem, Milena, és erősen a szemébe néznem, hogy felismerje magát a másiknak a szemében, és többé nem legyen képes olyan dolgokat, amelyeket ott leír, még csak gondolni is.”

A lapszámban olvasható még Kántor Lajos Cs. Gyimesi Éva halála alkalmából írt emlékező írása, illetve kritikák többek között Térey János, Grecsó Krisztián, Lázár Bence András, Lengyel András könyveiről. *(Tiszatáj 2011/7)*

B. I. J.

ABSTRACTS

Christophe André

■ ***Mindfulness Meditation***

Keywords: *mindfulness meditation, Mindful Based Cognitive Therapy, Mindfulness Based Stress Reduction, Dialectical Behaviour Therapy, Vittoz Method, Open Focus Therapy*

The aim of this article is to argue for the advantages of mindfulness meditation in the psychological praxis. As the first example of word therapy, the mindfulness meditation has his origins in Buddhist philosophy, it designs in this primal context the attitude of openness to the world and the simple observation of the processes around us (in contrast to the concept of meditation in occidental philosophies mostly based on reflexive thinking). The author analyses a few cases in which the method of the Mindfulness Meditation can be successfully applied, dissolves some stereotypes about meditation, traces the history of mindfulness meditation, explains its neurobiological basis and presents the main types of scholarly approved mindfulness meditation therapies.

Attila Forgács

■ ***"The whole vast Universe serves for a Restaurant" In memoriam Louis Szathmary.***

Keywords: *gastro-psychology, media, eating disorders*

The author was one of the students of the world famous gastronomist professor, Louis Szathmary in Chicago in the late 80's. He overviews the present state of eating psychology and his most important results in the field: (1) Cognitive aspects of breast-feeding. (2) The author content-analyses downloadable, digitally manageable, archaic and folkloristic texts related to the psychic layers of eating. (3) He also content-analyses the main messages of media related to eating: 1. "Buy and eat!" 2. "Be thin!" 3. "Beware of dangerous food!" 4. "Food will become exhausted!" 5. "You are not feminine / masculine enough!" Double-bind communication of media-marketing is pathogenic: "Buy and eat more, but remain thin!" (4) He recommends the development of a new IT device: customers could be informed about the ingredients of food products by decoding the bar code on the packaging with the help of their mobile phones. Such a device could process the data and based on the body mass index (BMI) and other nutrition-related personal characteristics (e.g. diabetes, food allergy), it could make recommendations for an ideal diet.

László Galántai

■ ***The Cultural Logic of Late-capitalism in the Perspective of the Film* Atomised *based on Michel Houellebecq's Novel***

Keywords: *cultural logic, late-capitalism, adaptation*

This article outlines the differences between Michel Houellebecq's controversial novel, *Atomised* and its film adaptation directed by Oskar Roehler. The author argues that – as a typical example of bad adaptation – the film cannot interpret the vast psychological problems of the main characters due to the socio-cultural context of late-capitalism. The fine differences of the two brothers – very finely drawn by Houellebecq – are reduced to some visual and interpretative clichés of the movie.

Zoltán Kovács

■ ***The Conscious Learning – Condition for a Meaningful Existence***

Keywords: *critical thinking, metacognition, self-regulated learning*

This year's disastrous graduation exam results in Romania clearly indicate the crisis of the education system. Less than half of the students managed to pass the exams and we may identify several factors to explain the situation. Instead of proposing a detailed analysis, this study offers a few suggestions at the level of teachers and students that may solve the problem. Besides coherent and continuous learning, effective study requires critical thinking, metacognitive and self-regulated learning. Students shall be taught to think rather than what to think. It is quite obvious that many aspects of the Romanian education policy shall be reconsidered, particularly from the point of view of the students' motivation to learn and the attitude of teachers towards metacognitive thinking.

Liiceanu Aurora

■ ***Catalina's Metamorphosis***

Keywords: *case-study, culture of overstatement*

This essay presents a case study from the Romanian post-revolutional period pub-

lished in the author's volume *Through the Curtain* (2009). Catalina's case is exemplar for women's education in the Romanian culture – without a solid base of autonomous behaviour, women can easily found themselves in situations of moral, financial and existential defencelessness. Catalina's evolution is psychologically positive one: from a situation of total abuse she finds the necessary force to reconstruct her life and opts for a different side of her personality. The case-study is also a parabola of the hard transitional period in post-communist Romanian society.

Lipovetsky, Gilles

■ ***Narcissus or the Logic of Emptiness***

Keywords: *individualism, narcissim, late-consumer society*

This article is an excerpt from Gilles Lipovetsky's 1983 book *The Age of Emptiness*. Essays about contemporary individualism. After a short presentation of Christopher Lasch's work, T*he Culture of Narcissism*, the author makes a concise survey of the passage of occidental man from *homo politicus* to *homo psychologicus*. The socio-psychological diagnosis argues that at the age of late-consumer society presentism and individualism are key features of occidental culture, but their existence is due to a fundamental despondency. After the war of Vietnam, Watergate, and after the events of international terrorism, the future could be hardly viewed in an optimistic manner. Our personal problems are cast in a process of self-protection.

Csaba Pléh

■ ***Cognitive Consequences of the Network Culture. Getting clever or stupid because of the Internet?***

Keywords: *architecture of knowledge, human knowledge, info-communication technologies, hypertext-reading*

The main topic of this article is to analyse the cognitive consequences of internet-use for human knowledge. After a short presentation of the scholarly opinions on the human-machine relation, the author presents the main theses of a human knowledge architecture theory. From this background emerges the main question: what are the consequences of the network culture? The author proposes here to avoid both optimistic and pessimistic approaches. Bringing a few examples to differentiate types of hypertext-reading, this article concludes to the pedagogical and cultural importance of academic research in this scientific field.

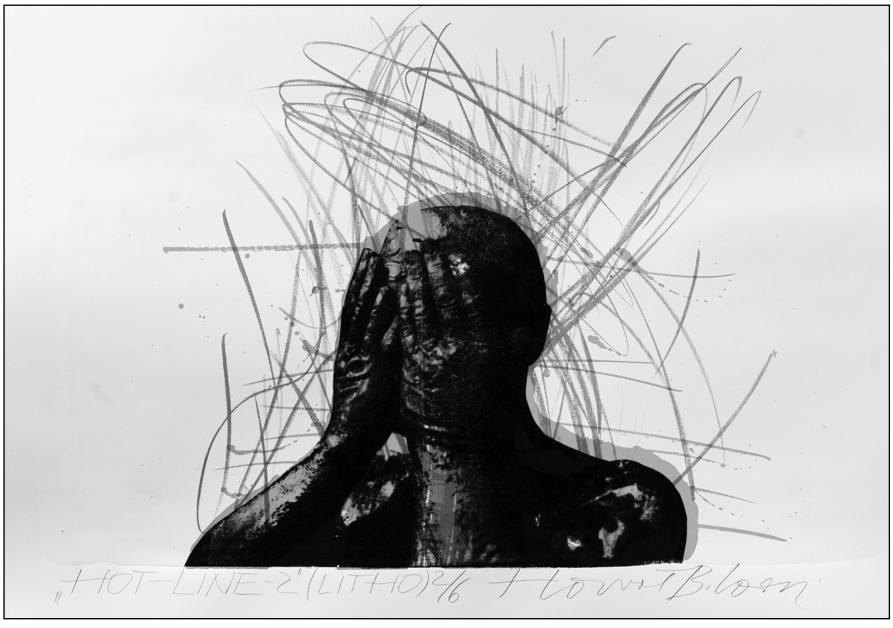

SZÁMUNK SZERZŐI

André, Christophe (1956) – pszichiáter, egyetemi tanár, író, Hôpital Sainte-Anne, Párizs
Balázs Imre József (1976) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, főszerkesztő, Korunk, Kolozsvár
Berényi Dénes (1928) – atomfizikus, akadémikus, az MTA Atommagkutató Intézet professor emeritusa, Debrecen
Bodor Kinga (1990) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Borcsa Imola (1990) – egyetemi hallgató, Iuliu Haţieganu Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, Kolozsvár
Drágan, Ioan (1954) – levéltáros, PhD, a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Fiókjának igazgatója
Fischer Botond (1982) – újságíró, Nagykároly
Forgács Attila (1962) – gasztropszichológus, PhD, a Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézetének igazgatója, Budapest
Galántai László (1983) – mesterképzős hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
Horvath Bugnariu, Ioan (1945) – képzőművész, egyetemi tanár, Művészeti és Design Egyetem, Kolozsvár
Jakab András (1986) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Krajnik-Nagy Károly (1947) – tanár, újságíró, Kolozsvár
Kántor László (1964) – producer, filmrendező, az Új Budapest Filmstúdió igazgatója, Budapest
Keszeg Anna (1981) – irodalomtörténész, PhD, szerkesztő Korunk
Kovács Zoltán (1949) – oktatástechnológus, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár
Láng Orsolya (1987) – egyetemi hallgató, Sapientia EMTE, Kolozsvár
Liiceanu, Aurora – pszichológus, PhD, kutató, Constantin Rădulescu-Motru Filozófiai és Pszichológiai Kutatóintézet, Bukarest
Lipovetsky, Gilles (1944) – filozófus, egyetemi tanár, Université de Grenoble, Grenoble
Mihály Zsombor (1987) – programozó, Kolozsvár
Péter Mónika (1984) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Pléh Csaba (1945) – pszichológus, nyelvész, egyetemi tanár, BME, Budapest
Posztuly Tünde (1986) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Rácz Tímea (1987) – szerkesztő, Transindex, Kolozsvár
Sárkány Péter (1969) – főiskolai docens, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Romológiai és Alkalmazott Társadalomtudományi Intézet, Vác
Selyem Zsuzsa (1967) – irodalomtörténész, író, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár
Székely Melinda (1979) – fordító, Kolozsvár
Székely Örs (1992) – egyetemi hallgató, Kolozsvár
Veres Anna (1989) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Zsigmond Adél (1985) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár/Brno

Támogatók

COMMUNITAS ALAPÍTVÁNY

nka Nemzeti Kulturális Alap

Bethlen Gábor Alap

Új Budapest Filmstúdió

ADMINISTRAŢIA FONDULUI CULTURAL NAŢIONAL

MINISTERUL CULTURII ŞI PATRIMONIULUI NAŢIONAL

„Az egyéneket finoman atomizálva, a társadalmi célokat pedig lassanként megfosztva mély jelentéseiktől, a szükségletek forradalma és azok hedonista etikája lehetővé tette, hogy a pszichológiai diskurzus elfedje a társadalmi diskurzust, s hogy ezáltal új tömegethosszá váljék. Paradox módon a bőség társadalmainak felfokozott »materializmusa« idézte elő a szubjektivitás expanziójára koncentráló kultúra kivirágzását – nem ellenreakcióként vagy »lélektöbbletként«, hanem megrendelt elszigeteltségként."

(Gilles Lipovetsky)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 11008

4,28 LEI • 500 FT

NARCISISM CONTEMPORAN
CONTEMPORARY NARCISSISM